

T.C.

Siirt Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

İslam Hukuku Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

İslam Hukukuna Göre Halifenin Azlı Meeselesi

Kamil Cangül

Siirt/ 2020

T.C.

SİİRT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSLAM HUKUKUNA GÖRE HALİFENİN AZLİ MESELESİ

KAMİL CANGÜL

DOC. DR. ADNAN MEMDUHOĞLU

Siirt/ 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	i
ÖN SÖZ.....	ix
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
HİLÂFET KURUMU VE HALİFE KAVRAMI	3
1.1. Hilâfetin Dinî Meşruiyeti	7
1.2. Halife Seçimi	11
1.2.1.Nas ile Halife Tayini	12
1.2.2. Kahr ve Tegallüp Yoluyla Hilafet	17
1.3. Ehlü'l- Hal ve'l- Akd	26
1.4. Halife Olabilmenin Şartları	30
1.5. Halifenin Görevleri.....	38
1.6. Halifeye İtaat.....	42
İKİNCİ BÖLÜM	50
HALİFENİN AZLİ MESELESİ.....	50
2.1. HALİFENİN AZLİNİ GEREKTİREN DURUMLAR	54
2.1.1. HALİFENİN AZLİ HUSUSUNDA İTTİFAK EDİLEN DURUMLAR.....	55
2.1.1.1. Halifenin İslam'dan Çıkması	55
2.1.1.2. Halifenin Akıl Hastalığına Yakalanması.....	59
2.1.1.3. Halifenin Bedeninde Meydana Gelen Sakatlıklar	62
2.1.1.3.1. Hilâfet Akdine Engel Olmayan Noksanlık:	63
2.1.1.3.2. Hilâfete Geçmeye Engel Olan Noksanlık:	67
2.1.1.4. Allah'ın İndirdiği ile Hükmetmemek	71
2.1.1.5. Namazı ve Namaza Daveti Terketmek	77

2.1.1.6. Halifenin Tasarrufundaki Noksanlıklar	80
2.1.2. HALİFENİN AZLİ KONUSUNDA İHTİLAF EDİLEN DURUMLAR	85
2.1.2.1. Halifenin Adâletten Ayrılması	85
2.2. HALİFENİN İSTİFASI MÜMKÜN MÜ?	105
SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA	119

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****İSLAM HUKUKUNA GÖRE HALİFENİN AZLİ MESELESİ****Kamil CANGÜL****Tez Danışmanı: Doç. Dr. Adnan MEMDUHOĞLU****2020, 118 sayfa****Jüri.Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Hamit SEVGİLİ****Jüri.Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Bedri ASLAN**

Hz. Peygamberin vefatından sonra İslâm devletinin başkanlığını ifade etmek için hilâfet-imâmîmet gibi isimler kullanılmıştır. Hilâfetten maksat şeriatın tatbiki ve adaletin sağlanmasıdır. Devlet başkanlığı görevini üstlenen ve yürüten kimse için ise *halife*, *halifetü Resulillah*, *emirü'l-mü'minin* vesaire ünvanlar kullanılmıştır. Bu görevi üstlenecek kimsede bir takım vasıfların bulunması gerekmektedir. Bu vasıflardan bazıları; Müslüman ve akıl – bâliğ olmak, İslam ahkâmını uygulamaya ve devlet işlerini yapmaya muktedir olmak, âdil olmaktır. Halife, ehlü'l hal ve'l-akd tarafından seçilmesinin ardından bir takım mesuliyet ve görevleri üzerine almış bulunmaktadır. İslâm âlimleri naslar ışığında bu görevlerin bazılarını zikretmiş, halifenin ilk ve en önemli görevinin âdil olmak ve halkı İslâm ahkâmına göre yönetmek olduğunu ifade etmişlerdir.

Halife kendisinde bulunması gereken vasıflara sahip olduğu ve görevlerini hakkıyla yerine getirdiği müddetçe kendisine itaat edilmesi gereklidir. Ancak görevlerini yerine getirmeyip, halka zulmetmeye ve adâlet çizgisinden ayrılmaya başlarsa azli söz konusu olmaktadır. İslam âlimleri azil konusunu tartışmışlar hangi hususların azle sebep olduğu hususunda görüşlerini belirtmişlerdir. Azle sebep olan hususlar arasında üzerinde ittifak edilenlerden bazıları; âdil olmayıp halka zulmetmek, halifelik görevini hakkıyla yapmaya engel olacak bedenî noksanlıkların ortaya çıkması, İslâm dininden çıkmak, namazı ve ona daveti terk etmektir. Azli gerektiren hususlar arasında halifenin adâlet vasfını kaybetmesi hususu uzun uzadıya tartışılmış, bu durumun azil sebebi olup- olmadığı İslâm âlimleri arasında ihtilafa yol açmıştır.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, Hilâfet, halife, azil, devlet başkanı

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
THE ISSUE OF DISMISSAL OF THE CALIPH IN TERMS OF ISLAMIC LAW

Kamil CANGÜL

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Adnan MEMDUHOĞLU

2020,Page:118

Jury : Doctor Lecturer Hamit SEVGİLİ

Doctor Lecturer Bedri ASLAN

After the death of the Prophet, names such as caliphate-imam were used for the presidency of the Islamic state. The caliph, the caliph of the prophet, the command of the Muslims, and so on, have been used for the person who takes the office of the president. Anyone who will take on this task must have some qualifications from the first time. Some of these features are; To be a Muslim and a mind - fish, to be able to practice Islamic judgment and do state affairs is to be just. After he was elected by the caliph, election committee he took over a number of responsibilities and duties. Islamic scholars have mentioned some of these duties and stated that the first and most important duty of the caliph is to be just and to rule the people according to Islamic law. As long as the caliph has the qualifications that he should have and fulfills his duties properly, he must be obeyed.

However, if he does not fulfill his duties and starts to persecute the people and leave the line of justice, there will be dismissal. Islamic scholars have discussed the issue of dismissal and expressed their views on what issues cause dismissal. Some of the issues that cause dismissal; It is not just, but oppressing the people, the emergence of physical deficiencies, leaving the religion of Islam, abandoning prayers and invitations to him. Among the issues requiring dismissal, the loss of the caliph's justice feature has been discussed for a long time, and whether this situation is the cause of disgrace has led to a conflict among Islamic scholars.

Keywords: Islamic Law, Caliphate, caliph, disgrace, head of state

Kısaltmalar

Hz.	: Hazreti
c.	: Cilt
s.	: sayfa numarası
Çev.	: Çevirmen
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Tdv.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ts.	: Tarihsiz
s.a.v	: Sallallahü aleyhi ve sellem
Md.	: Madde
Tah.	: Tahkik
DİA .	: Diyanet işleri Ansiklopedisi
Ter.	: Tercüme
Ö.	: Ölüm tarihi
v.d	: ve diğerleri
vb.	: ve bunun gibi
bs.	: baskı
bkz.	: bakınız
b.	: Bin (Oğul)

ÖN SÖZ

İslam Dini, Müslümanların başta inanç, ahlak, ibadet ve muamelat olmak üzere hayatlarındaki her alanı düzenleyen temel kuralları ortaya koymuştur. Bu kurallar aynı zamanda dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayan temel prensiplerdir.

Kur'an ve Sünnette, ferdi ve toplumsal hayatı düzenleyen hükümler yanında devletin işleyişi ile ilgili olarak da temel bazı prensipler vaz' edilmiştir.

Hz. Peygamberin vefatının ardından ortaya çıkmış olan hilâfet, Müslümanları bir arada tutan, onların sosyal siyâsi itikadî ve ekonomik alanlarda kısacası hayatlarının tüm sahalılarında birlikte hareket etmelerini sağlayan bir kurumdur. Halife, Müslümanları yöneten, onların haklarını savunup, din ve dünya işlerini daha rahat yaşamalarını sağlamayı amaç edinen devlet başkanıdır. Tüm mezheplerin ittifakıyla İslam toplumunun başında şeriatî kabul eden ve Müslümanların işlerini adil bir şekilde idare eden bir halifenin varlığı vaciptir.

İslam Hukuku açısından bakıldığında bir takım dinî ve dünyevî mesuliyetleri üstlenmiş olan halifenin İslâm ahkâmını tatbik etmesi, Müslümanların işlerini idare etmesi ve dünya işleriyle ilgilenmesi gibi önemli sorumlulukları bulunmaktadır. Kur'an ve sünnet çizgisinde görevine devam ettiği sürece halifeye karşı isyan ve itaatsizlik etmenin haram olduğu konusunda fakihler arasında icmâ vardır. Şayet halife kendisine yapılan uyarıları dikkate almayarak İslâm çizgisinden çıkarsa, adaletten ayrılıp zulüm yolunu tutarsa, bedeninde veya aklî melekelerinde ciddi bir noksanlık ortaya çıkarsa görevinin sona ermesinin yolu açılmış olur.

İslam hukukuna göre halifenin azli meselesi konusunda bizi çalışmaya sevk eden sebeplerden biri, asrımızda İslâmî bir yönetim biçimi olan hilâfetin, monarşi ile karıştırılan yönlerini ve bu konuda toplumumuzun genelinde yaygın olan iddiaların yanlışlığını ortaya çıkarmaktır. Bunlar halifenin monarşi yönetimindeki krallar gibi sınırsız yetkiye sahip olduğu, kararlarının sorgulanamaz kabul edilmesi, onun emirlerine

koşulsuz itaat gerektiği, halifenin kimseye karşı sorumlu olmadığı, onun faaliyetlerini ve durumunu denetleyen bir kurumun bulunmadığı gibi iddialardır. Çalışmamızda hilâfet konusunda fıkıh âlimlerinin ortaya koyduğu fıkhi bilgileri inceleme konusu yapmaya çalışacağız. Amacımız yanlış bilgilerin önüne geçerek, İslâmî bir yönetim biçimi olan hilâfet konusunda toplumumuzu sağlıklı bir şekilde bilinçlendirmektir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında desteğini esirgemeyen Danışman Hocam Doç. Dr. Adnan MEMDUHOĞLU'na teşekkürlerimi arz ederim. Temennimiz bu mütevâzi ve muhtasar çalışmanın İslâm ümmetine faydalı olmasıdır.

Kamil CANGÜL

Siirt, 2020

GİRİŞ

İslâm dininde herkes, dayanağı Kur'an ve sünnet olan naslara uymakla mükelleftir. Buna göre halife dâhil hiç kimse kanun ve yasaların üstünde kabul edilmemiştir. Aksine halife olan şahıs Hz. Peygamber'in halefi olması hasebiyle hem halka hem de şeriate karşı sorumlu tutulmuş, kendisine herhangi bir ayrıcalık tanınmamıştır.

Allah Rasulü (sav) devlet başkanlarına hem bir lider hem de mükellef olarak devlet yönetimi hususunda örnek olmuştur. Âyet ve hadisler devlet başkanına itaatin hangi koşullarda ve nasıl olacağını sınırını çizmiş ve ona görevlerinin bir kısmını açıklamıştır.¹ Tüm bunlara rağmen İslâmî yönetim biçimi olan hilâfet konusunda toplumumuzda birtakım yanlış bilgilerin varlığı bilinmektedir. Halife kavramıyla kral, padişah vb. gibi kavramların aynı olduğu, halifenin sınırsız yetkiye sahip olduğu, ona itaatin koşulsuz-şartsız olduğu, halifeliğin babadan oğula geçtiğinin zannedilerek saltanat kavramıyla eş anlamlıymış gibi algılanması bunlardan bazılarıdır. Bu durum, bilgilerin ana kaynaklardan değil, işin ehli olmayan kimselerden koşulsuz kabul şeklinde alınmasından kaynaklanmaktadır.

Araştırmamızın ana konusu halifenin azli olup bu alanda özel bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak hilâfet konulu çalışmalarda konumuza muhtasar bir şekilde değinildiği görülmektedir. İşte biz bu çalışmamızda halifenin azli konusunu özel ve geniş bir şekilde ele almaya çalıştık. İslam'a göre devlet başkanı azledilebilir mi? Devlet başkanına itaatin bir sınırı bulunmakta mıdır yoksa monarşi yönetim biçiminde olduğu gibi her durum ve koşulda ona itaat edilir mi? Halifenin faaliyetlerini denetleyen ve onun üstünde bulunan bir kurum var mıdır? Halifenin azli mümkün mü? Mümkünse hangi durumların ortaya çıkması halifenin azlini gerektirmektedir? Araştırmamızda bu ve benzeri soruların cevabını bulmaya çalıştık.

---

¹ Nisa: 4/ 58-59; Hac: 22/ 41; Hadid: 57/ 25

Çalışmamız iki bölümden oluşmakta olup birinci bölümde halife ve hilâfet kavramları, halifede bulunması gereken vasıflar, halife tayininin nasıl ve kimler tarafından yapıldığı, halifenin görevleri ve halifeye itaat konularına değindik.

İkinci bölümde ise esas konumuzu teşkil eden halifenin azline ve azli gerektiren durumlardan bahsettik. Araştırmamız İslâmî yönetim biçimi olan hilâfetin daha iyi anlaşılması, monarşi yönetim biçiminden farklılıklarının ayırt edilerek bahsedilen yanlışlıkların düzeltilmesi ve bunların yerini doğru bilgilerin alması açısından önem arz etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİLÂFET KURUMU VE HALİFE KAVRAMI

Toplumun işlerini çekip çevirecek bir yöneticiye ihtiyaç duyması inkârı mümkün olmayan sosyal ve siyasi bir olgudur.² Hz Peygamber, hayatta iken hem Allah'tan aldığı emirleri yerine getirmek suretiyle peygamberlik vazifesini yerine getirmiş hem de Müslümanların işlerini düzene koyup, devlet işlerini üstlenerek devlet başkanlığı görevini üstlenmiştir. Hz. Peygamberin vefatıyla peygamberlik vazifesi sona ermiş olup Müslümanların dünyevî işlerini düzene koyacak, toplumu idâre edecek bir yöneticiye ihtiyaç duyulmuştur. İslâm âlimleri bu görevleri yerine getirecek bir yöneticinin seçilmesinin zorunlu olduğunu kabul etmişlerdir.³ Bu görevleri yapmak için seçilen yöneticiye Hz. Peygamberden sonra gelerek onun risâlet görevi hariç, dünyevî otoritesini temsil etmesi sebebiyle ‘halife’ denilmiştir.⁴

Halife kelimesi, Arapça kökenli olup, ‘’arkada olmak, birinden sonra gelmek, sonra yaşamak’’ v.b anlamlara gelen ‘’halefe-yehlifü-halfen’’ fiilinden türemiş olup ıstılahta bir idâreciden sonra gelen diğer idâreciye veya onun yerine geçecek kişiye verilen ad olarak kullanılmıştır.⁵ Halife kelimesinin çoğulu ‘’hulefa’’ veya ‘’halâif’’ olup bu kavram devlet başkanlığı için kullanılmıştır.⁶

Hilâfet kelimesi ise sözlükte ‘’ birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek/gitmek, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil etmek’’ manalarına gelir. Terim olarak İslâm devletlerinde Hz. Peygamber’den

² Numan Durak Aksoy, *Tarihsel Bakımdan Hilâfet*, Hikmet Yurdu Düşünce- Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, s.3, y:3 (Ocak-Haziran 2009), s. 215-216

³ Geniş bilgi için bkz: Memduhoğlu, Adnan, ‘‘Mâverdî ve Devlet Başkanlığı Konusundaki Görüşleri’’, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya 1998

⁴ İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime-II*, (Çev: Halil Kendir), Yenişafak Yayınları, Ankara 2004, I/271; İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dîmâşkî, *Reddû'l- Muhtâr ale'd- Dürri'l- Muhtâr I-XII*, (Çev: Ahmed Davutoğlu), Şamil Yayınevi, İstanbul-1982, II/ 384; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *El- Fasl fi'l-Milel ve'l- Ehvâ'n- Nihal I-III*, (Ter: Halil İbrahim Bulut), T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2017, III/ 216-218

⁵ Rağîb el- İsfahani, *El- Müfredat*, (Çev: Mustafa Yıldız), Çıra Yayınları, İstanbul 2017, s.333; DİB, *Dini kavramlar sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 226; Kadir Güneş, *El- Mu'cemü'l-Arab*, Mektep Yayınları, İstanbul 2014, s. 360; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/ 216

⁶ Rağîb el- İsfahani, *El- Müfredat*, s. 334

sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade etmektedir.⁷ Hilâfet beşeri mülke (Melikliğe) zıt, İslamî bir yönetim biçimidir.⁸

İslâm âlimleri hilâfeti şöyle tarif etmektedirler: ‘‘ İmâmet, dini muhafaza edip tatbik etme ve dünyayı yönetmek açısından Hz. Peygambere halife olmaktan ibarettir.’’⁹ Bu kuruma ‘‘ hilâfet’’ sözcüğü dışında ‘‘ imâmet’’ de denilmiştir. Bu kavram fıkıh kitaplarında ‘‘ namaz imamlığı’’ ve ‘‘devlet başkanlığı’’ anlamlarında kullanılmıştır.¹⁰

Halife ve hilâfet kavramlarına değindikten sonra bu kavramların ve benzer şekilde kullanılan diğer kavramların Kur’an-ı Kerim ve hadislerde nasıl geçtiğine bakacağız. Kur’an-ı kerimde ‘‘hilâfet’’ kelimesi doğrudan yer almamakla birlikte ‘halife, halaif ve hulefa’ kelimeleri kullanılmış ve insanın yeryüzünde halife olduğu belirtilmiştir.¹¹

‘‘ Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. ’’¹²

‘‘Hani rabbın, meleklere ‘ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. ’’¹³

‘‘ Sizi yeryüzünün halifeleri yapan O’dur. ’’¹⁴

Hadislerde ise halife kelimesinin yanında imâm, emîr kelimelerinin de yer aldığı ve bunlarla ‘‘devlet başkanı, yönetici, lider’’ gibi anlamların kastedildiği görülür.

⁷ Rağıp El- İsfahânî, *El- Müfredat*, s. 334; DİB, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 258; Kadir Güneş, *El- Mu’cemü’l- Arab*, s. 360

⁸ Şahin Uçar, *İslam’da Mülk ve Hilafet*, Beyajans, Konya 1992, s. 86

⁹ İbn-i Âbidîn, *Reddu’l- Muhtar*, I/384; Mâverdî, Ebû’l Hasan Ali b. Muhammed b. Hatib, *El- Ahkâmü’s- Sultâniyye ve’l- Vilâdetü’d- Dîniyye*, (Çev: Ali Şafak) Bedir Yayınevi, İstanbul 2017, s. 29; Cüveynî, Ebû’l Meâli Diyaüddin Abdülmelik b. Abdillâh, *El- Gıyasi*, (Çev: Abdullah Ünalın), Mevsimler Kitap, İstanbul 2016, s. 35; Pezdevî, Ebu’l- Yusr Muhammed b. Muhammed, *Usûlu’d- Din* (Çev: Prof. Dr. Şerafettin Gölcük), (5), Kayhan Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 279; Cürçânî, Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Alî, Seyyid Şerif, *Şerhu’l- Mevâkıf I-III*,(Çev: Ömer Türker), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015, III/ 666; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/ 216-218.

¹⁰ İbn Âbidîn, *Reddu’l- Muhtar*, II/383; DİB, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 258; İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/271

¹¹ Bakara: 2/ 30; En’am: 6/165; Yunus: 10/ 73; Neml: 27/62; Fatır: 35/39; Sad: 38/26

¹² Sad: 38/26

¹³ Bakara: 2/30

¹⁴ En’am: 6/165

Hadislerde âdil devlet başkanı övülüp, onun kıyamet günü Allah tarafından gölgelendirilmek suretiyle mükâfatlandırılacağı belirtilmektedir.¹⁵ Devlet başkanının tıpkı bir çoban gibi emri altındakilerin sorumluluğunu taşıdığı¹⁶, onun bir koruyucu olduğu, günahı ve Allah'a isyanı emretmediği sürece kendisine itaat edilmesi gerektiği¹⁷, hilâfetin Kureyş'e ait olduğu¹⁸, devlet başkanının bir kalkan olduğu adaletli davranırsa büyük ecir alacağı şayet adaletten şaşarsa büyük günah üstleneceği¹⁹, Rasûlullahın ardından peygamber gelmeyeceğini ancak ümmetin işlerini idare edecek halifelerin geleceğini,²⁰ onlara itaat ve biat edilmesi gerektiğini ancak şerîate muhalif emirlerine itaat edilmemesi gerektiği²¹ bildirilmektedir.

İslam tarihinde ilk zamanlardan itibaren devlet başkanı için halife kavramının dışında Halifetullah, Halifetü Rasûlillah, Emîrü'l- Mü'minin, Halifetü'l- Mü'minin, imâm gibi isimler kullanılmıştır.²²

Devlet başkanı, hilâfet makamının vermiş olduğu yetkiyle hem dinin hükümlerini uygular hem de dünya işlerini düzene sokar. İşte bu sebeple hilâfet makamında bulunan kimseye ilk zamanlarda daha çok **“Halifetü Rasûlillah”** denilmiştir.²³ Bu kavramlardan biri olan halifetullah, Müslüman toplumu tarafından kabul görmemiş ve yaygın bir şekilde kullanılmamıştır. Hz. Ebû Bekir kendisine ‘Allah’ın halifesi’ diye hitap etmek isteyenlere ‘‘ Ben Allah’ın değil, Peygamberin halifesiyim.’’ diyerek karşı çıkmıştır.²⁴ Bu tabir Emevîler döneminde kullanılmaya başlanmışsa da bazı âlimler ‘‘Allah’ın halifesi’’ tabirinin kullanılmayacağını ‘‘ ölene, kaybolana halef olunabileceğini ancak

¹⁵ Zebîdî, Zeynü'd - din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l- Lâtîf, *Sahîh-î Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh tercemesi* (4), (Çev: Ahmed Naim), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1976, II/ 384; Müslim, ‘‘Zekat’’, 91

¹⁶ Buhârî, ‘‘ Cuma’’, 19, ‘‘ Ahkâm’’, 2; Müslim, ‘‘ İmâre’’, 20

¹⁷ Buhârî, ‘‘ Cihad’’, 107, ‘‘ Ahkâm’’, 1; İbn Mâce, ‘‘ Cihad’’, 2859,2861

¹⁸ Buhârî, ‘‘ Ahkâm’’, 3; Müslim, ‘‘ İmâre’’,1

¹⁹ Buhârî, ‘‘ Cihad’’, 958; Müslim, ‘‘ İmâre’’, 43

²⁰ İbn Mâce, ‘‘ Cihad’’, 2871; Müslim, ‘‘ İmâre’’, 44

²¹ Buhârî, ‘‘ Cihad’’, 957; İbn Mâce, ‘‘ Cihad’’, 2861, 2863, 2864, 2865, 2866; Müslim, ‘‘ İmâre’’, 38

²² Şîrbînî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed El- Hatib, *Muğni'l- Muhtac I-XX*, (Ter: Soner duman), Mirac Yayınları, İstanbul 2016, XVI/ 129; Ferrâ, Ebû Ya'lâ Muhammed b. El- Hüseyin b. Muhammed b. Halef, *El- Ahkâmu's- Sultaniyye*, Dârü'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut 2000, s. 27; İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/271

²³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/271,315; Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 27

²⁴ İbn Sa'd, Mu h a m m e d b. Sa'd b. Menî El- Hâşimî el-Ba s r î, *Tabakât*, (Ter: Mahmut Polat), Siyer Yayınları, III/205; Heysemî, Nüreddîn Ebu'l- Hasan Ali b. Ebi Bekir, *Mecmau'z- Zevâid ve Menbau'l- Fevâid I-XX*, (Ter: Yaşar Güngör), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2009, IX/39; İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/271; Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 27

Allah için bu durumun söz konusu olamayacağına dair görüş belirtmişlerdir. İbn Abbas'ın da aralarında bulunduğu bir grup âlime göre ise bu kavramın kullanılmasında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.²⁵ Bu ünvanın kullanılmasının caiz olduğu yönünde görüş beyan edenler Bakara suresi 30, En'am suresi 165, A'raf suresi 15 ve 74. ayetlerini delil göstermişlerdir. Kur'an'da insanoğlunun yeryüzünde halife olduğu yönündeki ayetlere bakıldığında aslında bu ayetlerde devlet başkanlığından değil, doğrudan doğruya insanın Allah katındaki değerinden bahsedildiği anlaşılacaktır. Nevevî (Ö. 676/1277) Hz. Âdem ve Hz. Dâvûd'un ardından herhangi bir kimse için bu ünvanın kullanılmayacağını ifade eder. Ayrıca Begâvî' de gaip olan veya ölen kimse adına halife olunabileceğini, Allah için ise böyle bir durumun söz konusu olmadığını söyler.²⁶ Ancak bu ünvan Abbâsîler devrinde, devlet başkanları için kullanılmıştır.²⁷

İbn Haldûn (ö. 808/1406) hilâfet kurumunun başındaki şahsa 'halife' ünvanının verilmesinin ümmete halef olması sebebiyle olduğunu, bu makamdaki kimseye Allah'ın halifesi demenin uygun olmadığını belirtmiştir.²⁸

Emîru'l-Mü'minin tabiri ise bir rivayete göre sahabelerin Hz. Ömer'e “ Resûlullah'ın halifesinin halifesi” hitabıyla seslenmesi üzerine bu tabir uzun bulunmuş ve Hz. Ömer kendisine “ ‘ Emîrû'l- Mü'minin” şeklinde hitap edilmesini istemiştir.²⁹ Bir rivayete göre Resûlullah'ın (sas) bazı sahâbeleri “Biz mümin kimseleriz, Ömer de bizim emirimiz.” dediler. Bundan sonra Ömer “müminlerin emiri” diye çağrıldı. O, kendisine bu ismin verildiği ilk şahıstır.³⁰ Bir rivayete göre Hz. Ömer' e bu şekilde hitap eden ilk kişi Abdullah bin Cahş'dır. Tarihi kaynaklardan anlaşılan bu tabirin Hz. Ömer döneminden itibaren kullanılmaya başlanmış olduğudur. Mukaddime adlı eserde bu ünvanın Sad b. Ebi Vakkas için de kullanıldığı ifade edilmektedir.³¹

²⁵ Mehmet Azimli, *Hilâfet Tarihine Giriş*, (3.bsk), Çizgi Yayınevi, Konya 2016, 13-14; Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 27

²⁶ Şirbîni, *Muğni'l- Muhtac I-XX*, XVI/129

²⁷ Suyûtî, Celâleddin Ebu'l- Fadl Abdurrahman b. Muhammed, *Tarihu'l- Hulefa(Halifeler Tarihi)*, (Çev: Onur Özatağ), (2), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s.268

²⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/271; Mehmed Niyazi, *İslam Devlet Felsefesi*, (10), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 57

²⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/315; Şirbîni, *Muğni'l- Muhtac*, XVI/129; Hasan Gümüšoğlu, *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet*, (3), Kayihan Yayınları, İstanbul 2017, s. 24-25

³⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV/324

³¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/315

Kaynaklara bakıldığında devlet başkanına önder ve lider olması sebebiyle “**imâm**” denildiği de görülmektedir. Ancak ileri dönem kaynaklarında bu kavramı cemaate namaz kıldırın imâm kavramından ayırt etmek için, devlet başkanlığına “**İmâmet-i Kübra**” (**imâmet-i uzmâ**) denildiği görülmektedir.³²

Bu ünvanlar dışında İslâm toplumunda üst düzey yöneticileri ve otorite sahibi kimseleri ifade etmek için ‘**ülü’l- emr**’ tabiri kullanılmıştır. Bu tabir, sözlükte “ emir sahipleri” manasına gelmektedir.³³ Bu tabir Kuran-ı Kerim’de Nisa Suresi 59 ve 83. ayetlerinde kullanılmıştır. İlk ayette Müslümanların ülü’l- emr’e itâat etmesi emredilmekte, ikinci ayette ise Müslümanların aralarında bir sorun ile karşılaştığı zaman onu ülü’l- emr’e götürmeleri gerektiği bildirilmektedir. Taberî ve Kurtubî’ ye göre ayette geçen “ülü’l- emr” tabirinden kasıt idâreciler ve yöneticilerdir.³⁴

Sonuç olarak Hz. Peygamberin vefatından sonra zaruri olarak bir yönetici seçilme ihtiyacı doğmuştur. Sakife toplantısında yönetici seçimi işi tamamlanmış ve yöneticiye Hz. Peygamberin ardından gelip onu temsil ettiği düşünülerek ‘halife’ ünvanı verilmiştir. İslâm toplumunda tarihi seyir içinde bu kavram haricinde imam, emîr, ülü’l- emr, emîru’l mü’minin, halîfetü rasûlillah gibi ünvanlar kullanılmış olup hepsi İslâm devlet başkanına isnat edilmiştir.

1.1. Hilâfetin Dinî Meşruiyeti

Ehl-i Sünnet, Şia ve Mu’tezile’nin çoğunluğu imâmetin vacip olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.³⁵ Ancak bu vücûbiyetin aklen mi yoksa nas yoluyla mı olduğu hususunda ihtilaf bulunmaktadır.

³² İbn Âbidîn, *Reddul- Muhtar*, II/ 383; İbn Haldun, *Mukaddime*, I/271

³³ Rağıp El- İsfahânî, *El- Müfredat*, s. 92

³⁴ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Tefsiru’-l- Taberî* I-IX, (Ter: Kerim Aytekin- Hasan Karakaya), Hisar Yayınevi, İstanbul 1996, III/30; Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr, *El- Câmiu Li Ahkâmi’l- Kur’an* I-XX, (Çev: M. Beşir Eryarsoy), Buruc Yayınları, İstanbul 2004, V/297

³⁵ Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 61-62; Pezdevî, *Usûlu’-d- Din*, s. 292; Taftâzânî, Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn, *Şerhu’l- Akâid*, (Çev: Talha Hakan Alp), Yasin Yayınevi, İstanbul 2008, s. 282,284; Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *El- İktisâd fi’l- İ’tikad*, (Çev: Kemal Işık), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971, s. 175; Cürcânî, *Şerhu’l- Mevâkıf*, III/668; İsmail Kaya, *Kendi Kaynaklarına Göre Şia ve Şiiilik*, Nida Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 23; Muhammed Rıza El- Muzaffer, *Akâidü’l- İmamîyye*, (Abdülbaki Gölpınarlı), Zaman Yayınları İstanbul 1978, s. 50; Nesefî, Ebu’l- Berekât Ahmet B. Mahmud, *El- Umde fi’l- Akâid*, (Ter: Temel Yeşilyurt), Kubbealtı Yayıncılık, Malatya 2000, s. 67; Nureddin es- Sabûni, Ahmed B. Mahmud, *El- Bidâye fi Usuli’-d- Din*, (Ter: Bekir Topaloğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara trhsz,s.125; Kâdî Abdülcebbâr, Ebû’l- Hasen b. Ahmed, *Şerhu’l-*

Ehl-i Sünnet'e göre halife tayini insanlara vaciptir, bu konuda icmâ bulunmaktadır ancak bu vücûbiyet naklî delillerle sabittir.³⁶ Nevevî, Taftâzânî ve Pezdevî gibi âlimler ise halife tayininin farz-ı kifaye olduğunu ifade ederler.³⁷

Ehl-i sünnet bazı hadisleri imam tayininin vacip olmasına delil olarak göstermektedir. Bu hadislerde devlet başkanına biat etmeden ölen kimsenin, cahiliyye ölümü ile öleceği³⁸, üç kişinin yolculuğa çıktığında bile aralarından birini emir tayin etmesi gerektiği³⁹ ve devlet başkanının bir kalkan olduğu⁴⁰ belirtilmektedir. Ayrıca Ehl-i sünnete göre anlaşmazlıkların halledilmesi, mazlumun hakkını zâlimden alması, fesat çıkarıcılarla baş edilmesi ancak imam ile mümkün olur.⁴¹ İmam tayin edilmediğinde bir takım fitnelerin önü açılacak ve çıkan fitneler önlenemeyecektir. Bu kötülöklere karşı halife bir kalkan görevi görecektir ve tüm fitnelere engel olacaktır. Bu konuda Bakara suresinde geçen “ kendinizi tehlikeye atmayın”⁴² ayeti delil olarak kabul edilmektedir.

Usûli'l- Hamse I-II, (Ter: İlyas Çelebi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, II/688-690; Şehristânî, Ebu'l- Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerim, *El- Milel ve'n- Nihal*, (Ter: Mustafa Öz), Litera Yayıncılık, İstanbul 2008, s.147; Abdülkahir El- Bağdadî, Ebu Mansur b. Muhammed, *El- Fark Beyne'l- Firak*, (Ter: Ethem Ruhi Fiğlalı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, s.275; Senhûrî, *Fıkhu'l- Hilâfe ve tetavvuruha*, (Tah: Tefvik Muhammed Eş- Şavi- Nadiye Abdurrezzak Senhûrî), Menşuratü'l- Halebiyyi'l- Hukukiyye, Beyrut 2008, s. 85-90; Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi*, (Çev: Abdülkadir Şener), (2), Hisar Yayınevi, İstanbul ts., s. 333; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/150,374; Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Hüccetullahi'l- baliğa I-II*, (Çev: Mehmet Erdoğan), İz Yayıncılık, İstanbul 1994, II/469; Nesefî, Ebu'l- Muin Meymun b. Muhammed, *Bahru'l- Kelâm*, (Ter: Ramazan Biçer), Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 131; İbn Âbidîn, *Reddü'l- Muhtar*, II/384; Kurtubî, *El- Câmi Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/537; Kummî, Şeyh Saduk Ebu Cafer Muhammed b. Ali ibn Babaveyh, *Risaletu'l- İtikadâti'l- İmâmiyye*, (Ter: Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s. 110

³⁶ Mâverdî, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 29-30; Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 19; Gazâlî, *El- İktisâd fi'l- İtikad*, s. 175; Türpüşti, Fadlullah Şihâbüddin Ebu Abdullah Bin Hasan, *El- Mutemed Fi'l- Mu'tekad*, (Ter: Süleyman Kuku), Damra Yayınları, s. 223; Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, s. 284; Cürcânî, *Şerhu'l- Mevâkıf*, III/668; Ömer Nesefî, *Akâid*, (23), (Ter: Seyit Ahsen), Bayrak Yayıncılık, İstanbul 2011s. 135; Cüveynî, Ebü'l Meâli Diyaüddin Abdülmelik b. Abdillâh, *Kitâbü'l- İrşâd* (3), (Çev: Adnan Bülent Baloğlu vd.), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2016, s. 342; İbnü'l- Hümâm, *Kitabü'l- Müsâyere*, s. 96; Süleyman ed- Demîci, *El- İmâmetü'l- Uzmâ*, (Çev: İbrahim Cücük), Ravza Yayınları, İstanbul 1996, s. 53; İbn Âbidîn, *Reddü'l- Muhtar*, II/ 384; Ebu'l- Berekât Nesefî, *El- Umde fi'l- Akâid*, s. 67; Nureddin es- Sâbüni, *El- Bidâye fi Usuli'd- Din*, s. 125; İbn Haldun, *Mukaddime*, I/ 271

³⁷ Şirbîni, *Muğni'l- Muhtac*, XVI/ 113; Pezdevî, *Usûlu'd- Din*, s. 292; Ömer Nesefî, *Akâid*, s. 134

³⁸ Müslim, “İmare”, 58

³⁹ Ebu Davud, “Cihad”, 87

⁴⁰ Müslim, “İmare”, 43; Buhari, “Cihad”, 958

⁴¹ Pezdevî, *Usûlu'd- Din*, s. 291; Ömer Nesefî, *Akâid*, s. 135; Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, 284; Türpüşti, *El- Mutemed Fi'l- Mu'tekad*, s. 223; Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 38; Mâverdî, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 29; Cürcânî, *Şerhu'l- Mevâkıf*, III/ 668; İbnü'l- Hümâm, *Kitabü'l- Müsâyere*, s. 96; Nesefî, *El- Umde fi'l- Akâid*, s. 67; Nureddin es- Sâbüni, *El- Bidâye fi Usuli'd- Din*, s. 125

⁴² Bakara: 2/195

Cüveynî, Allah'ın imamla önediği kötülüklerin, Kur'an'la önediklerinden fazla olduğunu, imamın fikir ayrılıklarını, anlaşmazlıkları engelleyip halkı bir arada tuttuğunu ifade eder.⁴³ Ayrıca Ömer Nesefî, Cüveynî ve İbn Âbidîn gibi Ehl-i sünnete mensup âlimler, Hz Ebu Bekir'in, Hz Peygamberin defin işlemlerinden önce halife seçildiğini, sahabenin Resulullah'ın defin işlemlerini bile tehir ederek Sakife de toplanarak halife seçmesinin konunun ehemmiyetini gösterdiğini ifade etmişlerdir.⁴⁴

Bu konuda Ehl-i sünnetin kullandığı bir başka delil ise Hz. Ebu Bekir'in halife seçimi esnasında vaki olan icmâdır. Seçim sonucunda ashap ittifak etmiş, sahabeden 'halife seçimine ihtiyacımız yok.' gibi herhangi bir itiraz olmamıştır.⁴⁵

Mu'tezile'den bazıları ve Câhız'a göre imâmet aklen vaciptir. Zira imâmet olmadığı zaman bir takım zararlar ortaya çıkacaktır. Bu zararların def etmek ise akıl yoluyla vaciptir. Aslında bu delilin nakil ile de bağlantısı bulunmaktadır. Zira Bakara sûresi 195. ayette insanların kendi elleriyle kendilerini tehlikeye atmamaları emredilmektedir.⁴⁶ Ayrıca hadiste “ Zarar vermek ve zarara, zararlar karşılık vermek yoktur.”⁴⁷ buyurulmaktadır. Kurtubî, aklın tek başına bir şeyi vacip kılamayacağını belirterek bu görüşe karşı çıkar.⁴⁸

İmâmiye' ye göre ise imâmet aklen Allah için vaciptir. Çünkü imâmet bir lütüfdür, lütuf ise Allah için gereklidir.⁴⁹ Cürcânî, lütfun ancak görünen, ödülü umulan ve

⁴³ Cüveynî, *El- Gıyâsi*, s. 38

⁴⁴ İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişam, *Sireti İbn Hişam*, (ter: Hasan Ege), Kahraman Yayınları, İstanbul 2006,IV/ 413, 419; ; İbnü'l- Esir, *El Kamil fi't- Tarih*, II/ 305; Suyûtî, *Tarihu'l- Hulefa*, s. 86;Ömer Nesefî, *Akâid*, s. 135; Cüveynî, *El- Gıyâsi*, s. 38; Pezdevî, *Usûlu'd- Din*, s. 292; Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, s. 284; Bâkîllânî, Ebu Bekir Muhammed B. Tayyip, *Kitabu't- Temhîdü'l Evail ve Telhisu'd- Delail*, (Tah: İmadüddin Ahmed Haydar), Müessesetü El- Kitabu'l- Es- Sekafiyetü, Beyrut 1987, s. 472; İbn Âbidîn, *Reddü'l- Muhtar*, II/384

⁴⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, III/ 205; İbn Kuteybe, *El- İmâme ve's- Siyâse*, s. 41-42; İbnHişam, *Sireti İbn-i Hişam*, IV/ 413,419; İbnü'l Esir, *El Kamil Fi't Tarih*, II/ 298

⁴⁶ Cüveynî, *El- Gıyâsi*, s. 41, 61-62; Cürcânî, *Şerhu'l- Mevâkıf*, III/ 666; İbnü'l- Hümâm, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid, *Kitabü'l- Müsâyere*, (Çev: Harun Işık), Kimlik Yayınları, Kayseri 2017, s. 96; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse*, II/688-690; Senhûrî, *Fıkhu'l- Hilâfe*, s. 97;

⁴⁷ İbn Mâce, ‘Ahkâm’, 17

⁴⁸ Kurtubî, *El- Câmi Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/538

⁴⁹ Muhammed Rıza El- Muzaffer, *Akâidü'l- İmamiyye*, s. 50; İsmail Kaya, *Kendi Kaynaklarına Göre Şia ve Şiilik*, s. 23; Cüveynî, *El- Gıyâsi*, s. 61-62; Senhûrî, *Fıkhu'l- Hilâfe*, s. 85; Kurtubî, *El- Câmi Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/538; Muhammed Taki Mîsbah, *Ehl-i Beyt Mektebine Göre Akait Dersleri*, (Ter: Cafer Bendiderya- İsmail Bendiderya), Kevser Yayınları, İstanbul 2007, s. 232-239; Muhammed Hüseyin Tabatabâi, *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şia*, (Çev: Kadir Akaras- Abbas Akyüz), Kevser Yayınları, İstanbul ts., s. 169,181-187; Kummî, *Risaletü'l- İ'tikadâtü'l- İmamiyye*, s. 111; Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik (2)*, Der Yayınları, İstanbul 1987, s. 321

cezasından korkulan kimse ile olacağını oysa İmâmiyye'nin bunun tersine gizli- masum imam inancının olduğunu söyleyerek bugörüşün yanlış olduğunu söylemektedir.⁵⁰ Mu'tezile'den Kâdî Abdülcebbâr ise İmâmiyye'nin lütuf görüşüne karşı çıkararak imamın kendisine en çok ihtiyaç duyulduğu zamanlarda bu kadar uzun süre ortada bulunmamasının ve ümmetten saklanmasının caiz olmadığını ifade eder.⁵¹

Hâricîler, Ebu Bekir el- Esâm ve Mu'tezile'den Hişam el- Fuvatî' ye göre ise imâmet, vacip değildir. Ebu Bekir el- Esâm'a göre ümmet iyiliği emredip, kötülüğü nehyettikçe imâmete ihtiyaç yoktur. Hâricîlerden bir gruba ve Hişam el- Fuvatî' ye göre imam tayini fitne zamanında değil, emniyet esnasında zorunludur. Ebu Bekir el- Esam ve bir grup ise bunun tam tersine imam tayininin fitne zamanında zorunlu olduğunu belirtmektedirler.⁵²

Cüveynî, Mu'tezile'nin kurucularından olan Abdurrahman b. Keysân'ın (v. 201/ 816) imâmetin vacip olmadığı görüşünde olduğunu beyan eder. Ancak İslâm ümmetinin birliğini bozacağını ileri sürerek bu görüşe karşı çıkar.⁵³ Ayrıca Hâricîlere göre imam tayininde fitnelerin ortaya çıkması muhtemeldir. Bu sebeple imam seçmek, bu fitnelerin vuku bulmaması için mutlak bir zorunluluk değildir.⁵⁴ Cürcânî ise imam tayin edilmediğinde ortaya çıkan zararın, tayin edilirken ortaya çıkacak zarardan daha büyük olduğunu, iki zararlı şeyle karşı karşıya kalındığında büyük zararın giderilmesi gerektiğini⁵⁵ ifade eder.⁵⁶

Sonuç olarak yukarıda zikredilen hadiste de belirtildiği üzere yöneticiler fitne ve kargaşaların önüne geçerek adeta bir kalkan görevi üstlenmektedirler. Ayet ve hadisler göz önünde bulundurulduğunda islam toplumunun başında bir yöneticinin olması gerektiği açıktır. Allah Rasûlü bir imama biat etmeden ölen kimsenin ölümünü 'cahiliyye

⁵⁰ Cürcânî, *Şerhu'l- Mevâkıf*, III/ 674; İmamiye masum inancı için bk: Muhammed Rıza El- Muzaffer, *Akâidü'l- İmamiyye*, s. S. 52; İsmail Kaya, *Kendi Kaynaklarına Göre Şia ve Şiilik*, s. 38-39

⁵¹ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse*, II/690

⁵² Şehristânî, *El- Mîlel ve'n- Nihal*, s.110,115; Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 61-62; Pezdevî, *Akâid*, s. 292; Cürcânî, *Şerhu'l- Mevâkıf*, III/ 668; Senhûrî, *Fıkhu'l- Hilâfe*, s. 85; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/150; Sirâceddin, Ebû Hasen Ali b. Osman El- ûşî, *Şerhu'l- Emâlî I-III*, (Ter: Şahver Çelikoğlu), Marifet Yayınları, İstanbul 2009, III/587; Kurtubî, *El- Câmî Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/537

⁵³ Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 36-37;

⁵⁴ Cürcânî, *Şerhu'l- Mevâkıf*, III/ 674; Senhûrî, *Fıkhu'l- Hilâfe*, s. 85-87; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/152; Sirâceddin, *Şerhu'l- Emâlî*, III/587

⁵⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle*, md. 29, s. 112

⁵⁶ Cürcânî, *Şerhu'l- Mevâkıf*, III/ 670

ölümüne' benzetmiştir. Nakiller bizlere âdil bir düzenin olması ve hadlerin uygulanabilmesi için imâmetin Müslümanlar için vacip olduğunu göstermektedir. Aklen ise insanlık tarihine baktığımızda bir yöneticinin olmadığı hiçbir dönem görememekteyiz. Nasıl ki başsız bir vücut olamayacağı gibi özelde islam toplumu genelde ise tüm insanlığın mutlaka bir yöneticiye ihtiyacı vardır. Devlet başkanı tayininde Hâricîlerin iddia ettiği gibi bazı zararlar bulunsa da daha büyük fitne ve kargaşaların ortaya çıkmasına engel olmak için daha az zararlı olanın tercih edilerek devlet başkanı tayin edilmesi gerekmektedir. Ayrıca ayet ve hadislere bakıldığında İmâmiyye'nin iddia ettiği gibi Allah için bir şeyin zorunlu olmasının mümkün olmadığı görülecektir. Örneğin İbrahim sûresi 27. ayette Allah'ın dilediğini yapacağı bildirilmektedir. Sonuç olarak hilâfet İmâmiyye'nin iddia ettiği gibi, akıl yoluyla Allah'a değil, hem nakil hem de akıl yoluyla insanlara vacip olmaktadır

1.2. Halife Seçimi

Fakihler devlet başkanının tayin şekli ile ilgili olarak nas, biat, velayet-i ahd, kahr ve galebe yoluyla ele geçirmek şeklinde dört yoldan söz etmektedirler.

Ehl-i sünnet ve Mu'tezile'den Ebû Hâşim ve Cübbâi' ye göre devlet başkanı seçimi için iki yol bulunmaktadır: Seçim ve istihlaf. Seçim halinde halifeyi ümmet veya ümmetin temsilcileri olan ehlü'l hal ve'l akd belirler. İstihlaf halinde ise halifeyi görevi başındaki halife belirler. Devlet başkanlığını elde etmenin üçüncü yolu, bir şahsın, önceki devlet başkanının vefatından sonra Müslümanların işlerinin düzgün gitmesi için yöneticiliği zorla ve galebe yoluyla ele geçirmesidir.⁵⁷

İmâmiyye'ye ve Mu'tezile' den Kâdî Abdülcebbâr' a göre imam nas ile tayin edilir.⁵⁸ İmâmiyye' ye göre halife seçimi insanlara bırakılmayacak kadar mühim itikâdî

⁵⁷ Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s.23; Mâverdi, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 32-33; Dihlevî, *Hüccetullahi'l- baliğa*, II/ 475-476; Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse*, s.694,710-712; Şirbîni, *Muğni'l- Muhtac*, s.119; Said Abdullatif Fu'de, *Şerhu'l- Kebir ale'l- Akidetü't- Tahavi*, Daru'z- Zehâin, Beyrut ts, s. 1305-1308; Cürcânî, *Şerhu'l- Mevâkif*, III/684

⁵⁸ Muhammed Rıza El- Muzaffer, *Akaidü'l- İmâmiyye*, s. 50,57-58; İsmail Kaya, *Kendi Kaynaklarına Göre Şia ve Şiilik*, s. 20-21; Nesefî, *El- Umde fi'l- Akâid*, s. 67; Nureddin es- Sâbûni, *El- Bidâye fi Usuli'd- Din*, s. 125-127; Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse*, s. 707-712; Şehristânî, *El- Mîlel ve'n- Nihal*, s. 135,147; Sirâceddin, *Şerhu'l- Emâli*, III/568,578; Kurtubî, *El- Câmi Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/538; Eşârî, Ebu'l Hasan Ali b. İsmail b. Bişr İshak b. Salim, *Makâlatü'l- İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l- Musallîn*, (Ter: Mehmet Dalkılıç- Ömer Aydın), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 330; Muhammed Taki Misbah, *Ehl-i Beyt Mektebine Göre Akait Dersleri*, s. 232-239; Tabatabâi, *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şia*, s. 169-170, 179-181; Abdullah b. Muhammed es- Salih, *Kendi Kaynaklarından Şiî ve Râfizilerin İnanç Esasları*, (

bir rükün kabul edilmiş olup imamı belirlemek için bir seçim söz konusu değildir.⁵⁹ Biz konu bütünlüğünün dağılmaması için bu konuda çok fazla detaya girmeden konumuz açısından mühim olan nas ile tayin ve kahr ve galebe yoluyla hilâfet konularına değinmekle yetineceğiz.

1.2.1.Nas ile Halife Tayini

Nas ile halifenin tayin edilmesi, Hz. Peygamberin vefat etmeden önce kendisinden sonra halifesinin kim olduğunu belirlediğini iddia etmektir. Râfızîlerin tamamı, Kaderiyye'nin ve Mu'tezile'nin çoğuna göre halife nass ile tayin edilir. Ehl-i Sünnet, Mürcie, Hariciler ve Mu'tezile'den bazılarına göre ise nass ile tayini kabul etmemektedirler.⁶⁰ Mu'tezile arasında bu konuda ihtilaf bulunmaktadır. Mu'tezile'den Kâdî Abdülcebbar' a göre halife nas ile tayin edilmiştir.⁶¹ Aynı şekilde Mu'tezile' nin Nazzâmiyye ekolüne göre imâmet nas ile gerçekleşir.⁶² Ebû Hâşim Abdüsselam ve Cübbâi ise bu konuda Ehl-i sünnetin görüşünü benimsemişlerdir.⁶³ Cüveynî, ümmetin çoğunluğunun imâmet konusunda bir nas bulunmadığına inandığını söyler.⁶⁴ İmâmiyye' ye göre imamın tayini tıpkı peygamberin tayini gibi ilahi bir tayindir.⁶⁵ Nas ile tayini kabul edenler bu konuda bazı hadisleri delil olarak göstermektedirler:

Ter: Teymullah Yücel), Yedi İklim Kitabevi, İstanbul 2007, s. 40; Kummî, *Risaletü'l- İ'tikadî'l- İmâmiyye*, s. 109-110; Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, s.308-309

⁵⁹ Muhammed Rıza El- Muzaffer, *Akaidü'l- İmâmiyye*, s. 51; Sirâceddin, *Şerhu'l- Emâlî*, III/568,578; Kurtubî, *El- Câmî Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/538; Muhammed Taki Misbah, *Ehl-i Beyt Mektebine Göre Akait Dersleri*, s. 232-239; Kummî, *Risaletü'l- İ'tikadî'l- İmâmiyye*, s. 110; Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, s. 308-309

⁶⁰ Pezdevî, *Usûlu'd- Din*, s. 279; İbnü'l- Hümâm, *Kitâbü'l- Mûsâyere*, s. 97; Cüveynî, *Kitâbü'l- İrşâd*, s. 341; *El- Gıyâsî*, s.46; Cürçânî, *Şerhu'l- Mevâkıf*, III/ 666; Bâkillânî, *Et- Temhîd*, s. 445, 450-451; Muhammed Rıza El- Muzaffer, *Akaidü'l- İmâmiyye*, s. 50,57-58; İsmail Kaya, *Kendi Kaynaklarına Göre Şia ve Şiilik*, s. 20-21; Nesefî, *El- Umde fi'l- Akâid*, s. 67; Nureddin es- Sâbûnî, *El- Bidâye fi Usuli'd- Din*, s. 125-127; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse*, s. 707-712; Şehristânî, *El- Milel ve'n- Nihal*, s. 135,147; İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/ 278-279; Bağdadi, *El- Fark Beyne'l- Firak*, s.276; Said Abdullatif Fu'de, *Şerhu'l- Kebir ale'l- akidetü't- Tahavi*, s.1305-1306,1315; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/168,169; Nesefî,, *Bahru'l- Kelâm*, s. 128; Sirâceddin, *Şerhu'l- Emâlî*, III/568, 578,587; Kurtubî, *El- Câmî Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/538-540; Eş'arî, *Makâlâtü'l- İslâmiyyîn ve İhtilafu'l- Musallîn*, s. 330; Muhammed Taki Misbah, *Ehl-i Beyt Mektebine Göre Akait Dersleri*, s.232-238; Abdullah b. Muhammed es- Salih, *Kendi Kaynaklarından Şii ve Râfızîlerin İnanç Esasları*, s. 40; Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, s.308-309

⁶¹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse*, s.700,712; Şehristânî, *El- Milel ve'n- Nihal*, s. 58

⁶² Şehristânî, *El- Milel ve'n- Nihal*, s. 66

⁶³ Şehristânî, *El- Milel ve'n- Nihal*, s. 82

⁶⁴ Cüveynî, *El- İrşâd*, s. 342

⁶⁵ Muhammed Rıza El- Muzaffer, *Akaidü'l- İmâmiyye*, s.20-21; İsmail Kaya, *Kendi Kaynaklarına Göre Şia ve Şiilik*, s. 50,57-58; Muhammed Taki Misbah, *Ehl-i Beyt Mektebine Göre Akait Dersleri*, s. 232-239; Tabatabâi, *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şia*, s. 169-179; Abdullah b. Muhammed es- Salih, *Kendi Kaynaklarından Şii ve Râfızîlerin İnanç Esasları*, s. 40; Kummî, *Risaletü'l- İ'tikadî'l- İmâmiyye*, s. 109-110; Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, s.308-309

“Ben kimin velisi isem Ali’de onun velisidir.”⁶⁶

İbn Uyeyne’nin rivayetinde Hz. Ali ile Üsâme tartıştı. Hz. Ali, Üsâme’ye ‘ ‘ Sen benim mevlamsın.’’ dedi. Üsâme ise ‘ ‘ Ben senin mevlan değilim. Ben resulullahın mevlasıyım.’’ diyerek karşılık verdi. Resulullah da ‘ ‘ Ben kimin mevlasıysam Ali’ de onun mevlasıdır.’’ buyurdu.⁶⁷ Hadis ahad olarak rivayet edilmiş olup, hadiste kullanılan ‘Mevla’ tabiri köle azat eden, azat edilen, işlerde tasarruf eden, yardımcı ve sevilen kimse ve dost için kullanılmaktadır. Örneğin Kur’an’da ‘ ‘ *Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin.*’’⁶⁸ Kurtubî, hadisin mütevatir hadislerden olmadığını aksine sahihliği konusunda farklı görüşler bulunup Ebu Davud es- Sicistânî ve Ebu Hâkim er- Razi’ nin bu hadisi tenkit ettiiklerini söyler. Bu hadise karşılık ise ‘ ‘ Muzeyne, Cuheyre, Gıfar ve Eslemliler, bütün insanlar arasında benim mevlalarımdır. Bunların Allah ve Resulünden başka mevlaları yoktur.’’⁶⁹ hadisini delil olarak göstermektedir.⁷⁰ Bu hadis birden fazla manaya gelebilmektedir. Ancak hadisten kesin olarak anlaşılan tek şey Hz. Peygamberin Hz. Ali’ye olan sevgisidir. Diğer bir açıdan bu hadis işlerde tasarrufta bulunma manasına gelmektedir. Ancak Şia’nın iddia ettiği gibi imamet konusunda en ehil kişi olma manasını ihtiva etmemektedir.⁷¹ Cüveynî bu hadisi dikkate alarak, imâmet gibi mühim bir konuda zannı galibe değil, kesin hükme bakılacağını, hadisin ise imâmet manasına bile gelmediğini zikreder.⁷²

Rasûlullah’ dan (s.a.v.) işittim, Ali’ye şöyle diyordu: Tebûk savaşında Ali’yi Medîne’de kendi yerine bırakmıştı da Ali: "Ey Allah’ın Rasûlü! Beni çocuk ve kadınlarla birlikte mi bırakıyorsun?" Rasûlullah (s.a.v.), ona şöyle demişti: "Bana karşı sen, Musa’ya karşı Harun’un yerinde olmaktan dolayı memnun olmaz mısınız? Şu farkla ki benden sonra Peygamber yoktur."⁷³ Hadis, Hz. Ali’nin değerine ve hilafete ehil oluşuna delil olarak gösterilebilir. Ancak Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ali’nin halife olacağına

⁶⁶ Tirmizi, ‘‘Menakıb’’, 3713

⁶⁷ Said Abdullatif Fu’de, *Şerhu’l- Kebir ale’l- Akidetü’t- Tahavi*, s.1309; Kurtubî, *El- Cami Li Ahkâmi’l- Kur’an*, I/542

⁶⁸ Maide: 5/51

⁶⁹ Buhâri, ‘‘Menâkıb’’, 21

⁷⁰ Kurtubî, *El- Câmî Li Ahkâmi’l- Kur’an*, I/540-541

⁷¹ İbnü’l Hümmâm, *Kitabü’l- Müsâyere*, s. 99- 100; Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 52; Said Abdullatif Fu’de, *Şerhu’l- Kebir ale’l- Akidetü’t- Tahavi*, s.1308; Kurtubî, *El- Câmî Li Ahkâmi’l- Kur’an*, I/542

⁷² Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 52

⁷³ Tirmizi, ‘‘Menakıb’’, 3724,3730; Buhari, ‘‘Megazi’’, 409; ‘‘Fedailu’s- Sahabe’’, 54 Müslim, ‘‘Fedailu’s- Sahâbe’’; 30,31,32

işaret etmemektedir. Zira Hz. Peygamber sadece Hz. Ali' yi değil başka seferinde Ümmü Mektum'u da vekil olarak bırakmıştır.⁷⁴ Hz. Peygamber, Ben-i Süleym, Uhud, Karkaratülküdr gazvelerinde Ümmü Mektum'u vekil olarak bırakmıştır.⁷⁵ İbn Hazm ve Kurtubî, Hz. Ali'nin bir peygamber olmadığını, Hz. Harun'un Hz. Musa'ya vekâleten kavmine baktığını ancak Hz. Musa'dan sonra İsrail oğullarının yöneticiliğini üstlenmediğini bilakis Yûşa b. Nûn' un yönetici olduğunu ayrıca Hz. Peygamberin çeşitli seferlerinde farklı kişilere vekâlet verdiğini bu sebeple hadisin Hz. Ali'nin imametine delil olmadığı görüşündedirler.⁷⁶ Ayrıca Kurtubî, hadisin sadece Sa'd b. Ebi Vakkas kanalıyla gelmiş olup ahad bir hadis olduğunu söyler. Devamında ise Hz. Harun'un Hz. Musa'dan önce vefat ettiği konusunda ittifak olduğunu eğer bu hadiste Hz. Ali'nin halifeliği kastedilmiş olsaydı sözün şu şekilde olması gerektiğini söyler: “ Senin bana karşı durumun Yûşa' ın Musa'ya karşı durumu gibidir.”⁷⁷ Cüveynî, Tebük gazvesine gidilmesi esnasında Hz. Ali'nin geride kalmaktan çok üzüldüğünü ve resulullah'a bu durumu söylemesi sonucunda Allah resulünün onun gönlünü almak için bu sözü söylediğini, hadiste imametın kastedilmiş olamayacağını, ayrıca bu hadisin ilim erbabı için en mücmel ve en kapalı sözlerden olduğunu ifade eder.⁷⁸ Hz. Harun, Hz. Musa'nın yardımcılığını yapmaktaydı. Hz. Ali' de aynı şekilde peygamberliğin ilk zamanlarından itibaren Hz. Peygamberin destekçisi olmuş, yeri geldiğinde onu yatağına yatarak veya savaş meydanlarında ölümü göze almış ve Hz. Peygamberi yalnız bırakmamıştır. Bu hadisin söylendiği zamanda Tebük seferine katılmadığı ve Medine'de kadın ve çocuklarla kaldığı için büyük üzüntü duymuştur. Hz. Peygamberde onu teskin edip, değerini göstermek için bu hadisi söylemiş olabilir.

Ehl-i sünnet ise nas ile tayini kabul etmemektedir. Ehl-i sünnetin nas ile tayini kabul etmeme gerekçeleri ise şunlardır;

- a. Hilâfet, mühim işlerdendir. Hz. Peygamberin birini bu konuda tayin etmesi ehemmiyete binaen büyük bir topluluk önünde olması gerekirdi. Nitekim bu konudan daha ehemmiyetsiz olan Muaz b. Cebel'in Yemen'e gönderilmesi, Zeyd

⁷⁴ İbnü'l- Hümâm, *Kitabü'l- Müsâyere*, s. 98-99; Kurtubî, *El- Câmi Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/542^;

⁷⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*. II/29, 34, 38

⁷⁶ İbn Hazm, *El- Fasl*, III/174; Kurtubî, *El- Câmi Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/542

⁷⁷ Kurtubî, *El- Câmi Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/542

⁷⁸ Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 52

ve Usame'yi ordu komutanı ve vali olarak tayin etmesi meseleleri tüm ashap tarafından bilinmektedir.

- b. Bu hususta rivayet edilen hadisler muhaldir. Manaları hilâfete yönelik değildir.
- c. Bu konudaki hadisler haber-i vahiddir. Meşhur seviyesine ulaşmamıştır. İmâmiyye'nin kendisi bile ahad haberleri amel edilen meselelerde kullanmamaktadır.
- d. Hz. Ebu Bekir'in imâmeti hususunda sahabe arasında icmâ vaki olmuştur. Şayet nas ile tayin mümkün olsaydı sahabe Hz. Peygamberin defni ile ilgilenir seçim işiyle uğraşmazdı.
- e. Şayet Hz. Ali halife olarak tayin edilmiş olsaydı sahabe Hz. Peygamberin emrine karşı çıkıp, Hz. Ebu Bekir'e biat etmezlerdi.
- f. Hz. Ali'de Hz. Ebu Bekir'e biat etmiş, emirlerini yerine getirmiştir. Hz. Ali nas ile tayin edildiğini bilmesine rağmen neden Hz. Ebu Bekir'e karşı çıkmamış ve biat etmiştir?
- g. Hz. Ebu Bekir'in hilâfete hususunda vâki olan icmâ, haber-i vahid'den daha kuvvetli bir delildir.⁷⁹
- h. Hz. Ali, Resûlullahın vefatı üzerine kendisine biat etmek isteyen kimseleri reddetmiştir. İbn Sad'ın başka bir rivayetinde İbn Abbas, Hz. Ali'ye "Resulullahın yanına gidip kendisinden sonra hilafeti kimse bırakacağını soralım." dediğinde Hz. Ali "Eğer gider, bu durumu sorarsak ve bize de hilafeti bırakmazsa insanlar bu işi bize bırakmazlar." diyerek reddetmiştir.⁸⁰ İbnü'l Esir'in eserinde geçtiği üzere Hz. Ali kendisine beyat etmek isteyen İbn Abbas'a "Sen bununla ancak fitneyi körüklemeyi arzuluyorsun. Bizim senin nasihatine ihtiyacımız yok." demiştir.⁸¹

Bu konuda Ehl-i sünnetin ortaya koyduğu delillerden bazıları şunlardır;

⁷⁹ Cüveynî, *Kitâbü'l- İrşâd*, s 341-342; *El- Gıyâsî*, s.43-44; İbnü'l- Hümâm, *Kitâbü'l- Mûsâyere*, s. 97-98,104; Gazzâlî, *Fedâihu'l- Batiniyye*, (Çev: Avni İlhan), TDV Yayınları, Ankara 1993, s. 83; Pezdevî, *Usûlu'd- Din*, s. 287; Nureddin es- Sabuni, *El- Bidâye fi Usuli'd- Din*, s. 127; Cürcânî, *Şerhu'l- Mevâkıf*, III/ 666; Bâkılânî, *Et- Temhid*, s. 445-450,451; Neseî, *El- Umde fi'l- Akâid*, s. 67; İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/278-279; Said Abdullatif Fu'de, *şerhu'l- Kebir ale'l- akidetü't- Tahavi*, s. 1305; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/180-184,198; Dihlevî, *Hüccetullahi'l- Baliğa*, II/ 475; Neseî, *Bahru'l- Kelâm*, s. 128-129; Kurtubî, *El- Câmî Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/537-540

⁸⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, II/ 249-250;

⁸¹ İbnü'l- Esir, *El Kamil Fi't- Tarih*, II/ 299

“ Ümmetim dalâlet üzerinde birleşmez.”⁸² hadisine binaen sahabe Hz. Ebu Bekir’in hilâfeti üzerine ittifak etmiştir.⁸³ Müminlerin annesi Âişe’ye, “Resûlullah (sav) Ali’ye hilâfeti vasiyet etti mi?” diye soruldu. Âişe, “Bevl etmek için testi istedi. O sırada kucağıma yıkıldı. Onun öldüğünü hissetmedim. Benim göğsüm ile boğazım arasında vefat etti. Ne zaman Ali için vasiyette bulundu?” dedi. Bize Talk b. Gannâm en-Nehâî haber verdi; dedi ki: Bize Abdurrahman b. Cüreys haber verdi; dedi ki: Bana Hammâd b. İbrahim anlattı; dedi ki: Resûlullah (sav) hilâfeti kimseye vasiyet etmeden vefat etti. Ölürken Âişe’nin göğsüne yaslanarak vefat etti.⁸⁴ Ayrıca Ehl-i sünnet âlimleri, tarihi kaynaklara dayanarak Hz. Ali’nin de Hz. Ebu Bekir’e biat ettiğini belirtirler.⁸⁵ Hz. Ali, Abdurrahman b. Avf’ın Hz. Osman’a biat etmesi üzerine onun ardından Hz. Osman’a biat eden ikinci kişidir.⁸⁶ Peygamber (sav) vefat ettiğinde Ali şöyle dedi: Hilafet meselemize baktık. Peygamber’in (sav) Ebû Bekir’i namazda öne geçirdiğini görmüştük. Allah Resûlü’nün (sav) dinimiz için razı olduğu kişiden biz de dünyamız için razı olduk. Böylece Ebû Bekir’i (hilâfet konusunda) öne geçirdik.⁸⁷

Sonuç olarak Şia’nın delil olarak göstermiş olduğu hadislere baktığımızda rivayetlerin ahad olduğunu ve kapalı lafızları ihtiva edip birden fazla manaya gelebileceğini görmekteyiz. Ayrıca Şia bu konuda daha da ileri giderek imamların sayısının on iki olduğunu ve bunların hepsinin Hz. Ali’ nin soyundan gelmesi gerektiğini iddia etmektedir. İmametın şartları bölümünde geçeceği üzere imametten ve on iki imamdan bahseden hadislerde imamların Kureyşten olacağı belirtilmektedir. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman Kureyşli olup imametleri konusunda ümmetin çoğunluğu ittifak etmiştir. Şia ise hadislerin zayıflığına, kapalı lafızları ihtiva etmesine ve Hz. Ali’ nin hilâfetine dair bir ibare bulunmamasına rağmen sadece Hz. Ali ile kalmayıp ondan sonraki imamları da tayin etme işine girişmiştir. İslam toplumunun tamamını ilgilendiren bu derece ehemmiyetli bir konunun Hz. Peygamber tarafından Veda hutbesinde veya kalabalığın olduğu bir zaman ve zeminde daha açık lafızlarla ifade edilmiş olması

⁸² Ebû Davud, “Fiten”, 1; Tirmizi, “Fiten”, 2167; İbn Mace, “Fiten”, 3950

⁸³ İbn Sa’d, *Tabakât*, III/ 205; İbn Kuteybe, *El- İmâme ve’s- Siyase*, s. 41-42; İbn Hişam, *Sireti ibn-i Hişam*, IV/ 413, 419; İbnü’l- Esir, *El Kamil fi’t- Tarih*, II/ 298

⁸⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, II/ 264; İbn Hişam, *Sireti İbn Hişam*, IV/ 408

⁸⁵ İbnü’l- Esir, *El Kamil Fi’t- Tarih*, II/ 298,300; Said Abdullatif Fu’de, *Şerhu’l- Kebir ale’l- Akidetü’t- Tahavi*, s. 1342; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/180; Nesefî, *Bahru’l- Kelâm*, s. 129; Sirâceddin, *Şerhu’l- Emâlî*, III/567

⁸⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, III/ 66

⁸⁷ İbn Sa’d, *Tabakât*, III/205; İbn Kuteybe, *El- İmâme ve’s-Siyâse*, s. 41-42; Suyûtî, *Tarihu’l- Hulefa*, s. 84

gerekirdi. Sahabenin çoğunun toplandığı Sakife’ de neden hiçbir sahabe bu hadislerin varlığını ve Hz. Ali'nin imâmetine dair delil olduğunu ifade etmedi? Nas ile halife tayin edilmiş olsaydı ashabin Hz. Peygamberin defnini tehir ederek Sakife’de halife seçimi için toplanmasına gerek kalmaz, herkesin de bu tayinden haberdar olması gerekirdi. Ensar, “ bizden bir halife sizden bir halife” sözünü söyleme gereği duymazdı.⁸⁸ Eğer Hz. Ali kendisinin halife olarak tayin edildiğini biliyorsa neden gidip Hz. Ebu Bekir'e biat etti? Ayrıca nas ile halife tayini için delil olarak gösterilen rivayetlerden daha sahih olarak rivayet edilen hadisler bulunmaktadır. Ümmetin tamamını ilgilendiren bu derece ehemmiyetli bir konuda ahad haberler değil daha kesin ve sahih olan haberleri delil olarak dikkate alınmalıdır. Bir başka açıdan sahabenin Hz. Ebu Bekir'in imâmeti hususunda ittifak etmeleri ve icmânın oluşması, ahad haberlerden daha kuvvetli bir delildir. Bu sebeplerden dolayı nas ile tayin mümkün gözükmemektedir.

1.2.2. Kahr ve Tegallüp Yoluyla Hilafet

Kahr kelimesi, “ galip gelmek, boyun eğdirmek” gibi manalara gelmektedir.⁸⁹ Tegallüp kelimesi ise galebe kökünden türremiş olup “ yenmek, üstünlük sağlamak, hâkim olmak ve üstesinden gelmek” gibi anlamları vardır.⁹⁰ Bu iki kavram devlet başkanlığının meşru olmayan bir şekilde ele geçirilmesini ifade etmek için kullanılmıştır.

Dihlevî, “Huccetullahi'l- Baliğa” adlı eserinde halife olmanın yollarından bahsederken bunları, bey’at, istihlaf, şûra ve istilâ olarak sıralar. İstilâ yoluyla halife olmayı, hilâfet şartlarını kendisinde bulunduran bir şahsın zorla hilâfeti ele geçirmesi ve Müslümanlar üzerinde hâkim olması şeklinde tanımlar.⁹¹ İslâm âlimleri, istilâ yoluyla iktidarı ele geçiren kimsenin halîfeliğini birtakım şartlara bağlı olarak kabul etmişlerdir. Bu şartlar; biat alma, zaruret halinde ve siyâsi boşluk halinde gerçekleşme, istikrar ve güvenliği sağlamış olmak ve meşru bir iktidara karşı ayaklanma şeklinde olmamaktır.⁹² Dört mezhep fakihlerinin görüşlerine göre imâmet, zarûrî olarak tagallüp ve kahr (güç

⁸⁸ İbn Hişam, *Sireti İbn Hişam*, IV/ 416; İbnü'l- Esir, *El Kamil Fi't- Tarih*, II/ 298,300

⁸⁹ Rağıp El- Isfahani, *El- Müfredat*, s. 815

⁹⁰ İbn Manzûr, Ebü'l- Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l- Arab I-XVIII*, Neşru Edebi'l- Havza, Kum- İran 1985-h.1405, III/ 651; Rağıp El- Isfahani, *El- Müfredat*, s. 718; Güneş, *Mucemü'l- Arab*, s. 856

⁹¹ Dihlevî, *Huccetullahi'l- baliğa*, II/ 475-476

⁹² Abdurrahim Şen, *İslam Hukuk Düşüncesinde İktidar- Güç İlişkisi*(doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 150

kullanarak) yoluyla gerçekleşmektedir. Mütegalip olan kişinin beyat yahut kendisinden önceki imam tarafından halife adayı gösterilerek değil de istila yönetimi ele geçirme yoluyla halife olması mümkündür. Kimi zaman tegallüp ile birlikte daha sonraları biat de bulunabilir.⁹³ Şia' ya göre zalim ve zorbarların hilâfeti geçersiz olup bu yolla devletin başına geçen kimseler imamete ehil olmayıp, emirlerine itaat ancak takiyye ile caizdir.⁹⁴ Hâricîler, Kaderiyye ve Mu'tezile' ye göre ise istilâ yoluyla hilâfet makamını ele geçiren kimsenin halifeliği geçersizdir.⁹⁵ Mu'tezile'den Kâdî Abdülcebâr' a göre güç ve kuvvet yoluyla imâmet tayini gerçekleşebilir. Ancak bunda da akid gereklidir. Ayrıca Kâdî Abdülcebâr, Hâricîlerin galebe yoluyla imâmeti kabul ettiğini söyler.⁹⁶ İbn Hazm' da kahr ve galebe yoluyla oluşan devlet başkanlığının geçerli olduğu görüşündedir.⁹⁷

Ehl-i sünnet âlimleri tegallüp yolu ile halifeliği ele geçirme konusunu “zarûret imâmı” başlığı altında ele almakta ve mahiyeti itibariyle hilâfeti iki kısma ayırmaktadırlar: Biri hilâfet-i kâmile diğeri ise hilâfet-i sûriyye'dir. Hilâfet-i kâmile veya Hilâfet-i sahiha, bütün vasıflarının yerine getirilmesiyle (biat, seçim, ümmetin rızası) elde edilen hilâfettir. Hilâfet-i sûriyye ya da Hilâfet-i Nâkisa ise ümmetin rızası alınmaksızın zorla elde edilen hilâfettir. Zarûret imâmlığında halifede ilim, adâlet gibi vasıfların varlığına bakılmaz. Nitekim zarûretler bir kısım mahzurları mübah kılarlar.⁹⁸ Senhûrî, zârûret imamlığının batıl olup şariate uygun olmadığını, ikrah ile oluştuğunu bu sebeplerden dolayı imâmet akdinin geçersiz olduğunu ancak Ehl-i sünnet fukahâsının, imâmet akdini diğer akitlerden ayrı tutarak zârûrî olarak geçerli saydığını belirtir.⁹⁹ İbnü'l- Hümâm' da aynı şekilde adâlet vasfını taşıyan kimseleri bulmanın zorlaştığını bu sebeple zarûret halinde zâlim ve fâsığın hilâfetinin caiz olduğunu söyler.¹⁰⁰

⁹³ Vehbe Zuhayli, *El- Fıkhu'l- İslamî ve Edilletüha*, I-X (Çev: Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy vd.), Feza Yayıncılık, İstanbul 1990, VIII/ 410-411

⁹⁴ Abdullah b. Muhammed es- Salih, *Kendi Kaynaklarından Şii ve Râfizilerin İnanç Esasları*, s. 77; Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, s.303-309; Muhammed Taki Misbah, *Ehl-i Beyt Mektebine Göre Akait Dersleri*, s. 232-234

⁹⁵ Pezdevî, *Usûlu'd- Din*, s. 300; Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse*, s. 706

⁹⁶ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse*, s. 694, 698

⁹⁷ İbn Hazm, *El- Fasl*, III/416

⁹⁸ Senhûrî, *Fıkhu'l- Hilâfe*, s. 183; Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle*, md. 21, s. 107; Mâverdî, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 85; İbn Âbidîn, *Reddü'l- Muhtar*, II/385

⁹⁹ Senhûrî, *Fıkhu'l- Hilâfe*, s. 183

¹⁰⁰ İbnü'l- Hümâm, *Kitabü'l- Müsâyere*, s. 107

Güç kullanarak hilâfet makamını ele geçiren ve halkın itaatini sağlayan kimse, İslâm âlimleri tarafından şeriate bağlı kaldığı sürece, halife olarak kabul edilmektedir. İslam hukukçularının bu görüşte olmalarındaki etmen ise ümmeti, ilk zamanlarda ortaya çıkan fitne ve kargaşanın bir benzerinden uzak tutma gayretinden kaynaklanmaktadır. Abdullah Bin Ömer'in, Abdümelik bin Mervan'a biat etmesindeki sebep de budur. İbn Sad'ın Tabakat adlı eserinde geçtiği üzere İbn Ömer, Abdümelik bin Mervan' a yazdığı mektupta Müslümanların ona biat ederek birleştiklerini haber aldığını ve kendisinde aynı biat altına girdiğini yazmıştır.¹⁰¹ Zebidî (ö. 893/1488), Abdullah b. Ömer'in ümmetin biatinde birlik olmadığı kimsenin, halife olarak itlâkının sahih olmadığı görüşünü nakleder.¹⁰²

İslâm hukukçuları, seçilecek devlet başkanının ehlü'l- hal ve'l- akd'den biat alması gereği üzerinde durmuşlardır. Dihlevî' ye göre hilafette önemli olan insanların halifeye rıza göstermeleri ve onun halifeliği üzerinde görüş birliğine varmalarındır.¹⁰³ Senhûrî, müstevlinin hilâfetini fasit hilâfet olarak tanımlar ve bu hilâfetin ancak biat ile sahih bir hilâfet olacağını belirtir.¹⁰⁴ Kahr ve galebe yoluyla hilâfet sahih midir? Şimdi fakihlerin gözünden bu konuya değinelim.

İmam Şâfiî, hilafetin geçerli olması için biatın önceden yapılmış olmasını şart koşmazdı. Ona göre Kureyş'ten bir kimse zorla iktidarı ele geçirdikten sonra adaletle hareket etse ve halk onun halifeliği üzerinde fikir birliğine varsa bu kimse meşrû halife sayılır. Talebesi Harmele, Şâfiî'nin: “ Kılıçla hilâfeti ele geçiren ve daha sonra halkın kabulüne mazhar olan Kureyşli bir kimse halifedir.” dediğini rivayet eder.¹⁰⁵

İbnü' l Münzir şöyle der: “İlim ehlinin kabul ettiği görüşe göre kişi, zulme uğradığı takdirde dinini, malını, kanını, ırzını ve kendisine yapılmak istenen haksızlığı def etme hakkına sahiptir ve bu konuda meselenin tafsilatına girişmemişlerdir. Ancak hadis âlimleri arasında kendisinden ilim belenmiş olan herkes, adeta bu konuda yöneticinin istisna edileceği üzerinde icmâ ediyorlar gibidir. Çünkü bu konuda onun

¹⁰¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV/170

¹⁰² Zebidî, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, VII/175

¹⁰³ Dihlevî, *Hüccetullahi'l- Baliğa*, II/ 475

¹⁰⁴ Senhûrî, *Fıkhu'l- Hilâfe*, s. 251

¹⁰⁵ M. Ebu Zehra, *İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi*, s.333

zulmüne karşı sabrı ve onun aleyhinde isyanı terk etmeyi emreden rivayetler varid olmuştur.’’¹⁰⁶

Cüveynî hilâfet makamını zorla ele geçiren kimsenin suçunun ve zulmünün büyüyeceğini, hatalarının sıkılaşacağını belirtir. Böyle bir kimse imâmet makamını ele geçirdiği anda birliğin bozulmasından, İslâm esaslarının zora girmesinden korkulacak olursa onunla savaşılabacak bir imâm seçilir. Böyle yaptıklarında fitneler artacak olursa ayaklanmak doğru değildir. Güç kullanarak halifeliğe gelen kimse ve onun yakınları Müslümanların haklarını savunuyorsa bu takdirde görevine devam etmelidir.¹⁰⁷ Ayrıca Cüveynî’ye göre zorla hilâfet makamına gelen kişi, insanları kendisini anlamaya ve etrafında birleşmeye davet eder, insanlar da isteyerek icabet ederlerse imâmet rayına oturur ve genel riyaset gerçekleşir.¹⁰⁸

Gazzâlî, *Fedâihu’l- Bâtıniyye*’ de imâmetin ancak güç ve kuvvetle geçerli olacağını, güç ve kuvvetin ise biat edilmekle sağlanacağını belirtir. Ona göre halkın onu sevmesinin ve itaat etmesinin şartı biattır.¹⁰⁹ Gazzâlî, yaşanan devirde hilâfet şartlarına malik olan bir Kureyşli bulunamazsa bu durumda güç ve kudreti elinde bulunduran ancak hilâfet şartlarına haiz olmayan birisine biat edilebileceğini belirtir.¹¹⁰ Gazzâlî, imâmet akdini geçerli kılan unsurun, halkın imama uymayı, emir ve yasaklarına boyun eğmeyi kabul etmesi olduğunu belirtmiştir.¹¹¹ Gazzâlî, imâmetten maksadın çeşitli fikirleri bir araya getirmek, halkı savaştan ve kan dökmekten menetmek olduğunu ifade ettikten sonra istila yoluyla hilâfet makamına gelen kimsenin hal’i yani azledilmesi esnasında fitne çıkma ihtimali mevcutsa, o zaman istilacı halifeye itâat etmenin gerekli olduğunu beyan eder. Şayet fitne çıkmayacaksa halifeyi değiştirmek vaciptir.¹¹²

İmam Nevevî (ö. 676/ 1277) istilâ yoluyla hilâfet makamına geçen birisi câhil veya fâsik olursa diğer bir tabirle hilâfet şartlarına mâlik olmazsa, bu kimsenin durumu

¹⁰⁶ Zuhayli, *El- Fıkhü’l- İslami ve Edilletuha*, VIII/ 410

¹⁰⁷ Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 105

¹⁰⁸ Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 215

¹⁰⁹ Gazzâlî, *Fedâihu’l- Bâtıniyye*, s. 113

¹¹⁰ Gazzâlî, *Fedâihu’l- Bâtıniyye*, s. 122; *El- İktisâd Fi’l- İtikad*, s. 179

¹¹¹ Gazzâlî, *El- İktisâd fi’l- İ’tikad*, s.179; *Fedâihu’l- Bâtıniyye*, s. 110

¹¹² Gazzâlî, *El- İktisâd fi’l- İ’tikad*, s. 179; *Fedâihu’l- Bâtıniyye*, s. 122

için iki farklı görüş olduğunu, doğru olanın ise her ne kadar halife adayı fâsık ve zâlim olsa halifeliğinin gerçekleştiği yönünde olan görüş olduğunu belirtmiştir.¹¹³

İbn Hacer (ö. 974/1567), fakihlerin tegallüp güç kullanma yoluyla başa gelen sultana itaatin ve onunla birlikte cihad etmenin vacip olduğu aynı şekilde ona itaat etmenin ona karşı çıkmaktan daha hayırlı olduğu üzerinde icmâ ettiklerine değinir.¹¹⁴

Hanefîlerin bu konuda kullandıkları ifadeler, Dihlevî'nin nakline göre şöyledir: Şartları kendisinde toplayan bir kişinin tegallüp yoluyla insanların başına geçmesi ve onların yönetimini eline geçirmesi sonucunda halifelik gerçekleşir. Raşid halifelerden sonraları olduğu gibi imâmet şartlarını taşımayan bir kimse istilâ yoluyla başa geçecek olursa hemen ona muhalefete kalkışmamak gerekir. Çünkü çoğunlukla onu iktidardan düşürmek ancak savaşlarla ve birtakım sıkıntılarla mümkün olabilir. Bu çeşit mücadelelerdeki kötülük ise, umulan maslahattan daha büyüktür.¹¹⁵ Taftâzânî' ye (ö. 792/1390) göre şeriatın tatbiki, zulmün önüne geçilmesi ve sınırların muhafaza edilmesi gibi zarûrât-ı diniyye'den olan hükümlerin icrasının sağlanması istilâ yoluyla ele geçirilen iktidarın meşru görülmesi için yeterli bir sebeptir. Fakat bu durum tamamen zarûret sebebiyledir. İmkân bulunup yeterli güce ulaşıldığında âdil birisi göreve getirilmelidir.¹¹⁶

İbnü'l Hümâm, imâmete gelen kimsede ilim ve adâlet vasıfları bulunmazsa ve o kimsenin görevden uzaklaştırılması birtakım fitnelere yol açacaksa o takdirde bu kimsenin imametine hükmedileceğini ifade eder. Ayrıca böyle bir imâma karşı çıkmayı 'saray inşa etmek için memleketini yıkan' kimsenin durumuna benzetir. Daha sonra Ebû Hanîfe'nin, sahabenin Ben-i Ümeyye' nin zorba kimselerinin arkasında namaz kılmalarını ve onların velâyetini kabul etmelerini delil olarak kabul ettiğini ifade eder.¹¹⁷

¹¹³ Nevevî, Nevevî, Ebu Zekerriyya Yahya b. Şeref b. Mürî, *El- Minhac Şerhu Sahih-i Müslim b. El- Haccac* (Ter: Beşir Eryarsoy), Karınca- Polen Yayınları, İstanbul 2012, VIII/ 448-449

¹¹⁴ Zuhayli, *El- Fıkhu'l- İslami ve Edilletuha*, VIII/411

¹¹⁵ Dihlevî, *Hüccetullahi'l- Baliğa*, II/ 476; Zuhayli, *El- Fıkhu'l- İslami ve Edilletuha*, VIII/ 410-411

¹¹⁶ Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, s. 285-286

¹¹⁷ İbnü'l- Hümâm, *Kitabü'l- Müsâyere*, s. 107, 109

İbn Âbidîn, bir imamın arkasında namaz kılmak için adâletin şart olmadığını, zorbalık zamanında halifeliğe ehil kimsenin bulunamamış yahud bulunmuş da zalimlerin engel olması sebebiyle onun tayin edilmesine imkân olmamış gibidir, der.¹¹⁸

Ahmed b. Hanbel de diğer fakihler gibi hilâfeti zorla ele geçirip halkı memnun eden ve adâleti yerine getiren kimsenin halifeliğini meşru sayar. Hatta Ahmed b. Hanbel daha ileriye giderek, hilâfeti zorla ele geçiren kimseye fitnelerin önüne geçeceği için fâcir bile olsa itaatin vacip olduğunu söyler.¹¹⁹ Ahmed b. Hanbel, İbn Ömer'in rivayet ettiği “ Mülk isteğiyle meşrû halifeye karşı çıkıp daha sonra halkın desteğini alarak galip gelen birisinin arkasında cuma namazı kılınır mı?” sorusuna cevaben “ Cuma, galebe çalan ile kılınır.” sözünü delil olarak göstererek bu yolla başa geçen kimsenin halifeliğinin sahih olduğunu belirtmektedir.¹²⁰ Bir diğer rivayette “ Fitne zamanında savaşmam ve galip gelenin arkasında namaz kılarım.” İbn Ömer' in, Haccâc' ın arkasında namaz kıldığı bilinmektedir.¹²¹

Ferrâ, Ahmed b. Hanbel'in aşağıdaki sözünü naklederek tegallüp yoluyla imametın geçerli olduğunu söyler. Abdus b. Malik el- Attar'ın rivayetinde “ Kim galip gelir ve ‘emîru'l mü'minin’ ismini alırsa, onun imâm olduğunu kabul etmeden geceleme, mü'minlere helal olmaz. İyi veya fâcir olsa da.”¹²² Ahmed b. Hanbel'e göre bir kimse Müslümanların imamlarından birine (imam fâsık olsa da) karşı ayaklanansa, bu kimse etrafında toplanmış olan halk da onun hilâfetini tanısa, ayaklanan kimse Müslümanların birliğini bozmuş ve Peygamberin hadislerine aykırı davranmış sayılır. Zira mevcut olan sabit bir düzeni bozmaya yeltenerek fitnenin kapısını aralamıştır. Sabit düzenin dışına çıkanlar ümmetin kuvvetini parçalayıp, birliğini bozmaktadırlar. Bu nizamı bozmak isteyenler, başarısız olduğunda zâlim hükümdarların işledikleri suçtan daha fazla suç işlemiş olurlar. Ayrıca Ahmed b. Hanbel bu meseleyi selef tabi olmak yönünden ele almaktadır. Çünkü Tabiînler Emevîler döneminin çoğunda yaşamışlar ve

¹¹⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l- Muhtar*, II/ 385

¹¹⁹ Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 20,23; M. Ebu Zehra, *İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi*, s. 408

¹²⁰ Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 20,20-23; İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/ 294

¹²¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV/166

¹²² Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 20,23

birçok fisk ve fücûra şahit olmalarına rağmen isyanı yasaklamışlar ve isyancılara katılmamışlardır.¹²³

Ferrâ (ö. 458/1066) şeriatin tatbiki, zulmün önüne geçilmesi ve sınırların muhafaza edilmesi gibi zarûrât-ı diniyye'den olan hükümlerin icrasının sağlanması istila yönetiminin meşru görülmesi için yeterli bir sebeptir. Fakat bu durum tamamen zarûret sebebiyledir. İmkân bulunup yeterli güce ulaşıldığında âdil birisi göreve getirilmelidir.¹²⁴

Mâlikîler hilâfetin insanlara karşı üstünlük sağlamak (tegallüb) yoluyla sabit olacağı görüşündedirler. Çünkü tegallüb yoluyla güç kazanan ve baskısını kuran bir kimseye itâat etmek, zaruret haline gelir ve bu konuda imâmetin şartlarına riayet edilmez. Önemli olan, kötülüklerin bertaraf edilmesi ve iki zarardan daha hafif olanın işlenmesidir.¹²⁵

İmam Mâlik, kendi gücüyle halifelik makamına gelen ve daha sonra halkın kendi rızasıyla biat ettiği adâletli kimseyi meşrû bir halife sayardı. Çünkü halkın rızasıyla biat etmesi, onun halifeliğini meşrulaştırmış olup bunda Müslümanların menfaati bulunmaktadır.¹²⁶ Ancak İmam Mâlik, hadis meclislerinde zorla yapılan boşamanın geçerli olmadığı yönündeki hadisi rivayet ettiği zamanlarda insanlar, zorla yapılan boşama geçerli değilse zorla yapılan biat de geçersizdir diyerek Muhammed b. Abdullah önderliğinde ayaklandı. O, Ehl-i beytten olanların ayaklanmasını vacip olarak görüyordu. Dönemin Abbâsî meliki Ebu Cafer, İmam Mâlik'e bu hadisi rivayet etmesini yasaklasa da İmam Mâlik onu dinlemeyerek rivayete devam etti. Medine valisi Cafer b. Süleyman tarafından kendisine işkence edildi.¹²⁷ Kaynaklarda halife Ebu Cafer'in, İmam Malik'e yapılan işkenceyi kınadığı ve bundan razı olmadığını kendisine söylediği, İmam Malik'in halife Ebu Cafer ile görüştüğü, ondan hediyeler aldığı, ona dua ettiği yazılıdır.¹²⁸

¹²³ M. Ebu Zehra, *İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi*, s. 408-409

¹²⁴ Ferrâ, *El-Ahkâmü's-Sultaniyye*, s. 37-38

¹²⁵ Zuhayli, *El-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuha*, VIII/411

¹²⁶ M. Ebu Zehra, *İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi*, s. 291; Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefa*, s.266; İbn Kuteybe, *El-İmâme ve's-Siyase*, s. 521-522

¹²⁷ İbn Kuteybe, *El-İmâme ve's-Siyase*, s. 521-522; Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefa*, s. 266

¹²⁸ İbn Kuteybe, *El-İmâme ve's-Siyase*, s. 522-525

Kurtubî, tegallüp yoluyla imametın sahih olduğunu söyler ve bu konuda bazı Malikî imamların sözlerini delil olarak getirir. İbn Huveyzimendâd: “ Ehli ile istişare etmeden ve seçilmeden imamete elverişli bir kimse imameti ele geçirecek olsa ve insanlar da buna bey’at ederse imam olur.” demiştir. Sehl et- Tüsteri’ ye tegallüp yolu ile imam olan kimseye nasıl davranılacağı sorulduğunda onun isteklerinin ve emirlerinin yerine getirilip, yaptıklarına karşı çıkılmaması gerektiğini belirtmiştir.¹²⁹

İbn Haldûn, zor kullanarak hilâfet makamına gelen kimsenin ancak Allah’ın kitabına ve resulünün sünnetine uyan emirlerinin yerine getirileceğini ifade etmiştir.¹³⁰

Süleyman ed- Demîci’ ye göre fakihler zor kullanarak hilâfet makamına gelmeyi, fitnelerden sakınmak amacıyla kabul etmişlerdir ancak bu tür imâmet, her zaman Müslümanların zayıflamasına, İslâm dininin esaslarının çiğnenmesine zemin hazırlamıştır. İstila yoluyla halifeliği caiz görenler, gelecekteki sonuçlarını bilseydiler bu durumu asla kabul etmezlerdi. İslâm ümmetinin başına zor kullanarak geçmek isteyen kimse olsa olsa istişare âyeti¹³¹ gereğince İslâm’ın şûra esasına iman etmeyen bir zorbadır. Allah’ın buyruğuna iman etmeyen kimsede Müslümanların başına geçmeye layık değildir. Çünkü Müslümanların işleri ancak Allah’ın emirlerine riayet edildiğinde düzelir. Allah’ın emirlerine aykırı olarak hilâfet makamına geçen kimse İslâm’ın hükümlerini çiğner. Müslümanlar, zâlim ve fâsık imamlara, zorba imâmlara ve veliahd yoluyla imâmete geçenlere fitne endişesiyle razı oldular. Hâlbuki en büyük fitne Allah’ın emirlerine karşı çıkılmasına müsaade etmektir. İslâm’a aykırı olan bu durum her ne olursa olsun ortadan kaldırılmalıdır. Allah Müslümanlardan İslâm’ın uygulanması için canlarını ve mallarını satın almıştır ve hiç bir Müslümanın bundan geri durması caiz değildir.¹³²

Daha öncede zikrettiğimiz gibi Müslümanların istilâ yöntemini kabul etmelerinin sebebi kan dökülmesinin önüne geçmek, karışıklıkları önlemek ve iktidarı ele geçiren kimsenin verebileceği zarara engel olmaktır. Bu görüşte olanların delilleri ise başta İbn Ömer olmak üzere sahabenin çoğunun ve Tabiîn’in kendi dönemlerinde fâsık ve zâlim

¹²⁹ Kurtubî, *El- Câmiu Li Ahkâmi'l- Kur’an*, I/544

¹³⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/383

¹³¹ şûra: 42/38

¹³² Demici, *El- İmâmetü'l- Uzmâ*, s. 167-168

devlet başkanlarına karşı göstermiş oldukları davranışlardır. İslâm tarihinde iktidarın güçle ele geçirilmesinin ilk örneği olarak Muâviye'nin oğlu için zorla bey'at almasıdır.¹³³ Yezid'e biat edildiği zaman İbn Ömer, Yezid'in iyi olması halinde memnun olacaklarını, halka bela olup, kötü davranması durumunda ise sabredeceklerini ona isyan etmeyeceklerini belirtti.¹³⁴ Medine ehli Yezid'i fâsık olmasından dolayı azledince Abdullah b.Ömer ailesini yanına aldı ve halka Yezid'e yapılan bey'atın Allah ve rasûlüne yapılan biat ile aynı olduğunu, onu azledip, ona karşı isyanın doğru olmayıp vefasızlık olduğunu, Allah resulünün vefasızlar için kıyamette sancak dikileceğini buyurduğunu ve oğullarından hiç birisinin bu biatten vazgeçmemesi gerektiğini söyledi. Medine ehli İbn Ömer'i dinlemeyip Yezid'i azledince Harre olayı gerçekleşti ve bu olayın sonucunda muhacir ve ensarın çocukları öldürüldü.¹³⁵ Bir başka örnek ise Abdülmelik b. Mervan'ın Abdullah b. Zübeyr'e karşı çıkararak yönetime el koyması ve kendisini halife olarak kabul ettirmesidir.¹³⁶ İbn Ömer, Abdülmelik b. Mervan'a güç kullanarak halife olduğunu bilerek bey'at etmiştir.¹³⁷ İbn Ömer, galip gelen her kimsenin arkasında namaz kılacağını belirtmiştir. Haccâc'ın arkasında namaz kıldığı kaynaklarda yer almaktadır.¹³⁸ Örneklerden anlıyoruz ki İbn Ömer tegallüp yoluyla halife olan ve toplumun biatini alan kimselerin hilafetini sahih görmekteydi.

Sonuç olarak Hanefî, Şâfiî, Hanbelî ve Mâlikî hukukçular istilâ yöntemini zaruretlerin memnu olan şeyleri mübah kılması¹³⁹, mefsetlerin def edilmesi¹⁴⁰ ve iki zarardan en hafif olanın tercih edilmesi¹⁴¹ kaideleri ile temellendirerek Müslümanların birlik ve bütünlüğünün dağılması sonucunu verecek iç kargaşalardan ve fitneden daha ehven olduğunda ittifak halindedirler. İslâm şeriatinin hedeflerini gerçekleştirebilmesi için, devlet başkanının seçimle başa gelmesi zorunlu olmakla birlikte seçim dışında bir yolla hâkimiyeti elde eden kimse her ne kadar şûra esasını çiğneyip hilâfet makamına gelmiş olsa da adalet ile hükmettiği sürece var olan düzen korunması toplumun manfaatine daha

¹³³ Suyûtî, *Tarihu'l- Hulefa*, s. 212; İbn Kuteybe, *El- İmame ve's- Siyase*, s. 239-242

¹³⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, IV/208

¹³⁵ İbn Sa'd, *Tabakat*, IV/207; İbnü'l- Esir, *El- Kamil fi't- Tarih*, IV/109-118; İbn Kuteybe, *El- İmame ve's- Siyase*, s. 276,280-281, 289-296; Suyûtî, *Tarihu'l- Hulefa*, s. 215-217; Ferrâ, *Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 23

¹³⁶ İbn Kuteybe, *El- İmame ve's- Siyase*, s. 332-335; Suyûtî, *Tarihu'l- Hulefa*, s. 218-221

¹³⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, IV/208

¹³⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, IV/166

¹³⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle*, md. 21, s. 107

¹⁴⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle*, md. 30, s. 112

¹⁴¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle*, md. 29, s. 112

uygundur. Zira hilâfetten ve halife tayininden maksat şeriatin tatbiki ve adaletin sağlanmasıdır.

1.3. Ehlü'l- Hal ve'l- Ahd

Fakihler, içinde yaşadıkları dönemlerde tüm halkın seçim katılamaması ve seçimin uzun sürmesinin getirebileceği bir takım fitneleri düşünerek halife seçim işini bir kurula bırakmışlardır. 'Ehlü'l hal ve'l ahd' tabiri halifeyi seçecek olan kimseler için kullanılmaktadır. İslam âlimleri halifeyi seçecek olan kimselerin, hangi vasıfları taşıması ve seçim esnasında nelere dikkat edilmesi hususlarında görüşlerini beyan etmişler, halifeyi seçecek kimselerde bulunması gereken vasıfları üç grupta toplamışlardır:

- 1- Adâletin bütün şartlarına sahip olmak
- 2- İmâmete olmanın şartlarını bilmek ve kimin imamete ehil olduğunu ayırt edebilecek kadar ilim sahibi olmak.
- 3- Millet ve din işlerini düzenleme ve idare etme de kimin daha iyi olduğunu seçebilecek görüş ve ilme sahip olmak.¹⁴²

Fakihlerin halifeyi seçecek kimselerde bulunması gereken vasıflar konusunda ittifak sağlamalarının yanında bu seçim kurulunun kaç kişiden oluşması gerektiği hususunda muhtelif fikirler ortaya koyulmuştur. Bir kısım âlimlere göre imamın seçilmesi için en az dört veya beş kişinin bulunması gerekir. Nitekim Hz Ebubekir' e önce Hz Ömer, Ubeyde, Useyd, Bişr b. Sa'd ve Salim biat etmiştir. Hz Osman'ı ise 4 kişinin rızası ile Abdurrahman b. Avf seçmiştir.¹⁴³ İbn Hazm, Hz. Ömer'in kendisinden sonra imam tayini işini şûraya bıraktığını, bu yöntemin ise imam tayini için güvenilir bir yöntem olduğunu belirtir. Ayrıca İbn Hazm, Mu'tezile'den Ebu Ali El- Cübbâi'nin de Hz. Ömerin uygulamasını delil olarak imametın beş kişinin bey'atını yeterli gördüğünü söyler.¹⁴⁴

¹⁴² Ömer Neseî, *Akâid*, s. 138; Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s.19; Mâverdî, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 31; Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, XVI/ 120-121; Senhûrî, *Fıkhü'l- Hilâfe*, s.123-124; Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 111; İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/271

¹⁴³ Mâverdî, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 33; Ömer Neseî, *Akâid*, s. 138; İbn Âbidin, *Reddü'l- Muhtar*, II/ 386; Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, XVI/ 120-121; Eş'arî, *Makâlâtü'l- İslâmiyyîn ve İhtilafu'l- Musallîn*, s. 331

¹⁴⁴ İbn Hazm, *El- Fasl*, s. 408,416;

Mu'tezile' nin geneli bey'at ehlinin beş kişi olması gerektiğini şart koşar.¹⁴⁵ Ömer Neseфі de fıkıh âlimlerinin çoğunun bu görüşte olduğunu belirtir.¹⁴⁶ Eş'arî (ö. 324/935-936), Bâkılânî, Gazzâlî, Cürcânî, Nevevî ve Kurtubî' ye göre imâmet akdinin sahih olması için bir kişinin bile biatı yeterlidir.¹⁴⁷ Ayrıca Kurtubî, imâmet akdinin sıhhati için bir kişinin biatinin yeterli olmasına Hz. Ömer' in, Hz. Ebu Bekir'e biatından sonra diğer sahâbenin biat etmelerini delil olarak gösterir.¹⁴⁸ Bâkılânî ise bu görüşüne delil olarak Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Ömer'i halife olarak tayin etmesini göstermektedir.¹⁴⁹ Ayrıca Bâkılânî, Cüveynî ve Nevevî, ehlü'l hal ve'l- akd için belli bir sayı olmadığını ifade ederler.¹⁵⁰ İbnü'l- Hümâm ve İbn Âbidîn, Hanefilerden bazı fakihlerin biat konusunda özel bir sayı olmaksızın bir grubun biatını yeterli saydıklarını ifade etmektedirler.¹⁵¹ Bazı âlimler ise halifeyi tüm toplumun seçmesi gerektiği, bu yöntemle genel kabul ve icmânın oluşacağı görüşündedirler.¹⁵² Kurtubî, halife adayına yalnızca bulunduğu şehrin bey'atının yeterli olduğunu belirtir.¹⁵³ İbn Hazm ve bazılarına göre halifenin huzurunda bir topluluk tarafından beyat edilmesinin yeterlidir.¹⁵⁴ Senhûrî, ehlü'l- hal ve'l- akd için tam bir sayı vermezken hilâfet akdinin üç aşamada gerçekleşebileceğini ifade eder. İlk aşamada bir kişinin aday göstermesiyle halife adayları belirlenir. İkinci aşamada halife adayları seçkin kimseler tarafından oylanır ve en çok oy alan seçilir. Üçüncü aşamada ise bu halife adayına şehrin veya merkezin ileri gelenlerinin çoğunluğu tarafından hilâfet akdi yapılarak beyat edilir.¹⁵⁵

Yukarıdaki görüşlere baktığımızda islam âlimlerinin bu görüşlerinin yaşadıkları devirlerle sınırlı kalabileceğini söyleyebiliriz. Zira o dönemlerde ulaşımın ve iletişim araçlarının günümüzdeki kadar gelişmediği bir gerçektir. İslam âlimleri, halife seçiminin

¹⁴⁵ İbnü'l- Hümâm, *Kitâbü'l- Müsâyere*, s. 109; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/ 408; İbn Âbidîn, *Reddü'l- Muhtar*, II/ 386

¹⁴⁶ Ömer Neseфі, *Akâid*, s. 138

¹⁴⁷ Bâkılânî, *Et- Temhîd*, s. 467-468; Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, s. 120; Gazzâlî, *El- İktisâd Fi'l- İtikâd*, s. 179; Eş'arî, *Makâlâtü'l- İslâmiyyîn ve İhtilafu'l- Musallîn*, s. 330-331; Kurtubî, *El- Cami Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/543-544; Cürcânî, *Şerhu'l- Mevâkıf*, III/ 686

¹⁴⁸ Kurtubî, *El- Cami Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/543-544

¹⁴⁹ Bâkılânî, *Et- Temhîd*, s. 468

¹⁵⁰ Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, XVI/ 120; Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s.79; Bâkılânî, *Et- Temhîd*, s. 467

¹⁵¹ İbnü'l- Hümâm, *Kitâbü'l- Müsâyere*, s. 109; İbn Âbidîn, *Reddü'l- Muhtar*, II/ 386

¹⁵² Mâverdî, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 33; Ömer Neseфі, *Akâid*, s. 138; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/ 408; Eş'arî, *Makâlâtü'l- İslâmiyyîn ve İhtilafu'l- Musallîn*, s. 331

¹⁵³ Kurtubî, *El- Cami Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/543-544

¹⁵⁴ İbn Hazm, *El- Fasl*, III/ 408; Eş'arî, *Makâlâtü'l- İslâmiyyîn ve İhtilafu'l- Musallîn*, s. 331

¹⁵⁵ Senhûrî, *Fıkhu'l- Hilâfe*, s. 123-124

uzun sürme ihtimali ve bu durumun Müslümanların otoriteden yoksun bırakarak fitneye yol açacağı gerekçesiyle halife seçimi için bir kişinin biatini bile yeterli saydıkları görülür. Ancak buradaki bir kimsenin biatının sahih olması, çoğunluğun da bu durumu kabul etmeleri ve yeni halifeye biat etmelerine bağlıdır.

Bazı âlimlere göre halifeyi seçecek olanlar, adâlet sahibi bir topluluğun önünde halifeye biat etmelidirler. Nitekim bu durum sonradan başka birisinin kendisine biat edildiğini iddia edip fitne çıkarmasına engel olacaktır.¹⁵⁶ Cüveynî, biat akdinin şahitler huzurunda olması gereğinden söz eder. Zira nikâh akdi, şahitsiz olamazken ümmet için bu derece mühim olan bir konuda şahit olmaması düşünülemez. Bu şarta uyulmadığı takdirde herhangi bir kimse bey'at aldığını iddia edebilir.¹⁵⁷ Aynı görüşü 'Şerhu'l-Mevâkif' adlı eserinde Cürcânî' de (ö. 392/ 1001) zikretmektedir.¹⁵⁸ Nitekim Hz. Osman katledildiğinde insanlardan bazıları Hz. Ali'nin yanına gelip ona biat etmek istediklerini söylediler ancak Hz. Ali biatlerini kabul etmeyi reddedip bu işin onların işi olmadığını, toplanıp şurada karar verileceğini belirtti. Bu cevap üzerinde insanlar onun yanından ayrıldı.¹⁵⁹

Ehlü'l hal ve'l- akd içinde bulunulan şartlara göre halife seçimini yapar. Hilâfete ehil olan adaylardan birisi cesur, diğeri âlim ise eğer toplum içinde fitne varsa, düşmanlarla savaş yapıyorsa bu takdirde cesur olan seçilir. Toplumda sükûnet varsa ya da bid'atler çoğalmışsa âlim olan halife adayı seçilir.¹⁶⁰

Ehlü'l- hal ve'l akd bir halifeye biat ettikten sonra daha faziletli bir halife adayı çıkarsa bu durum ilk seçilen halifenin hilâfetine zarar vermemektedir. Daha üstün birisi varken, ondan daha aşağı olan birisine biat edilmeye başlanmışsa bakılır; eğer ki biat daha üstün olanın hastalığı, gaipliği gibi bir sebepten veya seçilen şahsa daha çok sevgi beslenilmesinden kaynaklanıyorsa ilk halifeye biate devam edilir.¹⁶¹

¹⁵⁶ Cüveynî, *Kitâbü'l- İrşad*, s. 345; *El- Gıyâsî*, s. 80-81; Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, XVI/ 121; İbnü'l-Hümâm, *Kitâbü'l- Müsâyere*, s. 108-109; Ömer Nesefî, *Akâid*, s. 138; Bâkılânî, *Et- Temhid*, s. 469; Kurtubî, *El- Câmî Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/545; Cürcânî, *Şerhu'l- Mevâkif*, III/ 686

¹⁵⁷ Cüveynî, *Kitâbü'l- İrşad*, s. 345

¹⁵⁸ Cürcânî, *Şerhu'l- Mevâkif*, III/ 686

¹⁵⁹ İbn Kuteybe, *El- İmâme ve's- Siyâse*, s. 82

¹⁶⁰ Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 24; Mâverdî, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 34; Ömer Nesefî, *Akâid*, s. 138; Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, XVI/ 119

¹⁶¹ Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s.23; Mâverdî, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 35; Bâkılânî, *Et- Temhid*, s. 475; Kurtubî, *El- Cami Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/545

İslam âlimleri içinde buldukları dönemin şartlarına uygun bir şekilde halife seçim usulüne dair görüşlerini ifade etmişlerdir. Âlimlerin yaşadıkları dönemi düşünüldüğünde ele alınan konular ve bu konulara bulunan çözümler gayet muteber görünmektedir. O dönemlerde halifeyi tüm islam ümmetinin seçmesinin imkânsız olması sebebiyle ehlü'l hal ve'l- akdin onayı halife tayini için yeterli görülmüştür. Bununla beraber İslam âlimleri halife seçiminin sorunsuz ve ümmet için hayırlı olması için ehlü'l hal ve'l- akd kurulunda bulunan insanlarda bir takım vasıfların olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu kurulda bulunan şahıslar, âdil olmalarının yanında halife seçimi ve içinde bulunulan şartlar hususunda bilgi sahibi olmak zorundadır. Seçim kurulunun kaç kişiden teşekkül etmesi gerektiği hususunda ise ihtilaf edilmiştir. Bu konuda muhtelif görüşler ileri sürülmüştür. Ancak seçmen sayısının fazla olmasının, seçimin daha güvenilir ve geçerli olmasını sağlayacağı aşikârdır. Ayrıca islam toplumu arasında fitne çıkmaması için ehlü'l hal ve'l- akd tarafından yapılan biatin şahitli olması gerekmektedir. İslam âlimlerinin bu konuda birçok görüş ortaya koymalarının sebebi konunun islam toplumu açısından ehemmiyetinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak İslâmın ortaya çıktığı zaman ve zemini düşündüğümüzde o dönemde bulunan devletlerde yöneticinin seçim ile tayininden söz etmek imkânsızdır. İslam o dönem içinde seçim esasını ortaya koyarak çağın ne kadar ilerisinde olduğunu ve kendisinden sonraki asırlara ışık tuttuğunu göstermektedir. Ayrıca İslam sadece beyat ve seçim esasıyla kalmayıp halifenin muamelelerinin şer'e uygun olup olmadığını sürekli denetleyen bir kurulu ortaya çıkarmıştır.

Monarşi yönetimi ile yönetilen devletlerde ise devlet başkanının seçim ile göreve getirilmesi söz konusu olamayacağı gibi ehlü'l hal ve'l- akd gibi halifenin faaliyetlerini denetleyen, gerektiğinde onu uyarma ve azletme yetkisine sahip olan bir heyetin varlığından da söz edilemez. Ancak teorik olarak klasik kaynaklarda her ne kadar bu kurumun varlığından söz edilse de tarihi seyir içinde Râşit halifeler dönemi dışında bu kurumun pratik hayatta yeterince aktif olduğunu söylemenin zor olacağı kanaatindeyiz.

1.4. Halife Olabilmenin Şartları

İslâm âlimleri, halife olabilmek için belirli vasıfların bulunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu konuda hilâfet şartlarından çoğunda ittifak halinde iken bir kaçında ise ihtilaf etmişlerdir. İslam âlimlerinin hilâfet için ittifak ettikleri şartlar şunlardır;

a- Âdil olmak

b- Akıl- baliğ olmak

c- Erkek olmak

d- Müslüman olmak

e- Hür olmak

f- Müctehid olmak.

g- Hadleri uygulama ve mazlumu koruma hususlarında muktedir olmak.

h- Harp, askerlik ve sınırları korumada basiret sahibi ve muktedir olmak.¹⁶²

Mâverdî (ö. 450/1058), Nevevî(ö. 676/1277) ve Dihlevî (ö. 1176/1762) bu şartlara ilaveten imâmet için iki şart daha olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bunlar;

a- Kulak, göz, dil gibi organların sağlam olması.

b - Oturup kalkmasına, kolayca hareket etmesine engel bir özrünün bulunmaması.¹⁶³

Ayrıca Nevevî (ö. 676/1277), Taftâzânî (ö. 792/1390), Pezdevî (ö. 493/1100), İbn Âbidîn (ö. 1252/ 1836) ve Dihlevî (ö. 1176/1762), Nesevî (ö.710/1310) ve İbn Hazm (ö.

¹⁶² Mâverdî, *El- Ahkâmü's- Sultâniyye*, s. 31-32; Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 20; Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, XVI/ 113; Cüveynî, *Kitâbü'l- İrşâd*, s. 347; *El- Gıyâsî*, s. 92; İbn Âbidîn, *Reddü'l- Muhtar*, II/ 383,384-385; Bâkılânî, *Kitabu't- Temhîdü'l Evail ve Telhisu'd- Delail*,s. 471, 477; Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, s. 290; Ömer Nesevî, *Akâid*, s. 139; Dihlevî, *Hüccetullahi'l- baliğa*, II/473; İbnü'l- Hümmâm, s. 107; Nesevî, *El- Umde fi'l- Akâid*, s. 67; Nureddin es- Sabûnî, s. 126; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse* s. 692; Gazzâlî, *El- İktisâd fi'l- İ'tikad*, s. 178; *Fedâihu'l- Batniyye*, s. 114-115; İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/271; Abdülkahir El- Bağdadi, *El- Fark Beyne'l- Firak*, s.276; Senhûrî, *Fıkhü'l- Hilâfe ve tetavvuruha*, s. 109-114; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/404-406; Kurtubî, *El- Câmiu Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/545; Pezdevî, *Usûlu'd- Din*, s. 293

¹⁶³ Mâverdî, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 31-32; Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, XVI/ 113; Dihlevî, *Hüccetullahi'l- Baliğa*, II/ 473

456/1064) gibi âlimler, imamın cesur olması gerektiğini ifade etmişlerdir.¹⁶⁴ İbnü'l Hümâm (ö. 861/ 1457) ve İbn Âbidîn (ö. 1252/ 1836) halifenin takvalı olması gerektiğini, müctehid olma şartının ise zamanın değişmesiyle ortadan kalktığını zira bu şartların hepsinin bir insanda bulunmasının zor olduğunu, halife içtihadı ehil olmasa bile âlimlere sormak suretiyle sorunları çözebileceğini belirtmişlerdir.¹⁶⁵ Mu'tezile'den Kâdî Abdülcebbar' a göre halife müctehid olmalıdır ancak bu fukahânın kitaplarını ezberlemek suretiyle değil gerektiğinde âlimlere müracaatının mümkün olması, farklı görüşlerle karşı karşıya kaldığında tercih yapabilmesi için lügat bilgisinin iyi olması ve ayetlerin iniş sebeplerini kavrayabilecek kabiliyette olması manasındadır.¹⁶⁶ İbn Haldûn, imamın müctehid olması gerektiğini, başkalarını taklit etmenin eksiklik alameti olduğunu, imametın ise vasıf ve hallerde kemâli gerektirdiğini ifade eder.¹⁶⁷ Cüveynî ise halifenin bu konuda başkasına danışmamasının daha iyi olduğunu ve onun müctehid olması hususunda İslam âlimleri arasında ittifak olduğunu ifade eder.¹⁶⁸

İslâm âlimlerinin hilâfet konusunda ihtilaf ettikleri şartlar ise şunlardır;

- a- Kureyşli olmak.
- b- Hâşimî olmak.
- c- Zamanın en faziletlisi olmak.(efdal olmak.)
- d- Mâsum olmak.

İslam âlimlerinin halifenin Kureyşli olması hususunda ihtilafa düşmelerinin sebebi “İmamlar Kureyştendir.”¹⁶⁹ hadisinin sıhhati konusunda tereddütlerinden ve bu hadisin farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Birçok İslâm âlimi halifelik şartlarına değindikleri eserlerinde halifenin Kureyştin olması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁴ Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, XVI/ 113; Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, s. 290; Pezdevî, *Usûlu'd- Din*, s. 293; Dihlevî, *Hüccetullahi'l- Baliğa*, II/ 473; İbn Âbidîn, *Reddü'l- Muhtar*, II/ 385; Nesefî, *El- Umde fi'l- Akâid*, s.67, İbn Hazm, *El- Fasl*, III/406

¹⁶⁵ İbnü'l- Hümâm, *El- Müsâyere*, s. 107; İbn Âbidîn, *Reddü'l- Muhtar*, II/ 385

¹⁶⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse*, II/692

¹⁶⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/273

¹⁶⁸ Cüveynî, *Kitabu'l-İrşâd*, s. 347; *El- Gıyâsî*, s. 89

¹⁶⁹ Buhârî, “Kitabü'l- Ahkâm”, 3,4; Müslim, “İmâre”, 2,3,4; Heysemi, *Mecmau'z- Zevâid*, IX/60-62

¹⁷⁰ Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 20; Mâverdî, *Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 32; Nevevî, *El- Minhac Şerhu Sahih-i Müslim b. El- Haccac VIII/ 398-399*; Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, XVI/ 115; Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, s. 287; Pezdevî, *Usûlu'd- Din*, s. 293; Dihlevî, *Huccetullahi'l- Baliğa*, II/ 474; Gazzâlî, *El- İktisâd*,

Nevevî (ö. 676/1277), Bâkılânî (ö. 403/1013) ve Taftâzânî' ye (ö. 792/1390) göre bu konuda icmâ vardır.¹⁷¹ Kurtubî ise imâmetin şartlarını sayarken ilk sırada imamın Kureşten olması gerektiğini ancak bu konuda ihtilaf olduğunu da söylemektedir.¹⁷² Kâdî İyâz, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in Sakife'de ensara karşı bu hadisi delil getirdiğini, bu hususta seleften aykırı bir söz bulunmadığını ve bu konuda Hâricîlerin sözlerinin muteber olmadığını belirtir.¹⁷³ Ayrıca “ İmamlar Kureyştendir.” hadisinin Sakife'de söylendiğini ve ashabında itiraz etmediğini Taftâzânî, Pezdevî ve Bâkılânî' de zikretmektedir.¹⁷⁴

Bazı âlimler ise zamanın ve şartların değişmesiyle artık bu şartta birinin bulunmasının zor olduğunu ifade ederek hilâfetin diğer şartlarını taşıyan birisinin Kureyş dışından olsa bile imâmetinin geçerli olduğunu belirtmişlerdir.¹⁷⁵

Cüveynî (ö. 478/ 1085) el- İrşâd adlı eserinde imamın Kureyşli olması şartına itirazların olduğunu, bu konuda farklı yorumlar yapılabileceğini söyler.¹⁷⁶ el- Gıyâsî adlı eserinde ise “ İmamlar Kureyştendir.” hadisinin tevatür derecesine ulaşmadığını, hadisin Hz Peygamberin mübarek ağzından çıktığı konusunda şüphe ettiğini ve bu sebeple imâmet konusunda nesebin kesin şart olamayacağını beyan eder.¹⁷⁷

İbn Haldûn' e göre Kureyş' in durumunun zayıflayıp, asabiyetleri yok olunca, halifeliği taşımaktan aciz hale geldiler. Sonuçta Arap olmayanlar onlara galip duruma geldiler ve ehlu'l-akd ve'l-hal görevi de onlara geçti. Bu durum ise bazı İslâm âlimlerinin halifenin Kureyş'ten olma şartı hususunda şüpheye düşmesine yol açtı ve sonuçta bazı hadislerin anlamlarını yorumlamak suretiyle bunun şart olmadığını kabul ettiler.¹⁷⁸ Bu hadislerden biri şudur: " Üzerinize başı kuru üzüm gibi siyah, Habeşli bir köle bile tâyin

s. 178; *Fedâihu'l- Bâtiniyye*, s. 114; Nureddin Es- Sabûnî, *El- Bidâye fi Usuli'd- Din*, s. 126; Bâkılânî, *Et- Temhid*, s. 471-472, 475; İbn Âbidin, *Reddü'l- Muhtar*, II/383,384-385; İbn Nüceym, Zeynüd-din B. İbrahim B. Nüceym, *El- Eşbah ve'n- Nezâir*, (Tah: Abdülkerim Elfudayli), *Mektebetü'l- Asriyye*, Beyrut 2011, s. 413; Ebu'l- Berekât Nesefî, *El- Umde fi'l- Akâid*, s.67; İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/271; Abdülkahir El- Bağdadi, *El- Fark Beyne'l- Firak*, s.276; Senhûrî, *Fıkhu'l- Hilâfe*, s. 112,115-116; Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi*, s. 333; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/158; Nesefî, Ebu'l- Muin, Meymun b. Muhammed, *Bahru'l- Kelâm*, s. 131; Kurtubî, *El- Câmiu Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/545

¹⁷¹ Nevevî, *El- Minhâc*, VIII/ 399; Bâkılânî, *Et- Temhid*, s. 471-472, 475; Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, s. 287

¹⁷² Kurtubî, *El- Câmiu Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/545

¹⁷³ Nevevî, *El- Minhâc*, VIII/399

¹⁷⁴ Bâkılânî, *Et- Temhid*, s. 471-472, 475; Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, s. 287; Pezdevî, *Usûlu'd- Din*, s.287

¹⁷⁵ Ömer Nesefî, *Akâid*, s. 141

¹⁷⁶ Cüveynî, *Kitâbü'l- İrşâd*, s. 347

¹⁷⁷ Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 85

¹⁷⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s.274

edilse dinleyin ve itaat edin."¹⁷⁹ Hz. Ömer'in şu sözü de böyledir: "Eğer Huzeyfe'nin azatlısı Salim hayatta olsaydı onu halife tayin ederdim."¹⁸⁰

Bu konuda Senhûrî ' de İbn Haldûn ile benzer ifadeleri kullanmaktadır.¹⁸¹ İbn Haldûn, halifenin Kureyş'ten olmasının şart olmadığını söyleyenlerden birinin de Kâdî Ebû Bekir Bâkîllânî olduğunu söyler. Bâkîllânî, artık Kureyş'in bir gücü kalmadığını ve acemlerin halifeler üzerinde hâkimiyet kurduklarını görünce halifenin Kureyş'ten olma şartını düşürmüştür.¹⁸²

İmam Nevevî, hilâfet için Kureyşli olmak gerektiğini ancak diğer halifelik şartlarının halife adayında mevcut olmasından sonra Kureyşilik şartının dikkate alınacağını ifade eder.¹⁸³

Ömer Nesevî (Ö. 537/ 1142), imamların Kureyş kabilesinden olmasının zamanın değişmesiyle mümkün olmadığını, bu durumun İslâm âlimlerinin hilâfet için Kureyşli birisi bulunmadığında âdil, güvenilir ve hâkimliğin şartlarını bilen bir kimsenin de halife olarak seçilebileceği görüşünü kabul etmelerine sebep olduğuna değinir.¹⁸⁴

İbnü'l- Hümâm, adil bir Kureyşli bulunmadığında veya var olup da zulme engel olmaya güç yetiremediğinde Kureyş dışında birinin imâmetinin sahih olduğunu belirtir.¹⁸⁵

Dihlevî, halifenin Kureyş kabilesinden olmasındaki hükmün gerekçesinin, Allah'ın dininin Kureyş'in dili ve âdetleri üzerine gelmiş olması ve Kureyş'in, Resûlullah'ın mensup olduğu kavim olması sebebiyle olduğunu ifade eder. Ayrıca ona göre bütün insanların kolayca halifeye itaat edebilmesi için onun üstün bir kabilede olması gerekirdi. O dönemde en üstün kabile ise Kureyş kabilesiydi.¹⁸⁶ Dihlevî' nin sözünü destekleyecek bir rivayette Hz. Ebu Bekir'in Sakife toplantısındaki “ Araplar, bu iş için Kureyşten başkasını kabul etmez ve ondan başkasına itaat etmez.”¹⁸⁷ sözüdür.

¹⁷⁹ İbn Mâce, “Cihad”, 2861; Müslim, “İmare”, 36,37

¹⁸⁰ Suyûtî, *Tarihu'l- Hulefa*, s. 149

¹⁸¹ Senhûrî, *Fıkhu'l- Hilâfe*, s.115-116

¹⁸² İbn Haldûn, *Mukaddime*, s.275

¹⁸³ Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, XVI/ 115

¹⁸⁴ Ömer Nesevî, *Akâid*, s. 141

¹⁸⁵ İbnü'l- Hümâm, *Kitabü'l- Mûsâyere*, s. 108

¹⁸⁶ Dihlevî, *Huccetullahi'l- Baliğa*, II/474

¹⁸⁷ İbn Hişam, *Sireti İbn Hişam*, IV/416; İbnü'l Esir, *El Kamil Fi't- Tarih*, II/ 300; Kurtubî, *El- Câmiu Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/537

İmâmiyye, halifenin Kureyş kabilesinden olmasının yanında Haşimoğullarından ve Hz. Ali'nin soyundan gelmesi gerektiği inancındadır.¹⁸⁸ Ayrıca Şia, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman başta olmak üzere birçok sahâbeyi Hz. Ali'nin hilâfetini kabul etmemekle suçlayıp irtidat ettikleri görüşündedir.¹⁸⁹

Hâricîler ve bazı Mu'tezile'nin çoğuna göre halifenin Kureyş soyundan gelmesi gerekmez. Halifenin takvalı ve âdil olması yeterlidir. Bu iki mezhebin bu görüşte olmaları, halifenin zulmetme ihtimalinin olması ve bu sebeple azlini gerektirecek faaliyetlerde bulunabileceğidir. Halifenin azlini gerektiren bir durum olduğunda ise onun Kureyşli olması hasebiyle azli zor olacaktır. Halifenin azlinin kolay olabilmesi için Kureyş dışından olması gerekir.¹⁹⁰

Mu'tezile'den Ebû Hâşim ve Cübbâi, bu konuda Ehl-i sünnet ile paralel düşünmektedirler.¹⁹¹ Kâdî Abdülcebâr ise bu konuda Şia ile aynı düşünmektedir.¹⁹² Gazzâlî, yaşanan devirde hilâfet şartlarına malik olan bir Kureyşli bulunamazsa bu durumda güç ve kudreti elinde bulunduran ancak hilâfet şartlarına haiz olmayan birisine biat edilebileceğini belirtir. Ayrıca bu kimseye biat edildikten sonra hilâfet şartlarına sahip olan bir Kureyşli ortaya çıksa bu takdirde eğer fitne ortaya çıkmayacaksa ilk halife azledilir yerine Kureyşli getirilmelidir. Ancak fitne ortaya çıkması ihtimal dâhilinde ise bu takdirde biate bağlı kalınmalı ve fitneye sebebiyet verilmemelidir. Çünkü imâmetten maksat fitnelerin önüne geçilmesi ve farklı görüşleri bir arada tutmaktır.¹⁹³

Bu konuyu detaylı bir şekilde inceleyen M. Said Hatipoğlu, İlk halifelerin hilâfet makamına ehil oldukları için geldiklerini daha sonraları ise “İmamlar Kureyşlidir.”

¹⁸⁸ Muhammed Rıza El- Muzaffer, *Akâidü'l- İmamiyye*, s. 58; İsmail Kaya, *Kendi Kaynaklarına Göre Şia ve Şiilik*, s. 24-28; Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse*, II/ 692; Senhûrî, *Fıkhu'l- Hilâfe*, s. 118; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/158; Sirâceddin, *Şerhu'l- Emâlî*, III/568,577; Eş'arî, *Makâlâtü'l- İslâmiyyîn ve İhtilafü'l- Musallîn*, s. 331

¹⁸⁹ İsmail Kaya, *Kendi Kaynaklarına Göre Şia ve Şiilik*, s. 22; Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse*, II/706; Sirâceddin, *Şerhu'l- Emâlî*, III/569, 573,579; Kurtubî, *El- Cami Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/540; Abdullah b. Muhammed es- Salih, *Kendi Kaynaklarından Şii ve Râfîzîlerin İnanç Esasları*, s. 33-34, 41,74-77; Kummî, *Risaletü'l- İtikadî'l- İmamiyye*, s. 123-124

¹⁹⁰ Eş'arî, *Makâlâtü'l- İslâmiyyîn ve İhtilafü'l- Musallîn*, s. 331; Pezdevî, *Usûlu'd- Din*, s. 293; Cürcanî, *Şerhu'l- Mevâkıf*, III/ 678; Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, s. 288; Şehristânî, *El- Milel ve'n- Nihal*, s. 110; Senhûrî, *Fıkhu'l- Hilâfe*, s. 116-117; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/158; Sirâceddin, *Şerhu'l- Emâlî*, III/587

¹⁹¹ Şehristânî, *El- Milel ve'n- Nihal*, s. 82

¹⁹² Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse*, II/692

¹⁹³ Gazzâlî, *Fedâihu'l- Bâtuniyye*, s. 122; *El- İktisâd Fi'l- İtikad*, s. 179

hadisinin rivayet edilerek hilâfet için Kureyşli olma şartının eklendiğini ancak Hz. Peygamberin hayatında bir kez bile kavmiyle övünmediğini ifade etmektedir. Devamında ise ilk zamanlarda İslam'da üstünlüğün takvada olduğunu, sonraları ise bu rivayet ile Kureyşli olmanın üstünlük sayıldığını söyler.¹⁹⁴

Konuyla ilgili olarak Dihlevî'nin ifadelerinden ise imamın kendisine kolayca itaat edilen birisi olması gerektiğini anlıyoruz. Kureyş kabilesinin güçlü ve önder olduğu zamanlar halifeye itaat için bu hükmün yerinde olduğunu söyleyebiliriz. Ancak daha sonraki dönemlerde güç ve asabiyeti uhdesinde bulunduran kimseye itaat edildiği tarihi kaynaklarda mevcuttur. Ayrıca Ehl- Sünnetin çoğu, fâsık ve zâlim halifeye itaat edileceği hususunda ittifak halindedirler. Fâsık ve zâlim bir kimse halife olarak kabul edilirken hilâfetin tüm şartlarını kendisinde taşıyan âdil bir halife adayının Kureyşli olmadığı için kabul edilmemesi düşünülemez. Hilâfetten maksat, daha öncede geçtiği üzere ümmeti bir arada tutmak ve âdil bir şekilde yönetmektir. Bu sebeple halife olacak şahısta Kureyşli olma vasfının olmaması bir eksiklik sayılmayacaktır. Diğer şartların mevcut olması ümmet açısından daha mühimdir.

Devlet başkanlığı için tartışılan konulardan biri de halifenin Haşimoğullarından olması meselesidir. Bu konuda Ehl-i sünnet, Mu'tezile ve Şia arasında ihtilaf bulunmaktadır. Mu'tezile'nin çoğu ve Hâricîler daha önce de belirttiğimiz üzere halifenin hata yapabileceğini bu sebeple azlinin gerekebileceğini, azlinin kolay olması içinde halifenin Kureyş kabilesi dışından olmasının daha doğru olacağı kanaatindedirler. Mu'tezile halifenin takvalı ve âlim olmasını yeterli saymaktadır. Râfizîler ve Zeydîler ise Mu'tezile ve Havâric'in aksine imamın hem Kureyş kabilesinden hem de Haşimoğulları kolundan olmasını şart olarak öne sürerler.¹⁹⁵ Mu'tezile'den Kâdî Abdülcebâr imamın Hz. Fatıma'nın soyundan gelmesi gerektiği görüşündedir.¹⁹⁶

Ehl-i sünnet halifenin Kureyş'den olması gerektiğini, zira “ İmamlar Kureyştendir.” hadisinde genel bir ifade bulunup tüm Kureyş kabilelerini kapsadığını

¹⁹⁴ M. Said Hatipoğlu, *İslam'da İlk Siyasi Kavmiyeçilik Hilâfetin Kureyşliliği*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 23 s.1(Nisan 1979), s. 198-199

¹⁹⁵ Muhammed Rıza El- Muzaffer, *Akâidü'l- İmamiyye*, s. 58; İsmail Kaya, *Kendi Kaynaklarına Göre Şia ve Şiilik*, s. 24-28; Pezdevî, *Usûlu'd- Din*, s. 293; Cürcânî, *Şerhu'l- Mevâkıf*, III/ 678; Şehristânî, *El- Milel ve'n- Nihal*, s. 110, 135, 147; Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse*, II/710-712; Senhûrî, *Fıkhu'l- Hilâfe*, s. 112,115-118; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/158; İbn Âbidîn, *Reddü'l- Muhtar*, II/385; Eş'arî, *Makâlâtü'l- İslâmiyyîn ve İhtilafu'l- Musallîn*, s. 331

¹⁹⁶ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse*, II/692

belirtir. Zira ilk üç halife olan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman Kureyşli olup Haşimoğullarından değillerdir ve sahabe de onların hilâfetinde icmâ etmişlerdir. Ayrıca üç halifenin ardından gelerek dördüncü halife olan Hz. Ali’de bu üç halifeye biat etmiş ve emirlerine tâbiî olmuştur.¹⁹⁷ Ancak kanaatimizce bu yönde delil olarak kabul edilen “ İmamlar Kureyştendir.” hadisi o günkü şartlarla ve tahsiniyat kabilindedir. Ayrıca hadiste imâmetin Haşimoğullarına has olduğuna dair ise herhangi bir ibare veya işaret bulunmamaktadır.

Ehl-i Sünnet, halifenin içinde bulunulan zamanın en üstün kimsesi olması gerektiği görüşündedir ancak daha faziletli birisi varken, ondan daha az faziletli birine biat edilmişse bu biat Ehl-i sünnete göre geçerlidir.¹⁹⁸ Hâricîler ve Mu’tezile bu konuda ihtilafa düşmüşlerdir. Şia’nın Zeydiyye koluna göre efdal varken mefdûlun imâmeti caizdir. Zeydiyye Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in hilâfetlerini Şia’nın aksine sahih kabul etmektedir.¹⁹⁹ Râfizîler bu duruma muhalefet etmiş, devlet başkanının devrinin en üstün kimsesi olması gerektiğini belirtmişlerdir.²⁰⁰ Şia’nın birçok kolu Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman başta olmak üzere çoğu sahabenin Hz. Ali’nin imâmetini kabul etmedikleri için irtidat ettikleri inancındadırlar.²⁰¹ İbn Hazm, Hz. Hasan’ın, Muaviye’ye kendisinin buna daha layık olmasına rağmen hilâfeti teslim ettiğini bu durumun ise efdal mevcutken mefdûlun hilâfetinin sahih olacağına delil olduğunu söyler.²⁰² Ehl-i Sünnet, Râfizîlerin bu görüşüne Hz. Ömer’in şûradaki kimseler arasında fazilet farkını bilmesine rağmen kendisinden sonraki halifeyi şûraya bıraktığını, bu durumun ise efdal varken

¹⁹⁷ Bâkılânî, *Et- Temhîd*, s. 471; Ferrâ, *El-Ahkâmu’s- Sultaniyye*, s. 20; İbn Âbidîn, *Reddû’l- Muhtar*, II/ 385; Cüveynî, *Kitâbü’l- İrşâd*, s. 348-349; Nüreddin Es- Sâbûnî, *El- Bidâye fi Usuli’ d- Din*, s. 126; Pezdevî, *Usûlu’ d- Din*, s. 293; Şirbînî, *Muğni’l- Muhtac*, XVI/ 116; Taftâzânî, *Şerhu’l- Akâid*, s. 287; Ebu’l- Berekât Nesefî, *El- Umde fi’l- Akâid*, s. 67; Sirâceddin, *Şerhu’l- Emâlî*, III/ 568,575,587

¹⁹⁸ Mâverdi, *El-Ahkâmu’s- Sultaniyye*, s. 36-37; Ferrâ, *El-Ahkâmu’s- Sultaniyye*, s. 23; Bâkılânî, *Et- Temhîd*, s. 471, 475; Nureddin Es- Sâbûnî, *El- Bidâye fi Usuli’ d- Din*, s. 127; İbnü’l- Hümâm, *Kitâbü’l- Müsâyere*, s. 107; Pezdevî, *Usûlu’ d- Din*, s. 294; Cüveynî, *El- İrşâd*, s. 350; Ömer Nesefî, *Akâid*, s. 139; Taftâzânî, *Şerhu’l- Akâid*, s. 287; Ebu’l- Berekât Nesefî, *El- Umde fi’l- Akâid*, s. 67; Gazzâlî, *Fedâihu’l- Bâtuniyye*, s. 122; Senhûrî, *Fıkhü’l- Hilâfe*, s. 126; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/396; Kurtubî, *El- Câmi Li Ahkâmi’l- Kur’an*, I/546;

¹⁹⁹ Şehristânî, *El- Mîlel ve’n- Nihal*, s. 142; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/168,394; Sirâceddin, *Şerhu’l- Emâlî*, III/574-575; Senhûrî, *Fıkhü’l- Hilâfe*, s. 118; Eş’ârî, *Makâlâtü’l- İslâmiyyîn ve İhtilafu’l- Musallîn*, s. 331

²⁰⁰ Muhammed Rıza El- Muzaffer, *Akâidü’l- İmamiyye*, s. 51; İsmail Kaya, *Kendi Kaynaklarına Göre Şia ve Şiilik*, s. 43; Şehristânî, *El- Mîlel ve’n- Nihal*, s. 142; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/394; Sirâceddin, *Şerhu’l- Emâlî*, III/568-569, 573, 579; Abdullah b. Muhammed es- Salih, *Kendi Kaynaklarından Şii ve Râfizîlerin İnanç Esasları*, s. 40; Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, s.308

²⁰¹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l- Usûli’l- Hamse*, s. 706; İsmail Kaya, *Kendi Kaynaklarına Göre Şia ve Şiilik*, s. 22; Ebu’l- Muin Nesefî, *Bahru’l- Kelâm*, s. 131; Sirâceddin, *Şerhu’l- Emâlî*, III/569, 573,579

²⁰² İbn Hazm, *El- Fasl*, III/396

mefdûlun halife olmasının geçerli olduğunun delili olduğunu belirtir.²⁰³ Cüveynî, efdal varken mefdûlun namaz için imamlık yapmasının evlâ olanın terkedilmiş olmasıyla birlikte, namazın sıhhatine zarar vermediğini, namazın geçerli olduğunu aynı şekilde imâmet konusunda da efdal yerine mefdûlun bir takım sebeplere (fitne çıkması endişesi v.b gibi) dayanarak geçerli olduğunu ifade eder. Bu konudaki itirazların ise ahad haberlere dayandığını, bunların bir hüküm ifade etmeyeceğini söyler.²⁰⁴ İmâmetten maksat İslâm toplumunu bir arada tutmak ve İslâm ahkâmını uygulamaktır. İmam tayini için Hz. Peygamberin vefatının akabinde ve onun defninden önce Hz. Ebu Bekir'in halife olarak seçilmesi, halifenin bir an önce seçilmesi gerektiğine delildir.²⁰⁵ Halife tayini için en faziletli kimseyi aramak veya bulunduğu görevde olan halifenin görevine son vermek, halife adayları arasında düşmanlığa, islam toplumunda ise kargaşaya yol açacak ve imâmeti gayesinden uzaklaştıracaktır.

İmâmiyye, imamın mâsum olmasını şart koşmaktadır. Şia'ya göre imâmet makamı da nübüvvet makamı gibi mâsum olmayı gerektirmektedir.²⁰⁶ Hâricîler ve Mu'tezile' ye göre imamın mâsum olması gerekmemektedir.²⁰⁷ Ehl-i sünnet âlimleri ise bu duruma karşı çıkararak Hz. Ebu Bekir'in mâsum olmadığını, imamın mâsum olmasına dair herhangi bir nas bulunmadığını, bir şeyin şart olduğunu söylemek için sahih bir nas bulunması gerektiğini ifade eder. Şianın delil olarak gösterdiği Bakara suresi 124. ayette zâlim kimsenin Allah'ın ahbine erişemeyeceği belirtilmektedir. Şia bu ayette ifade edilen zâlim kimseyi, mâsum olmayan kimse olarak algılamaktadır. Ancak Ehl-i sünnete göre ayetteki zâlim kelimesinden maksat, adâlet vasfını düşüren bir günah işleyip daha sonra

²⁰³ Nüreddin Es- Sâbûnî, *El- Bidâye fi Usuli'd- Din*, s. 127; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/396; Kurtubî, *El- Câmi Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/545

²⁰⁴ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 350

²⁰⁵ İbn Hişam, *Sireti İbn Hişam*, IV/ 413, 419; İbnü'l Esir, *El Kamil Fi't- Tarih*, II/ 305; Suyûti, *Tarihu'l- Hulefa*, s. 86;

²⁰⁶ Muhammed Rıza El- Muzaffer, *Akâidü'l- İmamiyye*, s. 51-52; Abdulkahir el- Bağdadî, *El- Fark Beyne'l- Firak*, s.276; İsmail Kaya, *Kendi Kaynaklarına Göre Şia ve Şiilik*, s. 20,38-39; Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse*, II/702; Şehristânî, *El- Milel ve'n- Nihal*, s. 135; Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 92; Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, s. 287; Said Abdullatif Fu'de, *Şerhu'l- Kebir ale'l- Akidetü't- Tahavi*, s.1305-1308; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/176; Sirâceddin, *Şerhu'l- Emâli*, III/568,579; Muhammed Taki Misbah, *Ehl-i Beyt Mektebine Göre Akait Dersleri*, s. 236-237; Tabatabâi, *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şia*, s. 181; Abdullah b. Muhammed es- Salih, *Kendi Kaynaklarından Şii ve Râfizilerin İnanç Esasları*, s. 40-41,75; Kummî, *Risaletü'l- İ'tikadâtü'l- İmâmiyye*, s. 110; Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, s.309

²⁰⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse*, II/702; Şehristânî, *El- Milel ve'n- Nihal*, s. 110

tövbe etmeyen kimsedir. Mâsum olmayan her kimse, zâlim olmak zorunda değildir.²⁰⁸ Cüveynî ne Hz. Ali'nin ne de onun soyundan gelenlerin kendileri için mâsumluk, günahlardan arınmışlık iddiasında bulunmadıklarını aksine masum olmadıklarını gizli ve açık olarak ifade ettiklerini belirtir.²⁰⁹ Sonuç olarak Şianın bu görüşünde birçok hata yer almaktadır. Mâsum olmayan herkesi zâlim kabul etmek, tüm Müslümanların zâlim olduğunu iddia etmektir. Ayrıca ismet sıfatı peygamberler için söz konusudur. Bu konu ile ilgili bir hadiste ise şöyle buyurulmaktadır “Eğer siz hiç günah işlemeseydiniz, Allah, sizi helâk eder ve yerinize, günah işleyecek, fakat tevbeleri sebebiyle mağfiret edeceği kimseler yaratırdı.”²¹⁰ Başka bir hadiste ise tüm insanların hata edici olduğu, hata edenlerin hayırlısının ise tevbe edenler olduğu buyurulmaktadır.²¹¹ Ayrıca Peygamberler her ne kadar ismet sıfatına haiz olsalar da kendilerinden zelle adı verilen bir takım hatalar sudur edebilmektedir. Peygamberlerin ismet sıfatına haiz olmalarına rağmen hata ettiklerini söyleyip, peygamber olmayan ve tüm ümmetin sorumluluğunu üstlenen bir kimsenin hatasız olamayacağını söylemek yersiz ve mesnetsiz bir iddiadan öteye geçemeyecektir. Sonuç olarak devlet başkanlığı makamı Peygamberlik makamı gibi olmayıp masûmiyet şartını ihtiva etmemektedir.

1.5. Halifenin Görevleri

Hız. Peygamber hayatta iken hem peygamber olarak Allah'tan aldığı vahyi insanlara tebliğ etmiş hem de Müslümanların dünyevî işlerini idâre etmiştir. İslâm âlimleri Hız. Peygamberin vefatıyla peygamberliğin sona erdiği, buna karşılık toplumun idaresi ve diğer işlerini bir kişinin üstlenip yürütmesi gerektiği üzerinde görüş birliğine varmışlardır. Kur'an-ı Kerim ve hadislerde halife, halifelik şartları ve halifenin görevleri hususlarında ayrıntılı hükümler bulunmamaktadır. Ancak bazı ayetlerde ise halifenin görevlerine işaret edildiği görülmektedir. Hac suresi 41. ayette yeryüzünde kendilerine önemli bir mevki verilen kimselerin görevlerine değinilmektedir. “*Onlar öyle kimselerdir ki, kendilerine bir yerde egemenlik versek, namazı kılarlar, zekâtı verirler,*

²⁰⁸ Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, s. 289; Bâkullânî, *Et- Temhîd*, s. 471; İbnü'l- Hümâm, *Kitâbü'l- Müsâyere*, s. 107; Nüreddin Es- Sâbüni, *El- Bidâye fi Usuli'd- Din*, s. 126; Cüveynî, *El- Gıyasî*, s. 93; İbn Âbidîn, *Reddü'l- Muhtar*, IV. 385; Ebu'l- Berekât Nesefî, *El- Umde fi'l- Akâid*, s. 67; Abdülkahir El- Bağdadi, *El- Fark Beyne'l- Firak*, s.276; Senhûrî, *Fıkhü'l- Hilâfe*, s. 187; Said Abdullatif Fu'de, *Şerhu'l- Kebir ale'l- Akidetü't- Tahavi*, s.1305-1308

²⁰⁹ Cüveynî, *El- Gıyasî*, s. 93

²¹⁰ Müslim, “Tevbe”, 9

²¹¹ İbn Mace, “Tevbe”, 4251

iyiliği emrederler ve kötülükten alıkoymaya çalışırlar. İşlerin sonu Allah'a varır.” buyrulur. *Hadid sûresi 25. âyette “ Andolsun biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik, beraberlerinde kitap ve adâlet terazisini de indirdik ki insanlar hakkaniyete uygun davransınlar.”* Ayetlerden anlıyoruz ki İslâm devlet başkanının ilk ve en önemli görevi, İslâm toplumunu, İslâm şeriatine göre yönetmektir.

Devlet başkanının Kur'an'da belirtilen görevlerine değindikten sonra bazı İslâm âlimlerinin bu konudaki görüşlerine değinmekte fayda görüyoruz. İslâm âlimlerinden bazıları naslardan yola çıkarak halifenin görevlerini maddeler halinde sıralamışlardır. Örneğin; Mâverdî, halifenin görevlerini on başlık halinde sıralamaktadır. Bunlar:

- a) Dini korumak, muhafaza etmek
- b) Anlaşmazlıklarda İslâm'ın hükümlerini uygulamak ve düşmanlıklara engel olmak
- c) Toplumunu himaye etme, can, mal ve her türlü yol emniyetini sağlamak
- d) Allah'ın emir ve yasaklarını uygulamak
- e) Toplumunu her türlü zarardan korumak için kaleler, engeller inşâ ederek düşmana karşı harp hazırlığı yapmak
- f) Zekât ve diğer vergileri, ganimetleri toplamak
- g) Hazineden ihtiyacı olanlara yardımda bulunmak
- h) Vergilerin toplanması, halka nasihatın yapılması için emniyet memurları, nasihatçiler tayin etmek
- i) Topluluğun işleri ve durumları ile bizzat ilgilenmektir.²¹²

Ferrâ ise *El-Ahkâmu's- Sultaniyye* adlı eserinde halifenin görevlerini şu şekilde sıralar:

- a) Dini, asılları üzere korumak
- b) İslam ahkâmını tartışanlar arasında, hasımlar arasında uygulamak ve bu yolla düşmanlığa son vermek
- c) İnsanların geçimlerini sağlamaları ve seferlerinde güvende olmaları için kaleleri, yolları ve yaşadıkları şehirleri korumak.

²¹² Mâverdî, *El- Ahkâmü's- Sultâniyye*, s. 52-53

- d) Hadleri uygulamak ve Allah'ın yasaklarının çiğnenmesini önlemek, insanların haklarının çiğnenmesi ne ve yok edilmesine engel olup, bu hakları korumak.
- e) Düşmanların mahremeleri saldırmasını ve bu yolla Müslümanlardan birinin veya anlaşmalı olunan kimselerin kanlarının akıtılmasına mani olmak amacıyla sınır boylarını takviye edip korumak.
- f) İslâma düşman olanları İslâm dinine girmeye davet ettikten sonra İslâm dinine girene kadar ve zımmi olana kadar onlarla Cihad etmek.
- g) Nas ve içtihadı dayalı olarak güçlük çıkarmadan fey ve sadakaları toplamak
- h) İsrafa ve ihmalkârlığı girmeksizin Beytül mâldan hakkı olanlara haklarını zamanında vermek ve beytül mâli denetlemek.
- i) Devlet işlerinin düzenli bir şekilde sürdürülmesi için yetkilendirilen memurları denetlemek, kontrol etmek.
- j) Halkın korunması ve ümmetin siyasetini önemseyerek ihtimamlı yaparak, devletin işleri ile bizzat kendisi ilgilenmek. Bu konuda vekâlet verip, kendisinin başka şeylerle (eğlence, ibadet vesaire) meşgul olmasına itibar edilmez. Zira bazen güvenilir kimselerde ihanet eder, nasihatçiler de aldatabilir.²¹³

Bâkılânî (v. 403/ 1012) ve Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1025) halifenin görevlerini benzer şekilde sıralamaktadırlar:

- a) Hadleri uygulamak.
- b) Zâlimleri engellemek ve mazlumların haklarını zalimlerden almak.
- c) Feyi Müslümanlar arasında eşit şekilde dağıtmak.
- d) Gazve ve hac işlerini düzenlemek.
- e) Orduları düzenlemek ve hazır bulundurmak.
- f) İslâm toplumunun birliğini sağlamak ve devletin sınırlarını korumak.²¹⁴

Ömer Neseî' ye göre devlet başkanının görevleri şunlardır:

- a) İslâm nizamının emirlerini uygulamak.
- b) Hadleri yerine getirme.

²¹³ Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 27-28

²¹⁴ Bâkılânî, *Et-Temhid*, s. 477; Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse*, II/ 691

- c) Olası bir savaş için gerekli hazırlıkları yapmak
- d) Sadakaları toplamak.
- e) Hırsızları ve yol kesenleri v.b suçluları cezalandırmak.
- f) Cuma ve bayram namazlarını kıldırmak.
- g) İnsanlar arasındaki anlaşmazlıklara son vermek.
- h) Hakların ispatına vesile olan şahadetleri (ispat vasıtalarını) kabul etmek.
- i) Velisi olmayanları evlendirmek, sosyal emniyeti ve huzuru temin etmek.
- j) Ganimetleri adâlete uygun şekilde dağıtmak.²¹⁵

Bu sayılan görevler dışında bazı âlimler de toplu bir şekilde olmasa da eserlerinde halifenin görevlerine değinmişlerdir. Şimdi bunlara değinelim. Cüveynî' ye göre imâmetten maksat halk ve devletin mühim işlerini yürütmek, birliğini korumak, dağılmayı önlemek, yakın ve uzak şehirleri korumaktır.²¹⁶ Ona göre şehirler kurmak, anlaşmalar yapmak, orduları sevk ve idare etmek, ülkenin her tarafından toplanan malı memleketin her yerinde bulunan insanlara eşit bir şekilde dağıtmak imamın görevlerindedir.²¹⁷ Mevdûdî ise hükümetin(hilâfet) iki amaç için çalışacağını belirtmiştir. Bunlar;

- a) Beşeri hayatta adâleti sağlamak ve zulmü ortadan kaldırmak
- b) Elindeki kudret ve vasıtalarla namazı ayakta tutmak, zekât nizamını tesis etmektir.

Mevdûdî' ye göre kanunlar ancak bu iki gayeyi gerçekleştirmek içindir. Kötülükler, fenalıklar ancak hilâfetin varlığıyla ortadan kalkar.²¹⁸

Devleti yönetenler, çobanın koyunlarından sorumlu olduğu gibi, yönettikleri kişilerden sorumludurlar. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde: “ Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüklerinizden sorumlusunuz.” buyurmuştur.²¹⁹ Sonuç olarak fakihlerin

²¹⁵ Ömer Neseî, *Akâid*, s. 142-143

²¹⁶ Cüveynî, *El- Gyâsî*, s. 97-98

²¹⁷ Cüveynî, *El- Gyâsî*, s. 99

²¹⁸ Mevdûdî, Seyyid Ebu'l A'la, *Hilâfet ve Saltanat*, (Çev.: Ali Genceli), Hilal Yayınları, İstanbul 2015, s. 48-49

²¹⁹ Müslim, “İmâre”, 20; Buhârî, “Cuma”, 399

çoğunluğuna göre halifenin gerek dinî gerekse dünyevî birtakım sorumlulukları bulunmaktadır. Fakihlerin bu konudaki görüşlerine baktığımızda şeriatî tatbik ve adâletle hükmetmenin halifenin olmazsa olmaz görevleri arasında olduğunu görüyoruz. Tüm fakihler diğer görevleri zikretmeden önce bahsedilen iki görevi dikkate almıştır. Buradan şeriatî tatbik ve adâletle hükmetmenin diğer görevlerin özünü oluşturduğunu anlıyoruz.

1.6. Halifeye İtaat

İtaat, devlet başkanının halkı üzerindeki haklarının başında gelir. Tüm İslam âlimleri, halifenin şeriatî tatbik etmesi amacıyla tayin edildiği hususunda ittifak halindedirler. Halifeye itaat, fakihler tarafından farz kabul edilmektedir.²²⁰ Ancak bu itaat, monarşi yönetim sisteminde olduğu gibi sorgusuz- sualsiz bir itaat olmayıp, ayet ve hadislerle sınırları çizilmiş bir itaattir. İslam devleti başkanı, hak ve adâlet üzere olup şeriatî tatbik ettiği sürece kendisine itaat edilmelidir. Bu ise şu ayetlerle delillendirilmektedir:

*‘Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir. Ey imân edenler! Allah'a itâat edin, peygambere itâat edin, sizden olan ülü'l emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz- Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzelidir.’*²²¹

Kurtubî (ö. 671/ 1273) ayetlerin tefsirinde yönetici ve kamu görevlilerinin, ellerinde bulunan malları paylaşırıp, haksızlıkları gidermek, adâleti gözetmek gibi emanet olan hususları kapsadığını beyan etmektedir. İbn Mesud, İbn Abbas, Ubey B. Ka'b ve Berâ b. Âzib'e göre emanet, namaz, abdest, zekât, ölçü ve tartı gibi her şey hakkında söz konusudur. Kurtubî, önceki ayette Allah, yöneticilere emaneti yerine getirmelerini, daha sonra ise kendisine ve Râsûlüne itaati ardından yöneticilere itaati emrettiğini söyler. Ayrıca bu ayet Ali b. Ebi Talib, Zeyd b. Eslem, Şehr b. Havşeb ile İbn

²²⁰ Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, s. 282; Gazâlî, *Fedâihu'l- Bâtıniyye*, s. 137; İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/ 303; Mustafa el- Hin vd, *El- Fıkhu'l- Menhecî Alâ Mezhebi'l- İmam Eş- Şafii* (Büyük Şafii İlmihali) , (Çev: Fehremez Sercan), Gonca Yayınevi, İstanbul, ts. s. 664; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtac*, XVI/128;

²²¹ Nisa: 4/ 58-59

Zeyd' e göre Müslüman yöneticilere bir hitaptır.²²² Ali b. Ebi Talib'in şöyle dediği rivayet edilmektedir: “ İmamın görevi adâletle hükmedip, emaneti eksiksiz olarak yerine getirmesidir. O bunu yapacak olursa, Müslümanlara da ona itaat etmek düşer. Çünkü yüce Allah önce bizlere, emaneti yerine getirip adâletle hükmetmeyi emretti, sonra da yöneticiye itaati emretti.²²³

Nesefî (ö. 710/1310) ayetin tefsirinde İslâm ile idare eden yöneticilere, hakka uydukları sürece itaatin farz olduğunu ancak İslâmî esaslara uymayı terk ettiklerinde itaatin gerekmeceğini ifade eder.²²⁴

Gazzâlî (ö. 505/ 1111), Nesefî' nin görüşünün bir benzerini zikredip, halifeye itaatin vacip olduğunu ancak mâ'siyeti emrettiği zaman itaat edilmeyeceğini ifade eder.²²⁵

Elmalılı, ayette geçen ‘sizden’ ibaresinin Müslüman yöneticileri kapsadığını, Müslüman olmayan yöneticilerle, İslâm toplumu arasındaki ilişkinin bir itaat meselesi olamayacağını ancak bir anlaşmaya riayet etmek manasına geleceğini belirtir. Ayrıca onlara itaatin vacip olmaması durumu onlara karşı isyan edileceği manasına gelmemektedir. Elmalılı ayrıca yöneticilere emanetleri sahiplerine vermek, adâlet ile hükmetmek ve memleketi idare etmek emredildikten sonra diğer iman ehline de Allah ve resulüne itaat ettikleri sürece itaat etmeyi emrettiğini ifade eder.²²⁶

Beydâvî (ö. 685/1286), bu ayetleri, Allah'ın önce halka adâletli davranılmasını buyurduktan sonra itâatin buyrulduğunu dolayısıyla adâletli olan kimseye âdil olduğu sürece itaat etmenin vacip olduğu şeklinde tefsir etmiştir.²²⁷

²²² Kurtubî, *El- Câmi' Li Ahkâmi'l- Kur'an*, V/ 291-296

²²³ Kurtubî, *El- Câmi' Li Ahkâmi'l- Kur'an* V/ 296; Râzi, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l- Gayb*, (Ter: Suat yıldırım vd.), Huzur Yayınevi, İstanbul ts. VIII/103; Taberî, *Tefsiru't- Taberî*, III/27; Suyûtî, Celâleddîn Ebu'l- Fadl Abdurrahman b. Muhammed, *Ed- Dürrü'l- Mensûr fi'T- Tefsîr bi'l- Me'sûr* I-XVI, (Ter: Hasan Yıldız), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2012, IV/ 489

²²⁴ Nesefî, Ebu'l-Berekat Abdullah İbn Ahmed, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil I-X*, (Çev: Harun Ünal), Ravza Yayınları, İstanbul 2003, II/70

²²⁵ Gazzâlî, *Fedâihu'l- Bâtiniyye*, s. 137

²²⁶ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili I-X*, (Sadeleştiren: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel), Umut Matbaası, Azim Dağıtım, İstanbul 1992, III/ 13-14

²²⁷ Beydâvî, Ebû Saïd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer, *Envaru't- Tenzil ve Esraru't- Te'vil I-V*, (Ter: Abdülvehhab Öztürk), Kahraman Yayınları, İstanbul 2011, I/539

Râzî (ö. 666/1268) ise delil ile hak olduğu bilinen hususlarda yöneticiye itaatin farz olduğunda icma bulunduğunu nakleder. Bunun dışında ise itaat vacip değildir.²²⁸

Taberî ayetin tefsirinde idarecilerin emirlerinin, Allah'ın emirlerine isyan etmeyi gerektirmesi halinde yöneticiye itaat edilmeyeceğini söyler.²²⁹

İmam Nevevî' de adâletle hükmeden halifeye itaatin vacip olduğunu ve bu konuda icmâ bulunduğunu söylemektedir.²³⁰

İbn Teymiyye' ye göre bahsi geçen Nisa suresi ayetleri yöneticiye emanetleri ehline vermesini ve âdil olmasını vacip kılmaktadır. Ayetlerde adil olan yöneticiye karşı halkın itaat ile yükümlü olduğundan bahsedildiğini ancak bu itaatin, Allah'a isyan etmemek ile sınırlı olduğunu belirtir. Halk ile yönetici bir konuda anlaşmazlığa düşerse Kur'an ve sünnete başvurulmalıdır. Eğer yönetici bu iki kaynağa başvurmazsa onun Allah'a isyan konusundaki hiçbir emrine itâat edilmez, bunun dışındaki emirleri ise yerine getirilir. Bu durum Maide suresi âyetinin bir gereğidir. " *İyilik ve takvada yardımlaşın, günah ve isyan konusunda yardımlaşmayın.* " ²³¹

Bu konu hakkındaki hadislere bakacak olursak Buhârî'de geçen bir hadiste yöneticinin veya yöneticinin tayin ettiği memurun zekâtı belirlenen ölçüde istemesi halinde itaat edip verilmesi gerektiği ancak belirlenen ölçüden fazlasını istediğinde ise verilmemesi gerektiği bildirilmektedir.²³² Başka bir hadiste ise bir sahabinin Hz. Peygambere gelerek kendisinden zorla malını almak isteyen kimseye nasıl davranması gerektiğini sorduğu, Hz. Peygamberin ise malını vermemesi gerekirse onunla savaşması, eğer malını koruma uğrunda öldürülürse cennette olacağını söylediği görülmektedir.²³³

Ebû Hureyre' den rivayet edildiğine göre; Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: (Devlet yetkilileri toplumu idare ettiği gibi) İsrail oğullarını peygamberleri idare ederdi.

²²⁸ Râzî, *Mefâtihu'l- Gayb*, VIII/ 107

²²⁹ Taberî, *Tefsiru't- Taberî*, III/31

²³⁰ Mustafa el- Hin vd, *El- Fıkhu'l- Menhecî*, s. 664; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, XVI/128

²³¹ İbn Teymiyye, Ebu'l- Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *es- Siyâsetü's- Şer'iyye Fî İslâhi'r- râ'i ve'r- râiyye*, (Ter: Vecdi Akyüz), Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 34

²³² Buhârî, "Zekât", 57

²³³ Müslim, "Kitâbü'l- İman", 225

Her ne zaman bir peygamber giderse, onun yerine başka bir peygamber geçerdi. Benden sonra şüphesiz içinizde hiç bir peygamber olmayacaktır. Sahâbiler: “ Şu halde (senden sonra) ne olabilir? ” diye sordular. Peygamber (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) :

“ (Benden sonra) Halifeler olur ve sayıları çoğalabilir.” buyurdu. Sahâbiler:

“ (Yâ Resûlallah)! Halifelerin sayısı taaddüd edince nasıl yapacağız? ” diye sordular. Peygamber (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) :“ Birinciye ettiğiniz biate bağlı kalınız (Çünkü ilk biat sahihtir) ve üzerinizdeki (emri dinleme ve itâat etme) hakkı ödeyiniz. Onlara da Allah (Azze ve Celle) riâyet etmeleri gerekli haklarınızı soracaktır.”²³⁴

Ubâde b. Samit’ in rivayetinde Hz. Peygamber şöyle demiştir: “ Biz (Ensâriler Akabe gecesi) Resûlullah (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) ’e şöyle biat ettik : “ Zor ve kolay hallerimizde, neşeli ve kederli zamanlarımızda ve başkalarının biz (Ensâriler) e tercih edilmesi durumunda (bile Resûl-i Ekrem (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) tarafından verilecek) emirleri dinlemek ve itâat etmek, emîr’e karşı emîrlik konusunda nizâlaşmamak ve nerde olursak olalım hakkı söyleyip Allah uğrunda hiçbir kınayanın kınamasından korkmamak (yâni bu korkuyla hakkı bırakmamak) üzere. (Fakat emîrin açık küfrünü görüp, küfrü hakkında Allah’ın kitabından elinizde kuvvetli deliliniz olursa o takdirde emirliği konusunda nizâ edersiniz.)”²³⁵

Başka bir hadiste “ İmâmlarımızın hayırlıları, o kimselerdir ki siz kendilerini seversiniz, onlar da sizi sever. Onlar size dua ederler, siz de onlara dua edersiniz. İmâmlarımızın şerlileri de o kimselerdir ki, siz onlara düşmanca his beslerseniz, onlar da size düşmanlık yaparlar. Siz onları lanetlersiniz, onlarda size lanet eder.” buyurdu. Ashap tarafından denildi ki: “ Biz kılıç çekip onlara savaş açabilir miyiz?” Hz. Peygamber: “ Aranızda namazı dosdoğru kıldıkları müddetçe asla (böyle davranamazsınız.) Valilerinizden hoşlanmayacağınız bir şey gördüğünüz zaman, onun işini çirkin görün fakat ona itaatten el çekmeyin.”²³⁶

²³⁴ Buhârî, “Fitne”, 1589; İbn Mâce, “ Cihad”,2871; Müslim, “İmâre”, 45

²³⁵ İbn Mâce, “Cihad”, 2866; Müslim, “İmâre”, 41-42

²³⁶ Müslim, “İmâre”, 63, 65, 66

Abdullah bin Mes'ûd' un rivâyet edildiğine göre; “ Hz. Peygamber:“ Benden sonra sünneti (yolumu) söndüren, bid'at ile amel eden ve namazları vakitlerinden geciktiren birtakım adamlar sizlerin işlerinizin başına geçeceklerdir, buyurdu. Bunun üzerine ben: “ Ya Rasûlallah eğer ben onların zamanına ulaşırsam nasıl yapayım? ” diye sordum. Hz. Peygamber: “ Ya İbn-i Abd-i Üm! Sen bana nasıl yapacağımı soruyorsun? Allah'a isyan eden kimseye itâat etmek yoktur, buyurdu.”²³⁷

“Başı kuru üzüm gibi (kıvrırcık saçlı), Habeşli bir köle üzerinize memur tayin edilse dinleyiniz ve itâat ediniz.”²³⁸

Hiz. Ömer zamanında Yemen'den çizgili kumaşlar getirilmiş ve bunlar halife tarafından halk arasında eşit bir şekilde dağıtılmıştı. Hiz. Ömer'in payı da diğer Müslümanların payı ile aynıydı. Bir gün o kumaşın bulunduğu elbisesini giyerek hutbeye çıkmış ve halka cihadı emretmişti. Halk arasında birisi ayağa kalkarak “ duymadık ve itaat etmedik.” dedi. Hiz. Ömer bunun nedenini sorduğunda adam “ Bize karşı kendine ayrıcalık ettin. Yemen'den gelen kumaşlar bir elbise dikmek için yeterli olmadığı halde görüyoruz ki sana düşen hisse bir elbise dikmek için yeterliymiş. Şayet payına düşenden daha fazlasını almamış olsaydın şimdi bir gömleğin olmazdı.” dedi. Hiz. Ömer oğlu Abdullah'a dönerek adamın söylediklerine cevap vermesini istedi. Abdullah, Hiz. Ömer'in kumaşı biçmek istediğinde kumaşın gömlek için yetmediğini ve kendi kumaşından ona verdiğini söyledi. Bunun üzerine adam: “ İşte şimdi işittik ve itaat ettik” dedi.²³⁹ Yine Hiz.Ömer, kendi döneminde kadınların mehirleri yükselince, Hiz. Peygamber döneminde bir erkeğin en fazla dört yüz dirhem mehir verdiğini, kendi döneminde de bu miktarın olması gerektiğini insanlara bildirmiş ancak hutbesini bitirdikten sonra bir kadın Nisa suresinin yirminci âyetinin “yüklerle mehir vermiş olsanız bile” kısmını delil göstererek ona itiraz etmiştir. Bunun üzerine Hiz. Ömer mehrin miktarını sınırlamaktan vazgeçtiğini, isteyenin istediği kadar mehir isteyebileceğini açıklamıştır.²⁴⁰

²³⁷ İbn Mâce, “Cihad”, 2865

²³⁸ Buhârî, “Ahkâm”, 1; İbn Mâce, “ Cihad”, 2860,2861

²³⁹ İbnü't Tiktakâ, Ebu Cafer Safiyüddin Muhammed b. Taceddin, *Siyâset Adâbı (El-Fahri)*, (Çev: Harun Yılmaz), Klasik Yayınları, İstanbul 2017, s. 50; Yusuf Kerimoğlu, *Devlet ve Siyâset Üzerine Notlar*, (3. Baskı), Misak Yayınları, Ankara 2017, s. 245-246

²⁴⁰ Heysemî, *Mecmau'z- Zevâid ve Menbau'l- Fevâid*, VII/ 483

Hız. Ebû Bekir halife seçildikten sonra yaptığı konuşmada eğer doğru yolda giderse kendisine yardımcı olunmasını, şayet doğru yoldan saparsa kendisinin düzeltilmesi gerektiğini, Allah'ın emirlerine uyduğu sürece kendisine itaat edilmesini, Allah'ın emirlerine uymaz ise kendisine itaatin gerekmediğini söylemiştir.²⁴¹ Hız. Ömer bir mecliste, “ Şayet işelerinizde gevşeklik edip hatalar yaparsam bana ne yaparsınız?” diye sordu ve bunu iki üç kez tekrarladı. Beşir b. Sa'd ayağa kalkarak “ Şayet böyle yaparsan, oklar nasıl doğrultuluyorsa seni de öyle doğrulturuz.” diyerek cevap verdi” bunun üzerine Hız. Ömer “ Sizler benim istediğim gibi hakkı gözeten Müslüman bir topluluksunuz.” dedi.²⁴²

Ayet ve hadislerden halifenin münkeri emtermesi halinde ona itaat edilmemesi gerektiği sonucunu çıkarmaktayız. Münkeri emretmesi halinde ona itaat etmemek fakihlere göre isyan manasına mı gelmektedir? Ehl-i sünnetten bazı gruplar, Mu'tezile ve Haricîlerin tamamı ile Zeydîler halifenin zulme yönelmesinin engellenmesinin tek yolunun ona karşı isyan etmek olması halinde onu azletmek için isyan edilebileceği görüşündedirler.²⁴³ Câhız, akıllı, dürüst ve halkın sevgisini kazanmış devlet başkanına itaatin zorunlu olduğunu belirtir. Ayrıca insanlara zulmeden, hukukun dışına çıkan ve halkın inancına aykırı yaşantısı olan devlet başkanına itaatin zorunlu olmadığını aksine ona karşı çıkılması gerektiğini belirtir. Anlaşılan o ki Câhız itaatin sınırlarını dinin emirleriyle çizmektedir.²⁴⁴ İbn Hazm, halifenin Allah'a itaat ettiği sürece ona itatin zorunlu olduğunu ancak Allah'a itaati terk edip fisk ve zulme yöneldiğinde ona karşı çıkmanın vacip olduğu görüşündedir. Ayrıca halifenin az da olsa zulüm yapmasının doğru olmadığını, zulme sapan halifenin uyarılacağını eğer zulmü terk ederse görevine devam edebileceğini aksi takdirde görevinden azledileceğini ifade eder.²⁴⁵ Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğuna göre âdil halifeye karşı itaat etmek farzdır. Ancak halife adaletten ayrıldığında ise fitneye yol açacağı için isyan edilmemelidir.²⁴⁶ Dihlevî ise şöyle

²⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III/ 204; Suyûtî, *Tarihu'l- Hulefa*, s. 83-86; İbn Kuteybe, *El- İmâme ve's- Siyâse*, s. 42; İbn Hişam, *Sireti İbn Hişam*, IV/ 418; İbnü'l Esir, *El Kamil Fi't- Tarih*, II/ 304;

²⁴² Muhammed Yusuf Kandehevî, *Hayâtü's- Sahâbe* I-IV, (Ter: Ali Arslan), Merve Yayınları, İstanbul trhsz, II/120

²⁴³ İbn Hazm, *El- Fasl*, III/ 150, 224. 420;

²⁴⁴ Mehmet Baktır, *Cahız'a göre Hilâfet*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c: XVI, s: 2, 2012, s. 101-102

²⁴⁵ İbn Hazm, *El- Fasl*, III/ 406, 434

²⁴⁶ İmam Muhammed, Muhammed b. Farkad Eş- Şeybanî, *Siyer-i Kebir(İslam Devletler Hukuku)*, (Çev: M. Said Şimşek- İbrahim Sarmış), Evs Yayınları, İstanbul 1980, I/ 180; Mustafa el- Hin vd, *El- Fıkhu'l-*

demektedir: “ Halife, dinin zarûrî hükümlerinden birisini inkâr etmek suretiyle kâfir olursa, öldürülmesi helal hatta vacip olur. Aksi takdirde olmaz. Çünkü o takdirde onun yönetici olarak tayin edilmesinde gözetilen maslahat ortadan kalkmış olur. Hatta halka karşı fesatçılık yapmasından korkulur. Bundan dolayı onunla çarpışmak, Allah yolunda cihat kapsamına girer.”²⁴⁷ İmam Nevevî şöyle demiştir: “ Mâsiyet ve günah olmadan imama itaatin vacip ve mâsiyette uymanın ise haram olduğu hususundaki görüşte âlimler birleşmişlerdir. Halifenin mâsiyet olan emri küfre girmeye neden olan bir emirse veya bunun yapılmasını emrederse imâmeti geçersiz kalır ve Müslümanların yapmış oldukları biat çözülmüş olur.²⁴⁸ İbn Haldûn fâsık birinin ancak şeriata uygun emirlerine itaat edileceğini ifade eder.²⁴⁹ Vehbe Zuhaylî’ye göre kat’i bir nas ile çatışmayan, İslâm’ın temeline taalluk etmeyen, ictihad yanılması gibi birtakım hatalardan dolayı halifeye itâat çerçevesinden çıkmak uygun değildir. Halife bu tarz bir hataya düştüğünde yönetimi altında bulunanların onu hikmet ve güzel öğütle uyarması gerekmektedir. Bundaki amaç ise İslâm toplumunun birliğini ve huzurunu muhafaza etmektir. Fakat halifeden İslâm’ın sabit ve kesin buyruklarına ters düşen bir mâsiyetin ortaya çıkması halinde itâat etmek vacip değildir. Zira Allah'a isyan konusunda hiçbir kimseye itaat edilmez.²⁵⁰

Çağdaş bazı yazarlar itaatin sınırlarını ve yönetime karşı ayaklanmanın caiz olma halini açıkladıkları dört ilke çıkarmışlardır ki bunları şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Devlette meşru hükümeti temsil eden emîrin bütün vatandaşlardan itâati isteme hakkı vardır. Bu konuda bazı kimselerin onu sevmemelerine, ondan memnun olmamalarına bakılmaz.
- 2- Hükümet açık bir mâsiyeti ihtiva eden bir kanun yahut emirler çıkarmaya kalkışırsa ona itaat etmek söz konusu değildir.

Menhecî, s. 664; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtac*, XVI/128; Pezdevî, *Akâid*, s. 297-298; Ferrâ, *El-Ahkâmu's-Sultaniyye*, s. 20-23; Bâkîllânî, *Et-Temhid*, s. 478; İbn Nüceym, *El-Eşbah ve'n-Nezâir*, s. 413, 423-424; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtar*, II/ 385; Nevevî, *El-Minhâc*, VIII/ 449; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, III/684

²⁴⁷ Dihlevî, *Hüccetullahi'l-Baliğa*, II/ 476; Zuhayli, *El-Fıkhü'l-İslami ve Edilletüha*, VIII/ 431

²⁴⁸ Mustafa el-Hin vd, *El-Fıkhü'l-Menhecî*, s. 664; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtac*, XVI/128

²⁴⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/ 303

²⁵⁰ Zuhayli, *El-Fıkhü'l-İslami ve Edilletüha*, VIII/429-430

3- Hükümet açıktan açığa kasdi olarak Kur'an naslarına karşı meydan okursa, bu açık bir küfür olarak değerlendirilir. Bu durumda yetkileri elinden alınır.

4- Açıktan açığa küfrü ilan etme hali dışında, öyle bir yönetimden yetkiyi almak için bir grubun isyan etmesi uygun değildir. Burada kastedilen bağilerdir.²⁵¹

Sonuç olarak İslam dininde yöneticiye itaat naslar yoluyla farz kabul etmektedir. Yine naslar yoluyla bu itaatin sınırsız olmadığını, şeriate muhalif emirlere itaat edilmeyeceğini bildirilmektedir. Ancak bunun da isyan edilip fitne çıkarmak manasında olmadığını söylemek gerekmektedir. İslamın şeriat ile yöneticiye itaati sınırlamış olması, hilâfetin diğer sistemlerden ne kadar farklı olduğunu göstermektedir. Monarşi yönetim biçiminde itaatin bir sınırı bulunmazken ve yöneticiler la yüs'el (sorulamaz-sorgulanamaz) kabul edilip faaliyetlerinden sorulmazken, İslâm yöneticilere itaatin sınırını çizmiş, onlara itaatin, şeriate bağlılıkları oranında olacağını bildirmiştir. Ayrıca islam yöneticiye itaati sınırlandırmakla islam toplumuna halifenin faaliyetlerini denetleme hakkı vermiştir. Bir başka husus ise Monarşi yönetim biçiminde yöneticiye itaat güç ve korkutma yoluyla gerçekleşirken ve maddî yaptırımları bulunurken, hilâfet sisteminde bu durum bizzatşeriat ile bildirilmiş olup hem maddî hem de manevî yönden yaptırımları bulunmaktadır. Krallıkların ve despotizmin olduğu bir dönemde İslam'ın temsilcilerine böyle bir yetkiyi vermiş olması dikkat çekilmesi gereken bir durumdur. Tüm bunlar hilâfet yönetim biçimini diğer sistemlerden ayırmakta ve ne kadar akla yakın olduğunu göstermektedir.

---

²⁵¹ Zuhayli, *El- Fıkhu'l- İslami ve Edilletuha*, VIII/ 432

İKİNCİ BÖLÜM

HALİFENİN AZLİ MESELESİ

Azil, sözlükte'' ayırmak, uzaklaştırmak'' anlamlarına gelir. Bir vazife veya mecburiyetten ayırmaya da azil denmiştir.²⁵² Hal ise ''Düğümü çözmek'' demektir. Nitekim Kur'an'da Taha Suresi 27. ayette ''Dilimdeki düğümü çöz'' manasında kullanılmıştır.²⁵³ İslam hukukunda ise 'devlet başkanını görevinden uzaklaştırmak' anlamında kullanılmıştır.

İslâm hukukunda devlet başkanının görev süresi için belirli bir sınırlama getirilmemiş, seçilen halifeye ölene kadar veya istifasına kadar görevde kalma yetkisi verilmiştir. Adâletli devlet başkanının görevden alınmasının ve ona karşı isyan etmenin caiz olmadığı hususunda icmâ bulunmaktadır. Ancak Devlet başkanları masum olmayıp zaman zaman insan olması hasebiyle bir takım hatalar yapabilmektedirler. Ancak bazı durumlar vardır ki halifenin görevde kalması İslam toplumu için zararlı bir hal almaktadır. Bu durumda halifenin görevden alınıp- alınmayacağı hususu fakihler tarafından tartışılmıştır. Fakihler, ümmet ile halife arasındaki ilişkiyi vekâlet ilişkisine benzetmiş, müvekkilin vekilini azledebileceği göz önünde bulundurularak ümmetinde halifeyi azledebileceği ilkesi kabul edilmiştir. Bu husustaki yetki ise halifeyi seçme görevi olan Ehlü'l- Hal ve'l- akd' e verilmiştir.²⁵⁴ Ancak halifenin hangi sebeplerden dolayı görevden alınacağı hususu fakihler arasında ihtilafıdır. Bu konuda aynı mezhepteki hukukçular bile farklı görüşler ileriye sürmüşlerdir. Bu durum ise hukukçuların dinî- hukûkî maslahatın ne olduğu ve neyi gerektirdiği konusunda farklı düşünceleri, içinde yaşadıkları dönemin dinî-siyâsî ortamın farklı oluşu ve bu ortamın etkisinde kalmalarından kaynaklanmaktadır.

²⁵² İbn Manzûr, *Lisânü'l- Arab*, XI/440; Ragıp el- İsfahani, *El- Müfredat*, s. 660; Kadir Güneş, *El- Mu'cemü'l- Arab*, s. 777-778; DİB, *Dini kavramlar sözlüğü*, s. 47

²⁵³ Ragıp el- İsfahani, *El- Müfredat*, s. 284; Kadir Güneş, *El- Mu'cemü'l- Arab*, s. 357

²⁵⁴ Mâverdî, *El- Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 33-34; Ferrâ, *El- Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 20,23; Bâkîllânî, *Et- Temhid*, s. 467; Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 111; Ömer Neseî, *Akâid*, s. 138; Cürcânî, *Şerhu'l- Mevâkıf*, III/ 686

Hukukçular, genel olarak halifenin görevden azledilmesini gerektiren üç durumdan bahsetmektedirler. Bunlar: Halifenin İslâm dininden çıkması, esir edilmesi ve bedenî veya aklî noksanlığının ortaya çıkmasıdır.

Halifenin azlini gerektiren hususlara geçmeden önce fakihlerin azil konusundaki görüşlerine değinmekte fayda görüyoruz. Daha önce de belirttiğimiz gibi fakihler halifenin sebepsiz bir şekilde azledilemeyeceğini belirtmişlerdir.

Bâkılânî'ye göre akit gerçekleşikten sonra ümmet sebepsiz yere imâmet akdini bozamaz. Bâkılânî, “ Ümmetin imâmet sözleşmesini yapmaya yetkisi varken nasıl olur da bu sözleşmeyi bozmaya yetkisi olmaz?” sorusuna velinin, nikâh akdini yapma yetkisine sahip olduğunu ancak boşama yetkisinin olmadığı, sahibinin köle üzerinde hakkı olduğunu ancak onu azat ettikten sonra bu haklarını geri alamayacağı, oruç tutmak için niyet ettikten sonra orucun bozulamayacağı, gibi örnekler verir. Bâkılânî, bu örneklerle ümmetin sebepsiz yere imâmet akdini bozmaya yetkisinin olmadığını belirtmektedir.²⁵⁵

Cüveynî ve Nevevî' ye göre devlet başkanı, kendisinde bulunması gereken vasıflara sahipse, ona biat edenler ulemanın ittifakıyla onu görevinden alamazlar. İmâmetin kendisinden beklenileni yerine getirmesi için bu görevi yerine getirecek kimseyi kesin bir şekilde kabul edip ona itaat etmek gereklidir. Eğer imamın azli halkın kararına bırakılacak olursa, makamının işlevselliği kalmayacağından hilâfet kendisinden beklenen faydaları sağlayamayıp, zararların defedilmesine engel olamaz.²⁵⁶ Anlaşılan o ki Bâkılânî ve Cüveynî halifenin sebepsiz yere azledilemeyeceğini, bunun fitneye yol açacağını ancak azline yol açan bazı durumların ve davranışların ortaya çıkması halinde ümmetin halifeyi azletme yetkisi olduğunu kabul etmektedirler.

El-İcî (ö. 756/1355) ‘ Gerektirici bir sebep dolayısıyla ümmet imâmı görevden alıp uzaklaştırabilir.’ Müslümanların durumlarının bozulması din işlerinin gerilemesi sonucunu veren haller halifenin azlini gerektiren bir sebep olarak söylenebilir.²⁵⁷

²⁵⁵ Bâkılânî, *Et-Temhid*, s. 469

²⁵⁶ Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 112; Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, XVI/ 129-130

²⁵⁷ Zuhaylî, *El- Fıkhü'l- İslami ve Edilletuha*, VIII/ 446

Cürcânî, Şerhu'l- Mevâkîf adlı eserinde ümmetin Müslümanların durumunu düzene koyması ve din işlerini yüceltmesi için imamı seçme ve tayin hakkı bulunduğu gibi devlet ve din işlerinin zarara uğraması, kötüye gitmesi sebebiyle de imamı azletme hakkı olduğunu söyler.²⁵⁸

Aynı şekilde yukarıda görüşleri verilenler dışında Ehl-i sünnetten birçok fakih halifenin fiska düşmesi, bedensen veya zihinsel bir engelinin bulunması, esir edilmesi, irtidat etmesi ve görevini devam ettirmesine engel hastalığa yakalanması gibi durumlardan dolayı halifenin azledilebileceği görüşündedirler.²⁵⁹

Azil konusuna Takıyyüddin en- Nebhânî ve Vehbe Zuhayli farklı açılardan bakmaktadırlar. Nebhânî, halifenin halinin kendisini hilâfetten çıkarıp çıkarmadığına sadece mezâlim mahkemesinin karar vereceğini belirtmiştir. Ona göre mezâlim mahkemesi halifeyi azletme ya da uyarma yetkisine sahiptir. Bunun delilinin izahı ise şöyledir: “İçerisinde halifenin azledildiği veya azledilmeye müstehâk olduğu hususlardan bir hususun meydana gelmesi, ortadan kaldırılması gereken bir zulümdür. Bu zulüm, ispat edilmelidir. Bu ispat ise mutlaka bir kadının huzurunda olması gerekir. Mademki mezâlim mahkemesi zulümlerin ortadan kaldırılması hükmünü verendir ve onun kadısı da zulmü ispat etmekle mükelleftir. O takdirde halifenin azledilmesine de karar verecek olan mezâlim mahkemesidir. Ancak halifenin azledilmesini gerektiren bir hal ortaya çıktığında halife kendisi görevi bırakırsa mahkemeye ihtiyaç yoktur. Fakat Müslümanlar, bu hallerin hâsıl olmasından dolayı halifenin görevden çekilmesi görüşündelerse, halife bu konuda onlarla çekişirse bu husus da çözüm için Allahü teala'nın şu sözünden dolayı mahkemeye başvurulur: “ *Eğer bir şeyde çekişirseniz, onu Allaha ve rasûlüne götürün.* ”²⁶⁰ Bu durumu Allah ve rasûlüne götürmek, onu mezâlim mahkemesine götürmektir.²⁶¹

²⁵⁸ Cürcânî, Şerhu'l- Mevâkîf, III/ 686

²⁵⁹ Mâverdî, *El- Ahkânu's- Sultaniyye*, s. 57-59; Ferrâ, *El-Ahkamu's- Sultaniyye*, s. 20-22; İbn Hazm, *El-Fasl*, s. 424-436; İbn Abidîn, *Reddü'l- Muhtar*, II/ 385; Senhûrî, *Fıkhü'l- Hilâfe*, s. 110; İbn Haldûn, *Mukaddime*, II/274

²⁶⁰ Nisa: 4/ 59

²⁶¹ Nebhânî, Takıyyüddin, *İslâm'da Yönetim Nizamu*, Köklü Değişim Yayınları, Karaman 1989, s. 126-127

Vehbe Zuhaylî, Müslüman yöneticinin ümmetin kontrolüne tabi olduğunu, adâletle hükmeder, şerîati uygularsa kendisine itâatin farz olduğunu eğer zulmeder ve İslâm şerîatinden saparsa ümmetin halifeyi azledebileceğini ifade eder.²⁶² Vehbe Zuhaylî, Nebhânî'nin görüşüne benzer ve günümüz şartlarına uygun bir çözüme değinmiştir. ‘‘Fıkhen kabul edilen hususlardan birisi de şudur: Tayin etme yetkisine sahip olan otorite, azletme hakkına da sahiptir. Bunun anlamı ise şudur: Şûra heyetinin üyeleri açık bir takım delillerle yöneticinin azledilmesini teklif eder. Daha sonra halifenin azledilmesi için oylama yolu ile çoğunluğunun kanaatine başvurulur. Çağdaş bazı yazarların görüşüne göre eğer ki şûra heyeti ve halife arasında bir anlaşmazlık ortaya çıkarsa bu anlaşmazlıkların tarafsız bir şekilde uzman yüksek bir tahkim heyetine sunulmasının zorunludur. Bu tahkim kurulu da yüksek seviyedeki hâkimler ve İslâm devletinde İslâmî hukukun odak kişilerinden oluşur. Bu mahkeme kasten şeriatin naslarına muhalefet etmesi sebebiyle halifenin hal edilmesi konusunda halk oylaması yapılmasını emreder. Şayet imam referanduma engel olmak isterse, yüksek mahkeme onun azledildiğini açıklama hakkına sahiptir. Ümmet de ona olan biat bağıını çözmüş olur.’’²⁶³

Sonuç olarak İslam'ın şeriat ile yöneticiye itaati sınırlamış olması ve gerektiğinde azledilebileceğini kabul etmesi, hilâfetin diğer sistemlerden ne kadar farklı olduğunu göstermektedir. Monarşi yönetim biçiminde itaatin bir sınırı bulunmayıp, yöneticinin görevden alınması düşünülemezken veyahut darbe gibi meşrû olmayan yollar ile gerçekleşirken, İslâm'da yöneticiye mâsiyet emretmediği sürece itaat edilmesi emredilmiş, yöneticide azlini gerektiren durumlardan birinin mevcut olması (fisk ve zulme yönelme veya bedenî- aklî arızalar vb.) ve bu durumun süreklilik arzemesi halinde azlin aşamalı bir şekilde gerçekleşeceği kabul edilmiştir. Monarşi yönetim biçimi, yöneticiyi halkın üzerinde görerek yaptığı faaliyetleri la yüs'el (sorulamaz-sorgulanamaz) kabul ederken, İslam' da ise halifenin yetkilerini ehlü'l hal ve'l- akd yoluyla toplumdaki aldığını ve gerektiği takdirde bu yetkileri yine ehlü'l hal ve'l- akd yoluyla alabileceği kabul edilmektedir. Buradan islam toplumunun halifeyi ve onun faaliyetlerini şeriate uygunluk ve adalet açısından denetleme hakkında sahip olduğunu anlıyoruz. Monarşi yönetim biçiminde meşrû olarak böyle bir yetkiden söz edilemeyeceği

²⁶² Zuhaylî, *El- Fıkhu'l- İslami ve Edilletuha*, VIII/ 446

²⁶³ Zuhayli, *El- Fıkhu'l- İslami ve Edilletuha*, VIII/ 433-434

gibi, böyle bir işe de kalkışılmaz. Krallıkların ve despotizmin olduğu bir dönemde İslâm'ın böyle bir yetkiyi mümessillerine vermiş olması dikkat çekilmesi gereken bir mevzudur.

Fakihler, halifenin azlinin mümkün olması hususunda ittifak halindedirler ancak hangi hususların azle sebebiyet vereceği konusu fakihler arasında ihtilafıdır. Fakihler halifenin sebepsiz yere azledilemeyeceğini, azil için geçerli bir sebebin bulunması gerektiğini ifade etmektedirler. Bu, hilâfet makamının kendisinden beklenen menfaatleri sağlaması, zararları defetmesi için elzem kabul edilmektedir. Halifenin fıska düşmesi, zulme yönelmesi, islam dininden çıkması ve bedenî- aklî bir noksanlığının bulunması azli gerektiren sebeplerden bazılarıdır. Yöneticide azli gerektiren durumların devam etmesi halinde ilk etapta uyarılması ve ona nasihat edilmesi gerekmektedir. Nitekim Kur'an'da nasihatın mü'minlere fayda vereceği bildirilmektedir.²⁶⁴ Şayet uyarıları dinleyip şeriate bağlı olmayı ve zulme son vermeyi kabul ederse görevine devam etmesi gerekir. Ancak uyarıları dinlemeyip, günaha ve zulme devam ederse gerekli hazırlıklar yapıldıktan ve başarıdan emin olunduktan sonra azledilmesi gerekir.

2.1. HALİFENİN AZLİNİ GEREKTİREN DURUMLAR

Fakihler, halifenin azlinin mümkün olması hususunda ittifak halindedirler ancak hangi hususların azle sebebiyet vereceği konusu fakihler arasında ihtilafıdır. Fakihler halifenin sebepsiz yere azledilemeyeceğini, azil için geçerli bir sebebin bulunması gerektiğini ifade etmektedirler. Bu, hilâfet makamının kendisinden beklenen menfaatleri sağlaması, zararları defetmesi için elzemdir. Halifenin fıska düşmesi, zulme yönelmesi, İslâm dininden çıkması ve bedenî- aklî bir noksanlığın bulunması azli gerektiren sebeplerden bazılarıdır. Bunlardan bazılarının azli gerektirdiği hususunda ittifak varken bazılarında ise ihtilaf bulunmaktadır. Halifenin İslâm dininden çıkması, namazı veya namaza daveti terketmesi, esir edilmesi akıl hastalığına yakalanması azli gerektirdiği hususunda ittifak, bedeni noksanlıkların ortaya çıkması ve fâsık olması konularında ise ihtilaf bulunmaktadır.

---

²⁶⁴ Zâriyât: 51/55

2.1.1. HALİFENİN AZLİ HUSUSUNDA İTTİFAK EDİLEN DURUMLAR

2.1.1.1. Halifenin İslam'dan Çıkması

Halife kendisinde bulunması gereken vasıflara sahip oldukça hilâfet makamında kalmaya devam eder. Adâlet ile hükmetmeye, din ve dünya maslahatını gözetmeye ve Şeriatı tatbik etmeye devam ettikçe onu azletmek ve ona karşı çıkmak Nisa sûresi 59. Ayetine nazaran haramdır. Aksine onu desteklemek ve ona itaat etmek İslam toplumunun görevidir. Ancak imâmette şart olan bazı vasıfların kaybedilmesi veya toplum düzeninin bozulup adâletin yerini zulmün alması gibi durumlar halifenin azlini gerektirmektedir. Halifenin azlini gerektiren hallerden biri de onun irtidat etmesidir. Halifenin irtidat etmesi meselesine teorik olarak çok rastlanmakla birlikte bu konuyla ilgili tarihte rastlanan bir hadise bulunmamaktadır. Pratikte karşılaşılmayan bu duruma kaynaklarda çok rastlanılmasının sebebi ise halife seçilmek için Müslüman olma şartının bütün ulema tarafından kabul edilmesi ve İslâm toplumu için halifenin manevî halinin ehemmiyetinden kaynaklanmaktadır.

Konumuzla ilgili Nisa suresinde 59. ayette şöyle buyrulmaktadır: “ *Ey iman edenler! Allah'a itâat edin, peygamberine itâat edin sizden olan ülü'l emre de*” Ayette “ sizden olan” ibaresinin, ‘ülü'l emr’ sözü ile yan yana olması, yöneticinin Müslüman olması gerektiğini açıkça ifade etmektedir.

Elmalılı Hamdi Yazır, ayette belirtilen ‘sizden’ ibaresinin Müslüman yöneticileri kapsadığını, Müslüman olmayan yöneticilerle, İslâm toplumu arasındaki ilişkinin bir itaat meselesi olamayacağını ancak bir anlaşmaya riayet etmek manasına geleceğini ifade etmiştir. Ayrıca onlara itaatın vacip olmadığını belirtmiştir. Bu durumun isyan edileceği manasına gelmediğini belirtmiştir.²⁶⁵

Nesefî, ayetin tefsirinde İslâm ile idare eden yöneticilere, hakka uydukları sürece itâatin farz olduğunu ancak hakka yani İslâmî esaslara uymayı terk ettiklerinde onlara itaatın gerekmeyeceğini ifade eder.²⁶⁶

²⁶⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III/ 14

²⁶⁶ Nesefî, *Medâriku't- Tenzil*, II/70

Kâfirin, Müslüman toplumun yöneticisi olmasının caiz olmadığını gösteren bir başka delil ise şu ayettir: “ *Kâfirlere Mü'minler aleyhinde asla yol vermeyecektir.*”²⁶⁷ Elmalılı bu ayetin tefsirinde Müslümanın kâfirden daima üstün olduğunu, onun altında kalmayıp, ayağının altına düşmeyeceğini, şerefini çiğnetmeyeceğini ifade eder.

Elmalılı'ya göre bu hikmetten dolayı da mümin bir kadın, kâfir bir adamla evlenemez. Çünkü onu kâfir bir adamla evlendirmek mümin üzerine kâfire yol vermek, o mümin kadını kâfirin istilâsına terk etmektir.²⁶⁸

Kurtubî ise Allah'ın Müslümanların kendi aralarında batılı tavsiye etmeye koyulup, münkeri birbirine yasaklamaktan vazgeçip, tevbeyi de ihmal etmedikleri sürece kâfirler lehine, mü'minler aleyhine hiçbir yol vermeyeceğini, eğer ki sayılan davranışları sergileyecek olurlarsa Allah'ın onların üzerine düşmanları musallat edeceğini ifade etmiştir.²⁶⁹ Kurtubî tefsirinde fasıklık ile imamın azledileceğini belirttikten sonra Ehl-i sünnetten bir grubun ise fasık imamın azledilemeyeceği görüşünde olduklarını, onlara göre azlin ancak küfür, namazı kıldırmayı terk etmekle veya namaza çağırmayı terk etmekle, şeriatten herhangi bir şeyi terk etmekle mümkün olduğunu bu konuda ise Ubade hadisini delil getirdiklerine değinir.²⁷⁰

Nevevî, kâfir bir kimsenin zorla yönetime geçirmesi halinde bile devlet başkanlığının bu ayete binaen geçerli olamayacağına değinir.²⁷¹

Konumuzla ilgili hadislere bakacak olursak Ubâde B. Samit' den rivayetle Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “ Biz zorlukta ve kolaylıkta, sevinçte ve kederde, (bir kimsenin) üzerimize tercih edilmesi halinde (emirin sözünü) dinlemek ve itaat etmek, bir işe ehliyeti bulunan bir kimse varken vazifeyi ben alacağım diye onun ile çekişmemek, bir de nerede olursak olalım hakkı söylemek üzere Rasûlullah ile bey'at de bulunduk.

²⁶⁷ Nisa: 4/141

²⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III/ 108

²⁶⁹ Kurtubî, *El- Câmiu Li Ahkâmi'l- Kur'an*, V/527

²⁷⁰ Kurtubî, *El- Câmiu Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/ 546-547

²⁷¹ Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, s. 127

Rasûlullah: “ Ancak emir de açık bir küfür bulunduğuna dair Allah katında yanınızda açık bir delil görmeniz ani müstesnadır.”²⁷²

Küfür sebebiyle devlet başkanının görevine son verileceği üzerinde fakihlerin icmâsı vardır. Bu konuda Fâkihlerin görüşleri şu şekildedir; Kâdî İyâz (ö. 544/ 1149), önceden Müslüman iken sonradan kâfir olan devlet başkanı İslâm’ın bir hükmünü değiştirirse veya bid’at çıkarsa makamından azledileceği görüşündedir. Müslümanların ona karşı kıyam etmeleri ve yerine âdil birini geçirmeleri farz-ı ayn kuvvetindedir. Ancak azle muktedir olacaklarını bilemedikleri zaman bid’atçı imam için azil vacip değildir. Müslümanlar muktedir olamayacaklarını kesin bir şekilde biliyorlarsa o yerden hicret etmeleri gereklidir. Nevevî, Kâdî İyâz’ın ulemanın kâfirden Müslümanlara devlet başkanı olamayacağı yönünde icmâ olduğu görüşünü naklettikten sonra imamın namazları kılmayı ve kıldırılmayı terk etmesi durumunda da durumun aynı olduğunu belirtmiştir.²⁷³

Şafîî âlimlere göre halifenin açık bir sözle veya herhangi bir fiille ya da küfrü gerektirecek bir ifade ile küfrüne hükmedilirse imâmeti bozulur, ona yapılan biat geri alınır. Bu durumda ona karşı çıkılması ve görevden alınması vaciptir. Bâkılânî, imamın imandan sonra küfre düşmesi halinde görevinde kalamayacağını ifade eder.²⁷⁴

Cüveynî, halifenin Müslüman olması gereğinin apaçık olduğunu, bunda şüphe bulunmadığını ifade eder.²⁷⁵ Cüveynî, imamın dinden çıkması halinde azledileceği, yetkisinin elinden alınması ve imamlıkla ilişkisinin kesilmesi gerektiğini, ayrıca Müslümanlığa dönse bile yeniden seçilmedikçe imâmet görevine dönemeyeceğini belirtir.²⁷⁶

Senhûrî, devlet başkanı olmanın şartlarından birinin Müslüman olmak olduğunu, irtidat edenin halife olamayacağını ifade eder.²⁷⁷

İmam Nevevî şöyle demiştir: Mâsiyet ve günah olmadan imama itâatin vacip ve mâsiyette uymanın ise haram olduğu hususundaki görüşte âlimler birleşmişlerdir.

²⁷² Buhârî, “Fitne”, 1589; İbn Mâce, “Cihad”, 2866; Müslim, “İmare”, 41,42

²⁷³ Nevevî, *El- Minhac*, VIII/ 448

²⁷⁴ Bâkılânî, *Et- Temhid*, s. 478

²⁷⁵ Cüveynî, *Kitâbü'l- İrşâd*, s. 347

²⁷⁶ Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 97

²⁷⁷ Senhûrî, *Fıkhu'l- Hilâfe*, s. 211

Halifenin mâsiyet olan emri küfre girmeye neden olan bir emirse imâmeti geçersiz kalır ve Müslümanların yapmış oldukları biat çözülmüş olur.²⁷⁸ Nevevî, halifenin Müslüman olma şartının şartların ilki olduğunu ve halifenin İslam'ın ve Müslümanların maslahatını gözetebilmesi için Müslüman olması gerektiğini söyler.²⁷⁹

Hanefilerden İbnü'l Hümâm, halife şeriate muhalefet etmedikçe ister âdil isterse zâlim olsun ona itaat edileceğini söyler. Ayrıca imametin şartlarını açıklarken şu ifadeyi kullanmaktadır: “ Müslümanlıktan sonra imâmetin şartı beştir.”²⁸⁰

Seyyid Şerîf Cürçânî, mâsumluk ve küfrün olmamasının imametin sahiplik şartları olduğunu belirtmiştir.²⁸¹

İbn Âbidîn ise kâfirin, mü'minler üzerinde velayet hakkına sahip olamayacağını ifade etmiştir.²⁸²

Ömer Nesevî Akâidinde geçtiği üzere itikadında meydana gelen şüphe sebebiyle adâletten ayrılmış olan imâmın bu şüphesi te'vil edilebilir ise; bu imamın imamlıktan çıkarılıp- çıkarılmayacağı konusunda ihtilaf edilmiştir. Bir kısım âlimler, ‘imâm seçilmeye de, imâmete devam etmeye de engeldir, bu kimse, hemen imâmetten çıkarılır. Zira te'vil edilebilen ve te'vil edilemeyen küfrün hükmü nasıl birbirine eşit ise; günahında te'vili ve te'vilsiz hali eşittir.’ görüşündedirler.²⁸³

Dihlevî, halîfenin dinin zarûri esaslarından birini inkâr etmek suretiyle kâfir olursa, o zaman ona karşı savaş açılması helal ve vacip olduğu görüşündedir. Halife küfre girmesi halinde İslâm toplumuna zararlı bir konuma girmiş olur. Dolayısıyla ona karşı savaş açmak, Allah yolunda cihad halini alır.²⁸⁴ Bunun delili ise Maide suresinde yer

²⁷⁸ Mustafa el- Hin vd, *El- Fıkhu'l- Menhecî*, s. 664

²⁷⁹ Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, s. 114

²⁸⁰ İbnü'l- Hümâm, *Kitâbü'l- Mûsâyere*, s. 107-109

²⁸¹ Cürçânî, *Şerhu'l- Mevâkıf*, III/684

²⁸² İbn Âbidîn, *Reddü'l- Muhtar*, II/ 384

²⁸³ Ömer Nesevî, *Akâid*, s. 143-144

²⁸⁴ Dihlevî, *Hüccetullahi'l- Baliğa*, II/ 476

alan şu ayettir: “ Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.”²⁸⁵

İslâm âlimleri kâfir bir kimsenin Müslümanların yöneticisi olamayacağını, zira halifeliğin amacının şeriatı tatbik etmek olduğunu ifade etmişlerdir. Başta Nisa sûresi “Allah, kâfirlere mü'minler aleyhine bir yol vermeyecektir.” 141. ayeti olmak üzere Maide suresinde geçen ayetler ve Ubade hadisinde küfre sapan kimseler hakkında kesin hükümler bulunmaktadır. Ayrıca Nisa sûresi 59. Ayette “Sizden olan emire de itaat edin.” buyurulmaktadır. Ayette geçen “sizden” ibaresi devlet başkanının mutlaka Müslüman olması gerektiğinin bir göstergesidir. Tüm bunlara göre açıktan açığa küfrünü ilan eden ve İslâm'ın temel esaslarından birini inkâr eden kimse Müslümanların halifesi olamaz. Ulema bu hükümleri esas alarak İslâm ahkâmını yok sayan kimsenin görevde kalması mümkün değildir.

2.1.1.2. Halifenin Akıl Hastalığına Yakalanması

Akıl, bir şahsın dinen mükellef olabilmesi ve bütün tasarruflarının geçerli olabilmesi için aranan bir şarttır. Namaz, oruç v.b şer'i yükümlülüklerin yerine getirilmesinin istenmesi için aklın varlığı şart olarak kabul edilmektedir. Bu ibadetlerin yerine getirilebilmesi için sağlıklı bir ayırt etme gücüne, iyi bir zekâyâ sahip olmak şarttır. Akılı yerinde olmayan bir insanın yaptıklarından mes'ul olmayacağı açık bir gerçektir. Buna binaen hilâfet gibi tüm Müslümanların işlerini uhdesine alan bir kimsenin de akıllı ve yağtığı işin sorumluluğunun farkında olan birisi olmasının şart koşulması kaçınılmazdır. Akıl, hilâfet makamına gelebilmenin ve bu görevi yerine getirebilmenin sürekli şartlarındandır. Bu makama gelmeye aday kimsenin aklının noksan olması düşünülemez. Zira kendi tasarruflarında hacr altında bulunan kimsenin İslâm toplumunun başına gelmesi ve onların mühim işlerinde tasarrufta bulunması kabul edilemez bir durumdur. Zira bir hadiste Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “ Üç sınıftan sorumluluk kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, ergenliğe erinceye kadar çocuktan ve akıllanıncaya kadar deliden.”²⁸⁶

²⁸⁵ Maide: 5/44

²⁸⁶ İbn Mâce, “Talak”, 2041

Konumuzla ilgili bazı fakihlerin görüşlerine değinmekte fayda görüyoruz.

İbn Hazm, akli ermeyen veya akli zayıf kimselerin veliye ihtiyaç olduğunu, bir veliye ihtiyaç duyan kimsenin ise Müslümanlara yönetici olamayacağını belirtir. Ona göre bir kimsen yüz yaşına gelse bile akli erdiği sürece görevde kalmalıdır.²⁸⁷

Mâverdî, akli kaybetme durumunun ikiye ayrıldığını birincisinin geçici olduğunu bunun ise hilafet makamına geçmeye ve bu makamda kalmaya engel oluşturmadığını, ikinci kısmın ise delilik olarak isimlendirildiğini bunun ise iyileşmesi mümkün olmazsa hilâfet makamına engel olduğuna değinir. İyileşmesi mümkünse bu durumda deli olduğu zamanlar, aklının yerinde olduğu zamanlardan daha fazlaysa bu durum halife olmaya ve hilâfetin devamına engeldir. Şayet akıllı olduğu zamanlar, deli olduğu zamanlardan fazla ise bu hal halifelik makamına geçmeye engel iken, hilâfette kalmaya ise mâni değildir. Eğer bu hastalık tedavisi mümkün olmayan tam bir akıl hastalığı ise hem halife olmaya hem de hilâfet makamında kalmaya engeldir Ancak bazı hukukçulara göre bu durum da hilâfet makamında kalmaya engel teşkil eder.²⁸⁸

Ferrâ'ya göre aklın zevali, baygınlık gibiyse ve geçmesi umuluyorsa bu imamet akdine ve akdin devamına engel değildir. Çünkü hastalık az zamanlıdır ve uzun sürmez. Hastalık zihin bozukluğu, akıl karışıklığı ve delilik gibiyse kendine gelemiyorsa bu durum imâmet akdinin yapılmasına ve akdin devamına engeldir. Çünkü bu durum imam tayinindeki maksatlara mâni olur. Bu durumdaki halife, sınırları ve Müslümanları koruyamaz, hakları îfâ edemez. Eğer akıl karışıklığı, zihin bozukluğu, delilik içinde bulunduğu zamanın çoğunu kapsıyorsa bu durum imamete ve imametinin devamına engeldir. Şayet zamanın çoğunda akıl sağlığı yerinde ise imâmet akdine manidir Zira akdin başında tam sağlıklı olma şartı vardır. Bu durum İmamet akdini ihlal ettiği için imametinin devamına da engeldir.²⁸⁹

Bâkılânî, imamın aklını kaybetmesi, ayırt etme yetisini kaybetmesinin ümmete zarar verecek kadar devam etmesi halinde ve iyileşmesinden ümit kesilmesi sonucunda

²⁸⁷ İbn Hazm, *El- Fasl*, III/ 404,406

²⁸⁸ Mâverdî, *El- Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 56-57

²⁸⁹ Ferrâ, *El- Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 21

azledileceğini söyler. Başka bir kimseye biat edilirse ve bundan sonra eski imamın akıl sağlığı yerine gelse de görevine geridönemez.²⁹⁰

Cüveynî, Mâverdî'nin görüşünde olduğu gibi tam deliliğin halifenin azlini gerektirdiğini ifade eder. Aynı şekilde halifenin aklında bir hâle meydana gelir ve düşüncesi karışır, bakış açısı anlaşılabilir duruma gelir, bu nedenle bağımsız karar veremezse delinin azledildiği gibi azledilir çünkü imâmetten maksat halk ve devletin mühim işlerini yürütmek, birliğini korumak, dağılmayı önlemektir. Halife bu görevleri yapamayacak hale gelirse derhal azledilmelidir.²⁹¹

Gazzâlî, mecnun için imâmet akdinin söz konusu olamayacağını zira teklifin muktedir olana yapılacağını belirtmiştir.²⁹²

Ömer Nesefî'ye göre hilâfet makamında bulunan şahıs, aklını yitirmiş ise ve bu durum süreklilik arz ediyorsa veya delilik var olmuş da devam ediyorsa yahut deli olduğu zamanlar, akıllı olduğu zamanlardan çoksa bu kimse ne halife olabilir ne de hilâfet makamında kalabilir hemen azledilmesi gereklidir.²⁹³

İbn Âbidîn, deliliğin çocukluk ve kölelik hükmünde olduğunu, köleden ve çocuktan halife olmuyorsa deliden de olamayacağını ifade etmiştir.²⁹⁴

Taftâzânî, “halife isabetli fikri, dengeli bakışı ile Müslümanların işlerini yapmaya kâdir olmalı” der.²⁹⁵

Nevevî, hilafet makamında bulunan şahsın akıl sağlığının yerinde olduğu zamanların daha çok olması halinde bu durumun imâmete engel teşkil etmeyeceğini ifade eder.²⁹⁶

İbn Haldûn ve Senhûrî' de deliliğin imâmete engel olduğu görüşündedir.²⁹⁷

Nebhânî, akliselim kimseler halkın içinde mevcutken aklî noksanlığı bulunan kimsenin halkın işlerinde tasarrufta bulunmasının başlı başına bir hata olduğunu, böylesi

²⁹⁰ Bâkılânî, *Et- Temhid*, s. 479

²⁹¹ Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 97,107

²⁹² Gazzâlî, *Fedâihu'l- Bâtıniyye*, s. 114

²⁹³ Ömer Nesefî, *Akâid*, s. 144-145

²⁹⁴ İbn Âbidîn, *Reddü'l- Muhtar*, II/384

²⁹⁵ Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, s. 290

²⁹⁶ Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, s. 118

²⁹⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 274; Senhûrî, *Fıkhü'l- Hilâfe*, s. 215

bir durumda ona birisinin ‘‘ vasi’’ veya ‘‘vekil’’ kılımp hilâfeti devralmasının da sahih olmayacağını çünkü hilâfet sözleşmesinin onun şahsına düştüğünü belirtmektedir. Ayrıca ona göre kimin hakkında kalem kalkmışsa onun, işlerinde tasarrufta bulunması doğru olmaz. Tasarruf hakkı olmayan bir kimsenin halife olarak kalması ve halkın yönetim işlerinde tasarrufta bulunması evlâ bakımından doğru değildir.²⁹⁸

Sonuç olarak tedavi ümidi kalmayan delilik, icmâ ile hilâfet makamından çekilmeyi gerektirmektedir. İslâm toplumunun maslahatı açısından aklî melekeleri yerinde olmayan ve bu sebeple sağlıklı düşünemeyen kimselere Müslümanların dinî ve dünyevî işlerinin teslim edilmesi yerinde bir davranış olmayacaktır. Hilâfetin amacını ve sorumluluklarını düşündüğümüzde doğru olanın aklî melekelerinde hiçbir sorun bulunmayan, aksine ileri düzeyde zekâyâ sahip olan, Müslümanların işlerini hakkıyla yerine getirebilecek birisinin bu makamda bulunması ve görevini icrâ etmesi Müslümanların maslahatı açısından bir tercihten öte zorunluluktur.

2.1.1.3. Halifenin Bedeninde Meydana Gelen Sakatlıklar

İslam hukukçularının çoğu, hilâfet makamında bulunan şahsın başta duyu organları olmak üzere bedeninin tümünün sağlıklı olması gerektiğini belirtmişlerdir. Halifenin bedenindeki noksanlıktan maksat, gözünün birinin veya kulağının kullanılamaz hale gelmesi gibi görüş ve davranışa etki eden uzuvlarının halifelik için gerekli yeterliliği kendinde buldurmaması durumudur. Halife de bulunan bu tür eksiklikler onun heybetini azaltır ve ona itaati zorlaştırır. Bununla birlikte yine İbn Haldûn konumuzla ilgili şu açıklamaları yapar: ‘‘ Hilâfet makamında bulunan şahıs, duyu organlarında herhangi bir eksiklik, delilik, körlük, dilsizlik, sağırlık gibi kısıtlayıcı durumlardan, el ve ayak yokluğu gibi davranışları olumsuz yönde etkileyici özürlerden bütünüyle uzak olmalıdır. Çünkü halifede bulunan özürler, davranışlarını, tutumunu ve dolayısıyla görevinin yerine getirilmesini etkiler. Ancak fiziksel bir eksikliğe yol açan küçük özürler ise bunun dışında sayılabilir şartların tümü tam bir yetkinlik içindir. Halifede bedenin sıhhatinin şart olması kemâl açısından aranır.²⁹⁹ Nitekim Kuran-ı Kerim'de Allah,

²⁹⁸ Nebhânî, *İslâm'da Yönetim Nizamı*, s. 120-121

²⁹⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/ 274

Talut'un İsrail oğulları üzerine hükümdar seçildiğini belirtirken ‘‘ Allah sizin üzerinize onu seçti, ilimde ve vücutta ona sizden daha çok üstünlük verdi.’’³⁰⁰ buyurulmaktadır.

Biz bedeni noksanlıkları iki başlık altında inceleyeceğiz. İlk başlığımızda imâmet akdine engel olmayan noksanlıklara, ikinci başlığımızda ise imamet akdine engel olan noksanlıklara değineceğiz

2.1.1.3.1. Hilâfet Akdine Engel Olmayan Noksanlık:

Hilâfet makamında bulunan şahısta mevcut olan bu noksanlıklar, halifenin görevini yapmasına, kararlarının geçerliliğine engel teşkil etmezler. Bu noksanlıkla; kekemelik, ağır işitme, koku almamak, dilin lezzet duymaması gibi noksanlıklardır. Mâverdi' ye göre kekemelik, pelteklik ve ağır işitme -eğer sesleri işitebiliyorsa ve haber alıp verebiliyorsa- gibi noksanlıklar kişiyi halifelik makamından düşürmez.³⁰¹ Aynı şekilde Ferrâ, Hz. Musa (a.s)' ın dilinin tutulmasının nübüvvetine engel olmadığını, ağır işitme ve dilde tutulmanın imâmet akdine de engel olamayacağını belirtmiştir.³⁰² Ferrâ' ya göre sağırılık ve dilsizlik hilafet akdinin başında halifeliğe engel teşkil ederken, halife görevde olduğu süreçte bu noksanlıklar oluşursa bu durum tam bir noksanlık sayılmaz ve bir takım işaretlerle göreve devam edebilir. Azil konusunda ise tam bir noksanlığa itibar edilir.³⁰³

Şirbînî (ö. 977/ 1570) Muğni'l Muhtac' da ağır işitmek veya bazı harfleri telaffuz edememenin halifeliğe bir zararının olmayacağını, sağırılık ve dilsizliğin ise halifeliğe engel olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁴

Cüveynî' de aynı fikirde olduğunu El- Gıyâsî adlı eserinde beyan etmiştir.³⁰⁵ Ferrâ, burnun koku almamasının, dilin tat duymamasının imamet akdine engel olmadığını söyler.³⁰⁶

³⁰⁰ Bakara: 2/247

³⁰¹ Mâverdi, *El- Ahkâmu 's- Sultaniyye*, s. 58

³⁰² Ferrâ, *El-Ahkâmu 's- Sultaniyye*, s. 21

³⁰³ Ferrâ, *El-Ahkâmu 's- Sultaniyye*, s. 21

³⁰⁴ Şirbînî, *Muğni 'l- Muhtac*, XVI/ 117

³⁰⁵ Cüveynî, *El- Gıyasi*, s. 107

³⁰⁶ Ferrâ, *El-Ahkâmu 's- Sultaniyye*, s. 21

Ferrâ' ya göre de kulakların kesilmesi de halifelîğe engel değildir.³⁰⁷

Nevevî' ye göre bu durumlar imamete engel değildir.³⁰⁸

Nesefî, burnun koku almaması ve dilin lezzet duymaması gibi noksanlıkların hem halife seçilmeye hem de imamet makamında bulunmaya mâni olmadığı görüşündedir. Zira bu noksanlıklar, halifenin karar vermesine, hareket etmesine, kısacası görevini yerine getirmesine engel teşkil etmezler. Aynı şekilde kulakların kesilmesi ve benzeri noksanlıklar karar vermeye ve harekete tesir etmeyeceğinden halife seçilmeye de hilâfette kalmaya da mani değildir. Ancak görünüşte olmaması ve ayıp görünmemesi şarttır.³⁰⁹

Halifenin görme zayıflığı çekmesi halinde Mâverdî'ye göre görme zayıflığı çeken kimsenin durumu şahısları tanıyıp- tanımamasına bağlıdır. Eğer şahısları tanıyabiliyorsa görme zayıflığı hilâfete engel teşkil etmez ancak baktığında kim olduklarını anlayamıyorsa bu durum halife olmaya da hilâfet makamında kalmaya da engeldir.³¹⁰

Ferra, gözlerin tamamen görmemesinin imamete engel olduğunu ancak kişinin gündüzleri görüp geceleri görememesi durumunun halifelîğe ve hilâfet makamında kalmaya engel olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca gözlerin zayıflığında kişinin şahısları tanıyıp tanıyamamasına da itibar edilir. Görme zayıflığı bulunan kimse baktığında şahısları tanıyabiliyorsa bu durum da imâmet akdine mani değildir.³¹¹

Cüveynî'ye göre gözün görmeye mani olmayacak şekilde arızalı olması imamete mani olmadığı gibi imâmet makamında kalmaya da engel değildir.³¹²

Nevevî'ye göre görme zayıflığı olan kimse sadece gece göremiyorsa ya da şahısları tanıyabilecek şekilde görüyorsa bu durum imâmete engel değildir.³¹³

³⁰⁷ Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 22

³⁰⁸ Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, XVI/ 118

³⁰⁹ Ömer Nesefî, *Akâid*, s. 144- 145; Mâverdî, *El- Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 57

³¹⁰ Mâverdî, *El- Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 57

³¹¹ Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 21

³¹² Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 107

³¹³ Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, XVI/ 117

İbn Hazm ise yaratılıştaki bulunan körlük, sağırılık, kamburluk, burnun kesik olması, elinin kesik olması gibi noksanlıkların halife olmaya engel olmadığını, bu noksanlıklara sahip kimsenin yüz yaşında bile olsa imâmetlerinin caiz olduğunu zira Kur'an, sünnet ve icmâda böyle bir delilin bulunmadığını ifade etmiştir.³¹⁴

Bâkılânî ise bu duruma karşı çıkar ve aşırı yaşlı olan birinin halifeliğinin devam edemeyeceği görüşünde olduğunu belirtir.³¹⁵

İslâm âlimleri, Ümmü Mektum'un âmâ olmasına rağmen Medine'de vekil bırakılması olayına değinmişlerdir. Hz. Peygamber, Ben-i Süleym, Uhud, Karkaratülküdr, İslâm âlimlerine göre bu olay, zikredilen şekilde eksikliği bulunan kimselerin halifelik değil de başka memurluklarda bulunabileceğinin delilidir.³¹⁶

Mâverdî'ye göre gözlerden birinin çıkması, burnun kesilmesi gibi noksanlıklar hilâfetin devamına engel değildir ancak bu durumdaki kimsenin halife olup-olamayacağı konusu ihtilaflıdır.³¹⁷

Ferrâ ise gözlerden birinin veya kulaklardan birinin kaybedilmesi halinin imâmet akdine engel olmadığını ancak bazı kimselerin bu durumların halifenin heybetini azalttığını, heybeti azalan kimseye de itaatın zor olduğunu iddia ettiklerini ve bu tarz noksanlıkların imâmet akdine engel olması gerektiği görüşünde olduklarını söyler.³¹⁸

Nevevî'ye göre tek gözlü olmak, imâmete engel değildir.³¹⁹

Vehbe Zuhaylî, burnun kesilmesi, iki gözden birinin işlevselliğini yitirmesi haricinde, ayaklardan ve ellerden birinin de kaybedilmesi sonucunda da hilâfetin devamının ihtilafı olduğunu ifade etmiştir.³²⁰

³¹⁴ İbn Hazm, *El- Fasl*, III/

³¹⁵ Bâkılânî, *Et- Temhid*, s. 479

³¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*. II/29, 34, 38; Demîci, *El- İmâmetü 'l- Uzmâ*, s. 242;

³¹⁷ Mâverdî, *El- Ahkâmu 's- Sultaniyye*, s. 59; Zuhaylî, *El- Fıkhu 'l- İslâmî ve Edilletüha*, VIII/422-423

³¹⁸ Ferrâ, *El-Ahkâmu 's- Sultaniyye*, s. 22

³¹⁹ Şirbînî, *Muğni 'l- Muhtac*, XVI/ 118

³²⁰ Zuhaylî, *El- Fıkhu 'l- İslâmî ve Edilletüha*, VIII/422

bni Hazm (ö. 456/1064) ise yaratılıştta bulunan körlük, sağırılık, kamburluk, burnunun kesik olması, elinin kesik olması gibi noksanlıkları halife olmaya engel olmadığını, bu noksanlıklara sahip kimsenin yüz yaşında bile olsa imâmetlerinin caiz olduğunu zira ne Kur'an'da ne sünnet ne de icmâda böyle bir delilin bulunmadığını belirtmiştir.³²¹

Bazı kaynaklarda ihtilafli konular arasında yer almakla beraber İslâm âlimlerinin çoğuna göre el ve ayaklardan birinin kesilmiş olması da imâmet akdine engel olmakla birlikte halifelik sırasında meydana gelirse imametinin devamına engel değildir.

Nesefî' ye göre bir elin veya bir ayağın yok olması, başlangıçta halife seçilmeye engel teşkil ederken, sonradan ortaya çıkarsa bu kimsenin imâmlığının devam edip etmediği konusu ihtilaflıdır.³²²

Nevevî' ye göre bir el ve bir ayağın kaybedilmesi imamete engel değildir. Çünkü başlangıçta engel olsa da sonradan meydana gelirse buna göz yumulur.³²³

Ferrâ, tek elin veya ayağın kaybedilmesinin acziyete yol açtığını, dolayısıyla imamet akdine engel olduğunu ancak bu durumlar halifelik esnasında meydana gelirse imametinin devamı için engel teşkil etmediğini belirtir. Zira imâmet akdinin başında tam sağlığa, azilde ise tam noksanlığa bakılır. Bu durumlar ise tam noksanlık sayılmazlar.³²⁴

İbn Haldûn, Senhûrî ve Şafîî fakihler de aynı görüştedir.³²⁵

Sonuç itibariyle hilâfete engel olmayan noksanlıklar: Konuşma zorluğu, pelteklik, ağır işitme, görmede zayıflık, burnun koku almaması, dilin lezzet duymaması gibi noksanlıklardır. Ayrıca tek elin veya tek ayağın bulunmaması da ihtilaf olduğu söylenmekle beraber fakihlerin çoğuna göre hilâfete engel teşkil etmemektedir.

³²¹ İbn Hazm, *El- Fasl*, III/ 406

³²² Ömer Nesefî, *Akâid*, s. 144-145

³²³ Şirbînî, *Muğni 'l- Muhtac*, XVI/ 118

³²⁴ Ferrâ, *El-Ahkâmu 's- Sultaniyye*, s. 22

³²⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 274; Mustafa el- Hin vd, *El- Fıkhü 'l- Menhecî*, s. 664; Senhûrî, *Fıkhü 'l- Hilâfe*, s. 110, 215; Şirbînî, *Muğni 'l- Muhtac*, XVI/ 118

2.1.1.3.2. Hilâfete Geçmeye Engel Olan Noksanlık:

Bu noksanlıklar halifenin görevini yerine getirmesine engel olan noksanlıklardır. Bunlara, gözlerin görmemesi, sağırılık, iki el veya iki ayağın kaybedilmesi gibi durumlar örnek olarak verilebilir.

Fakihlerin çoğuna göre iki elin veya iki ayağın kaybedilmesi hilâfet görevini tam bir şekilde yapmaya mani olacağı için hem halife seçilmeye hem de hilâfetin devamına engeldir.

Mâverdi' ye göre halifenin iki elinden veya iki ayağından birinin olmaması durumunda hukukçular iki ayrı görüş belirtirler. Birinci görüşe göre halife olmaya engel olan noksanlık, halîfelik makamında kalmaya da engeldir. İkinci görüşe göre bu durum halife olmaya engeldir ancak hilâfet makamında kalmaya engel değildir. Zira hilâfetin devamına mani olmak için tam bir noksanlık olması gerekir. Bu durum ise tam bir noksanlık değildir.³²⁶

Ferra' ya göre iki ayağın kesilmesi veya iki elin kesilmesi imâmet akdine de, imâmet akdinin devamını da engeldir. Çünkü bu durumların ortaya çıkması Müslümanların işleri hususunda acizliğe sebep olur.³²⁷

İbn Haldûn, Senhûri ve Şafî fakihler de bu konuda aynı görüştedir.³²⁸

Bu konudaki tek muhalif görüş İbn Hazm'dan gelmiştir. Ona göre halifenin iki el veya iki ayağının olmaması onun hilâfetine zarar vermez. Bu durumdaki kimsenin hilafeti geçerlidir. Zira naslarda bu durumu nehyedecek bir rivayet bulunmamaktadır.³²⁹

İki gözün görmemesi konusunda İslâm âlimlerinin görüşlerine bakacak olursak fakihlerin çoğu bu hususta ittifak halindedirler.

³²⁶ Mâverdi, *El-Ahkâmü's-Sultaniyye*, s. 59

³²⁷ Ferrâ, *El-Ahkâmü's-Sultaniyye*, s. 22

³²⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 274; Mustafa el-Hin vd, *El-Fıkhü'l-Menhecî*, s. 664; Senhûri, *Fıkhü'l-Hilâfe*, s. 215; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, XVI/118

³²⁹ İbn Hazm, *El-Fasl*, III/406

Şafîî fakihler, halîfenin kör veya sağır olur ya da eli veya ayağı kesilirse imâmet görevinin son bulacağı görüşündedirler.³³⁰

Mâverdî, görmeyenlerin hâkimliği ve şahitliğinin geçerli olmadığını delil göstererek, bu durumdaki kişinin de halife olmasının ve hilâfet makamında kalmasının doğru olmadığını belirtmiştir.

Ayrıca Mâverdî ve Ferrâ' ya göre görme zayıflığı çeken kimsenin durumu da şahısları tanıyıp- tanımamasına bağlıdır. Eğer şahısları tanıyabiliyorsa görme zayıflığı hilâfete engel teşkil etmez ancak baktığında kim olduklarını anlayamıyorsa bu durum halife olmaya da hilâfet makamında kalmaya da engeldir.³³¹

Cüveynî'ye göre ise körlük, imamete manidir ve delilik gibi imametten çekilmeyi gerektirir.³³²

Gazzâlî, gözleri görmeyen kimsenin kendi ihtiyaçlarını gidermede güçlük çekeceğini, bu kimsenin kâdî olmasının bile uygun olmadığını ifade etmiştir.³³³

Nevevî, gözlerin kişileri ayırt edemeyecek kadar zayıf olmasının imamet akdine engel olduğunu söyler.³³⁴

Nesefî' ye göre gözleri tamamen görmeyen kişi imâmetten çıkarılır. Gözlerde zayıflık var da gündüzleri görüp geceleri görmüyorsa bu hal, halife seçilmeye de hilâfetin devamına da engeldir.³³⁵

Vehbe Zuhaylî ve Senhuri' ye göre gözlerin görmemesi hilâfet makamına gelmey ve bu makamda kalmaya engeldir.³³⁶

³³⁰ Mustafa el- Hin vd, *El- Fıkhü'l- Menhecî*, s. 664; Cüveynî, *El- Gıyasî*, s. 84; Ferrâ, *Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 22; Mâverdî, *El- Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 57

³³¹ Mâverdî, *El- Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 57; Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 21

³³² Cüveynî, *El- Gıyasî*, s. 107

³³³ Gazzâlî, *Fedâihu'l- Bâtıniyye*, s. 114

³³⁴ Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, XVI/ 117

³³⁵ Ömer Nesefî, *Akâid*, s. 144-145

³³⁶ Zuhaylî, *El- Fıkhü'l- İslâmî ve Edilletüha*, VIII/ 423,428; Senhuri, *Fıkhü'l- Hilâfe*, s. 110, 215

İbn Hazm, ulemanın aksine doğuştan gelen körlüğün, hilâfet makamına gelmeye ve bu makamda kalmaya engel teşkil etmediğini ifade eder.³³⁷

Sağırılığa gelince, başlangıçta tam sağırılık halife olmaya engeldir³³⁸ ancak sonradan meydana gelirse halifeni azledilip- azledilmeyeceği hususunda ihtilaf edilmiştir.

Mâverdî, bu ihtilafları şöyle anlatır;

1- Azledilir çünkü tedbirde sağırılık da körlük gibidir.

2- Azledilmez çünkü işaret, duymanın yerini tutar. Bu durum tam bir noksanlık değildir. Bir noksanlığın azli gerektirmesi için tam bir noksanlık olması gerekir.

3- İyi yazabiliyorsa azledilmez, yazamıyorsa azledilir. Çünkü yazı anlaşılır, işaret şüphelidir.

Mâverdî'ye göre bu üç görüşten en isabetli olanı birinci görüştür.³³⁹

İbn Hazm, doğuştan gelen körlüğün, sağırılığın imamete engel olmadığını ifade eder.³⁴⁰ Bâkılânî, sağır ve dilsizliğin imâmete engel olduğunu belirtir.³⁴¹

Cüveynî, hiç işitmemek, körlük gibi noksanlıkların imâmete mâni olduğunu, seçilmeden önceki organ noksanlıkların bey'atı engellediği gibi hilâfetin devam etmesini de engellediğini ifade eder.³⁴²

³³⁷ İbn Hazm, *El- Fasl III/406*

³³⁸ Mustafa El- Hin vd, *El- Fıkhü'l- Menhecî*, 664; Ömer Nesefî, *Akâid*, 144-145; Mâverdî, *El Ahkâmu's- Sultaniyye*, 57-58; Vehbe Zuhayli, *El- Fıkhü'l- İslâmî ve Edilletüha*, VII/ 423; Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 22; Bâkılânî, *Et- Temhid*, s. 479; İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 274; Senhûrî, *Fıkhü'l- Hilafe*, s. 110

³³⁹ Mâverdî, *El- Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 57-58

³⁴⁰ İbn Hazm, *El- Fasl III/406*

³⁴¹ Bâkılânî, *Et- Temhid*, s. 479

³⁴² Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 107

Nevevî ve İbn Haldûn imâmetin şartlarını sıralarken, sağırlık, dilsizlik ve körlüğü imâmete engel olan durumlardan saymışlardır.³⁴³

Nesefî'ye göre sağırlık ve dilsizlik gibi noksanlıklar, başlangıçta halife seçilmeye mani hallerdir. Fakat halife seçildikten sonra ortaya çıkarsa bazı âlimlere göre bu kimse imâmetten azledilir. Bir kısım fakihlere göre bu kimse imâmetten çıkarılamaz. Zira işaret ve yazı ile devlet işlerini yürütebilir. Nesefî bu konuda muhtar olan görüşün bu görüş olduğunu belirtir.³⁴⁴

İbn Haldûn sağırlık ve dilsizliğin, hilafet işlerini tam olarak yerine getirmeye engel olacağı için böyle bir kimsenin halife olamayacağı görüşündedir.³⁴⁵

Vehbe Zuhaylî ve Senhûrî, sağırlık ve dilsizliğin hilâfete engel olup- olmadığının ihtilafı olduğunu, bu durumlarda halifenin azledilmesi gerektiğinin en doğru görüş olduğunu ifade ederler.³⁴⁶

Aynı şekilde Takıyyüddin en- Nebhânî, halifenin organlarından birinin noksan olması veya tedavisi mümkün olmayan bir hastalığa yakalanması gibi durumlarda, halifenin görevini yapıp- yapamamasına bakılacağını ifade eder. Ona göre hilâfet sözleşmesi ancak hilâfet yükünü kaldırmakla yerine getirilir. Sözleşmenin üzerine yapıldığı hususları yapmaktan aciz olan kimsenin azledilmesi farz olur. Çünkü acze düştüğü anda Müslümanların işleri sekteye uğrar. Bu durum ise giderilmesi farz olan bir münkerdir. Bu münker ise ancak hilâfet makamında bulunan şahsin azliyle ortadan kaldırılır.³⁴⁷

Bedenî noksanlık sebebiyle halifenin azlini gerektiren durumlar konusunda İslâm âlimlerinin görüşleri ikiye ayrılmaktadır: Halifenin kesin olarak azlini gerektiren durumlar ki bunlar; görme yetisinin kaybedilmesi, sağırlık, iki el veya iki ayağın kaybedilmesi ve konuşma yetisinin kaybedilmesidir. Halifenin kesin olarak

³⁴³ Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, XVI/ 117-118; İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 274

³⁴⁴ Ömer Nesefî, *Akâid*, s. 144-145

³⁴⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 274

³⁴⁶ Zuhaylî, *El- Fıkhu'l- İslâmî ve Edilletüha*, VIII/423, 428; Senhûrî, *Fıkhu'l- Hilâfe*, s. 110

³⁴⁷ Nebhânî, *İslam'da Yönetim Nizamı*, s. 121-122

azledilemeyeceğine hükmedilen durumlar ki bunlar; görme zayıflığı, işitme zayıflığı gibi durumlar olup halifenin görevini yapmasına engel olmamaktadır. Bazı durumlar ise halifede bulunmasıyla onun azlını gerektirdiği konusunda ihtilaf edilen durumlardır. Bunlar ise; Tek ayak veya elin kaybedilmesidir. Bedeni noksanlık sebebiyle azle örnek olarak; Abbâsî halifelerinden Muti- lillah felç olup, konuşma yetisini kaybedince, halifenin hastalığı sebebiyle görevini yapamayacağına ve hilâfetten feragat ettiğine dair zabıt tutularak halifenin bedenî yetersizlikten dolayı görevine son verildi.³⁴⁸

2.1.1.4. Allah'ın İndirdiği ile Hükmetmemek

İslâm devletinde yönetimin ve yöneticinin birbirini tamamlayan iki amacı bulunmaktadır. Birincisi şeriatı tatbik etmek ikincisi ise yönetilenlerin maslahatlarını koruyarak adâletle hükmetmektir.

İslâm hukukçuları halifenin görevlerini bu iki amaçtan yola çıkarak belirlemişlerdir. Daha öncede geçtiği üzere şeriatı tatbik etmek halifenin en temel görevidir. Hatta İslam devletinin varlık sebebi ve onu diğer devletlerden ayıran en önemli özelliğidir. Zira Müslümanları bir arada tutan ve onları ortak paydada buluşturan İslâm'dır. Yöneticinin yönetim anlayışı bu özelliği yitirdiği zaman Müslümanları bir arada tutmak imkânsız hale gelecektir. Bu sebeple İslâm devletinde halifenin ve onun idarecilerinin İslâm'a azamî derecede bağlı bulunması ve toplumu da İslam kanunlarına bağlı kalarak yönetmesi elzemdir. Aksi halde İslâm devleti varlık sebebi olan ve kendini diğer devletlerden ayıran en mühim özelliğini kaybetmiş olacaktır.

Halife, kanun yapma hususunda şer'i hükümlere bağlıdır. Onun şer'i delillerin muhalifinde bir hükmü benimsemesi haramdır. Ancak halife, İslâm şeriatinin dışında ve zıttında başka bir kanunu isteyerek benimseyip, onu İslâm şeriatinden üstün tutarsa küfre düştüğü tüm İslâm âlimlerince ihtilafsız kabul edilmiştir. Eğer bahsedilen kanun ve hususu inanç haline getirmeden sadece tembelliğinden seçip onunla amel ederse bu takdirde küfre düşmemektedir. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de Maide suresinde Allah'ın

³⁴⁸ Suyûtî, *Tarihu'l- Hulefa*, s. 417

indirdiği ile hükmetmeyenleri kâfirlik, zalimlik ve fâsıklıkla vasıflandıran ayetler bulunmaktadır.

“ Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir. ”³⁴⁹

“ Ve her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerin ta kendileridir. ” diye yazdık.³⁵⁰

“ Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıkların kendileridir. ”³⁵¹

“ Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma ve Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından seni saptırmamaları için onlardan sakın. ”³⁵²

Nesefî, Maide suresi 44. ayetin tefsirinde İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: “ Kim koyduğum hükümleri inkâr etmek suretiyle uygulamaz ve onlarla hükmetmezse, o kimse kâfirdir. Eğer inkâra kalkışmaksızın uygulamıyorsa, o hükümlerle hükmetmiyorsa, o kimse kâfir değil fakat fâsık ve zâlim kimsedir. ”³⁵³ İmam Mâturîdî (ö. 333/944) ise Nesefî tefsirinde geçtiği üzere konu ile ilgili ayette ‘ Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse’ mealindeki yerlerin inkâr manasında olduğunu belirtmiştir. Zira inkâr ile kişi hem kâfir hem zalim hem de fâsık olur. Dolayısıyla O, Allah'ın nimetlerini inkâr ettiğinden nankörlükte bulunduğundan kâfir, hükümlerini uygulamadığından zalim ve eylemiyle de fâsık olmuş olur.³⁵⁴

İbn Kesîr tefsirinde geçtiği üzere Abdürrezzak der ki: Bize Ma'mer ve Tavus'tan nakletti ki; İbn Abbas' a bu ayet sorulduğunda; “bu küfürdür.” demiştir. İbn Tavus babasından naklen der ki: Ancak bu; Allah'ı, melekleri, kitapları ve peygamberleri inkâr anlamındaki küfür gibi değildir. Sevrî, İbn Cüreyc kanalıyla Ata'dan nakleder ki; o, şöyle demiş: “ Küfürden öte küfür, zulümden öte zulüm, fısktan öte fâsıklıktır.” Bu rivayeti

³⁴⁹ Maide: 5/44

³⁵⁰ Maide: 5/45

³⁵¹ Maide: 5/47

³⁵² Maide: 5/49

³⁵³ Nesefî, *Medâriku't- Tenzil*, III/ 345

³⁵⁴ Nesefî, *Medâriku't- Tenzil*, III/ 352

İbn Cerir Taberi' de nakleder. Veki de Tavus'tan nakleder ki; Buradaki küfür, dinden çıkarıcı küfür değildir, demiştir.³⁵⁵

İbn Cerir der ki: Bize Ya'kub, Alkame ve Mes'ud'dan nakletti ki; Onlar, Abdullah İbn Mes'ud'a rüşveti sormuşlar. O da; Haramdır, demiştir. Onlar, hüküm konusunda ne dersin? Dediklerinde; “ O, küfürdür.” demiş ve arkasından: “ Kim de Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse; işte onlar, kâfirlerin kendileridir.” ayetini okumuştur. Süddî der ki: Bu ayetten maksat şudur: Kim de indirdiğim hükümle hükmetmez, kasıtlı olarak onu terk eder ve bilerek çiğnerse, o kâfirdendir. Ali İbn Ebu Talha, Abdullah İbn Abbas'tan nakleder ki; o, bu ayet konusunda şöyle demiştir: Kim Allah'ın indirdiklerini inkâr ederse, kâfir olur. Kim de kabul edip hükmetmezse, zâlim ve fâsık olur.³⁵⁶

Kurtubî tefsirinde ise İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: “ Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse o, kâfirlerin işine benzer bir iş yapmıştır.” Yine Kurtubî tefsirinde geçtiği üzere İbn Mesud ayetin Müslüman, Yahudi herkesi kapsadığını, kastedilen mananın ise doğruluğuna inanarak Kur'an ve sünnete aykırı hüküm vermenin helal olduğuna inanması olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁷

Konumuzla ilgili şu birkaç hadise değinmekte fayda görüyoruz. Enes bin Malik'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “ Ey Mü'minler! (Valilerinizin ve kumandanlarınızın emirlerini) dinleyiniz ve (onlara) itâat ediniz; üzerinize tayin edilen vali (veyâ Amir) başı kuru üzüm gibi saçlı, siyah bir köle olsa bile.”³⁵⁸

Abdullah İbn Mes'ûd'un rivayetinde Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “ Şu muhakkak ki benden sonra yakın bir istikbalde bir takım gayr-ı meşru tercihler ve hoşlanmayacağınız birçok işler meydana gelecektir.” buyurdu. Ashab: “ Yâ Rasûlallah! Bizlerden bu işlere erişenlere nasıl hareket etmelerini emredersin?” dediler. Rasûlullah :

³⁵⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm* I-XVI, (Ter: Bekir Karlığa- Bedreddin Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul 2009, V/ 2350

³⁵⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, V/ 2349

³⁵⁷ Kurtubî, *El- Câmiu Li Ahkâmi'l- Kur'an*, VI/ 243-244

³⁵⁸ İbn Mâce, “Cihad”, 2860, 2861; Müslim, “İmare”, 37

“ Kendi üzerinize edası vacip olan hakları eda eder yerine getirirsiniz, lehinize olanı (mahrum bırakıldığınız) kendi haklarınızı da Allah’dan istersiniz buyurdu.³⁵⁹

Ubade bin Samit’ den rivayet edilmiştir: ‘ Biz zorlukta ve kolaylıkta, sevinçte ve kederde, bir kimsenin üzerimize tercih edilmesi halinde dinlemek ve itaat etmek, bir işte (ehliyeti bulunurken onun ile vazifeyi ben alacağım diye) çekişmemek, nerede olursak olalım hakkı söylemek üzere Rasûlullah’ a bey’at de bulunduk. Rasûlullah: ‘‘Ancak emîr de açık bir küfür bulunduğu dair Allah tarafından sizin yanınızda açık bir delil görmeniz hali müstesnadır.’’³⁶⁰ Başka bir hadiste ‘‘ Eğer başınıza Habeşî ve burnu, kulağı kesik bir köle emîr tayin edilse, o sizi Allah’ın kitabı ile sevk ve idare ettiği sürece onun emirlerini dinleyiniz ve ona itaat ediniz.’’³⁶¹

Yukarıdaki hadislerde ve ayetlerde belirtildiği üzere ve daha önce de halifeliğin şartları bölümünde zikrettiğimiz üzere İslâm devletinin başkanının İslâm sıfatını taşıması gerekmektedir. Bu şart diğer tüm şartlardan evla olup en mühim şarttır. Zira Kur’an ‘da Allah’ın mü’minler aleyhine kâfirlere yol vermeyeceği buyrulmaktadır.³⁶² Tüm fakihlerin ittifakıyla İslam devletinin başına İslâm sıfatına sahip olmayan birisinin geçmesinin uygun olmadığı açıktır.

Fakihler imâmetin şartlarını saydıkları eserlerinde imamın Müslüman olmasını ya ilk sırada yazmışlar ya da bu şartı söylemeye gerek duymamışlardır.³⁶³ İslâm sıfatına kaybeden bir kimseye Nisa sûresi 59. ayeti gereğince itaat edilmemesi gerekmektedir. Zira ayette ‘‘ Sizden olan emire de itaat edin.’’ buyrulmakta olup İslâm sıfatını kaybeden bir devlet başkanı ‘‘bizden olma’’ vasfını yitirmiştir.

³⁵⁹ Müslim, ‘‘İmâre’’, 45

³⁶⁰ Buhârî, ‘‘Fitne’’, 1589; İbn Mâce, ‘‘Cihad’’, 2866; Müslim, ‘‘İmâre’’, 41,42

³⁶¹ İbn Mâce, ‘‘Cihâd’’, 2861; Müslim, ‘‘İmâre’’, 36,37

³⁶² En- Nisa: 4/141

³⁶³ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, III/ 108; Taftâzânî, *Şerhu’l- Akâid*, s. 290; Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil*, II/70; Dihlevî, *Hüccetullahi’l- Baliğa*, II/ 476; Nevevî, *El- Minhac*, VIII/ 448; Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 97,113; İbn Âbidîn, *Reddü’l- Muhtar*, II/ 384; İbnü’l- Hümâm, *Kitabü’l- Müsâyere*, s. 107-109; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/ 150, 200; Bâkılânî, *Et- Temhid*, s. 478; Senhûrî, *Fıkhu’l- Hilâfe*, s. 211

Nesefî (ö. 710/1310) âyetin tefsirinde İslâm ile idâre eden yöneticilere, hakka uydukları sürece itaatın farz olduğunu ancak İslâmî esaslara uymayı terk ettiklerinde itaatın gerekmeceğini ifade eder.³⁶⁴

Gazzâlî (ö. 505/ 1111), Nesefî' nin görüşünün bir benzerini zikredip, halifeye itaatın vacip olduğunu ancak mâsiyeti emrettiği zaman itâat edilmeyeceğini ifade eder.³⁶⁵

Elmalılı, âyette geçen 'sizden' ibaresinin Müslüman yöneticileri kapsadığını, Müslüman olmayan yöneticilerle, İslâm toplumu arasındaki ilişkinin bir itaat meselesi olamayacağını ancak bir anlaşmaya riayet etmek manasına geleceğini belirtir. Ayrıca onlara itaatın vacip olmaması durumu onlara karşı isyan edileceği manasına gelmemektedir. Elmalılı ayrıca yöneticilere emanetleri sahiplerine vermek, adâlet ile hükmetmek ve memleketi idâre etmek emredildikten sonra diğer iman ehline de Allah ve resulüne itaat ettikleri sürece itaat etmeyi emrettiğini ifade eder.³⁶⁶

Şafîî âlimlere göre halifenin açık bir sözle veya herhangi bir fiille ya da küfrü gerektirecek bir ifade ile küfrüne hükmedilirse imâmeti bozulur, ona yapılan biat geri alınır. Bu durumda ona karşı çıkılması ve görevden alınması vaciptir. Bâkîllânî, imamın imandan sonra küfre düşmesi halinde görevinde kalamayacağını ifade eder.³⁶⁷

Kâdî İyâz, önceden Müslüman iken sonradan kâfir olan devlet başkanı İslâm'ın bir hükmünü değiştirirse veya bid'at çıkarsa makamından azledileceği görüşündedir. Müslümanların ona karşı kıyam etmeleri ve yerine âdil birini geçirmeleri farz-ı ayn kuvvetindedir. Ancak azle muktedir olacaklarını bilemedikleri zaman bid'atçı imam için azil vacip değildir. Müslümanlar muktedir olamayacaklarını kesin bir şekilde biliyorlarsa o yerden hicret etmeleri gereklidir. Nevevî, Kâdî İyâz'ın ulemanın kâfirden Müslümanlara devlet başkanı olamayacağı yönünde icmâ olduğu görüşünü naklettikten

³⁶⁴Nesefî, *Medâriku't-Tenzil*, II/ 70

³⁶⁵ Gazzâlî, *Fedâihu'l- Bâtîniyye*, s. 137

³⁶⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III/ 13-14

³⁶⁷ Bâkîllânî, *Et- Temhid*, s. 478

sonra imamın namazları kılmayı ve kıldırılmayı terk etmesi durumunda da durumun aynı olduğunu belirtmiştir.³⁶⁸

Cüveynî, imamın dinden çıkması halinde azledileceği, yetkisinin elinden alınması ve imâmlıkla ilişkisinin kesilmesi gerektiğini, ayrıca Müslümanlığa dönse bile yeniden seçilmedikçe imâmet görevine dönemeyeceğini belirtir.³⁶⁹

İmam Nevevî şöyle demiştir: Mâsiyet ve günah olmadan imâma itâatin vacip ve mâsiyette uymanın ise haram olduğu hususundaki görüşte âlimler birleşmişlerdir. Halifenin mâsiyet olan emri küfre girmeye neden olan bir emirse imâmeti geçersiz kalır ve Müslümanların yapmış oldukları biat çözülmüş olur.³⁷⁰

Senhûrî, devlet başkanı olmanın şartlarından birinin Müslüman olmak olduğunu, irtidat edenin halife olamayacağını ifade eder.³⁷¹

İbn Hazm' a göre devlet başkanı Kur'an ve sünnetten saparsa imametten men edilir ve ona had cezası uygulanması gerekir ve onun yerine de bir başkası tayin edilir. Zira imam seçmekteki asıl amaç şeriate tatbik etmektir.³⁷²

İbnü'l Hümâm, halife şeriate muhalefet etmedikçe ister âdil isterse zâlim olsun ona itaat edileceğini söyler. Ayrıca imâmetin şartlarını açıklarken şu ifadeyi kullanmaktadır: “ Müslümanlıktan sonra imâmetin şartı beştir.”³⁷³

İbn Âbidîn ise kâfirin mü'minler üzerinde velayet hakkına sahip olamayacağını ifade eder.³⁷⁴

Ömer Nesevî Akâidinde geçtiği üzere itikadında meydana gelen şüphe sebebiyle adâletten ayrılmış olan imamın bu şüphesi te'vil edilebilir ise; bu imamın imamlıktan

³⁶⁸ Nevevî, *El- Minhac*, VIII/ 448

³⁶⁹ Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 97

³⁷⁰ Mustafa el- Hin vd, *El- Fıkhu'l- Menhecî*, s. 664

³⁷¹ Senhûrî, *Fıkhu'l- Hilâfe*, s. 211

³⁷² İbn Hazm, *El- Fasl*, III/ 150,200

³⁷³ İbnü'l- Hümâm, *Kitâbü'l- Mûsâyere*, s. 107-109

³⁷⁴ İbn Âbidîn, *Reddü'l- Muhtar*, II/ 384

çıkarılıp- çıkarılmayacağı konusunda ihtilaf edilmiştir. Bir kısım âlimler, ‘imâm seçilmeye de, imâmete devam etmeye de engeldir, bu kimse, hemen imâmetten çıkarılır. Zira te’vil edilebilen ve te’vil edilemeyen küfrün hükmü nasıl birbirine eşit ise; günahında te’vili ve te’vilsiz hali eşittir.’ görüşündedirler.³⁷⁵

Dihlevî, halîfenin dinin zarûri esaslarından birini inkâr etmek suretiyle kâfir olması halinde ona karşı savaşılmasının vacip olduğunu zira bu haliyle İslâm toplumuna zararlı bir konuma gelmiş olacağını söyler.³⁷⁶

Sonuç olarak Allah'ın indirdiği ahkâm ile hükmetmemek, yöneticilerin, Allah'ın hükümlerini inkâr etmemeleri sebebiyle her ne kadar insanı dinden çıkararak bir küfür değilse de kesinlikle İslâm'a aykırı bir durumdur. Müslüman toplumun başkanının onları en iyi temsil eden kimse olması gerekir. Halifelik şartlarının ilk ve en önemlisi halifenin İslâm vasfına sahip olmasıdır. İslâm vasfını taşıyan bir devlet başkanına Nisa suresi 59. ayet gereğince itaat etmek gerekmektedir. Bu vasfı kaybeden birisi ise yine aynı sure 141. ayet gereğince kâfirlere bizim aleyhimize bir yol olmaması için İslâm devletinin ve Müslümanların başkanı olması kesinlikle uygun değildir.

2.1.1.5. Namazı ve Namaza Daveti Terketmek

Halifenin görevden alınmasını gerektiren sebeplerden biriside namazı ve namaza davet etmeyi terk etmektir. Bir kimsenin namazı terk etmesinin bazı nedenleri vardır. Bir kimse namazı farzîyetini inkâr ederek terk ederse İslâm dairesinden çıkmış olur. Bu durumda önceki bölümde geçtiği üzere kâfirlerin Müslümanların lideri olamayacağından bahseden ayetlere binaen halifenin görevde kalması mümkün olmayıp azledilmelidir. Eğer tembelliğinden dolayı terk ederse bazı âlimlerin görüşlerine göre ona karşı isyan etmek, büyük günah sayılır. Bazı âlimler ise bu durumdaki kişinin küfrüne hükmetmişlerdir. Konumuzla ilgili ayet ve hadislerin ardından fakihlerin bu konudaki görüşlerine değinmekte fayda görüyoruz.

³⁷⁵ Ömer Nesefî, *Akâid*, s.143-144

³⁷⁶ Dihlevî, *Hüccetullahi'l- Baliğa*, II/ 476

*“Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.”*³⁷⁷

Kurtubî tefsirinde yönetici ve kamu görevlilerinin, ellerinde bulunan malları paylaşırıp, haksızlıkları gidermek, adâleti gözetmek gibi emanet olan hususları kapsadığını beyan etmektedir. İbn Mesud, İbn Abbas, Ubey B. Ka’b ve Berâ b. Âzib’e göre emanet, namaz, abdest, zekât, ölçü ve tartı gibi her şey hakkında söz konusudur. Ayrıca bu ayet Ali b. Ebi Talib, Zeyd b. Eslem, Şehr b. Havşeb ile İbn Zeyd’e göre Müslüman yöneticilere bir hitaptır.³⁷⁸

Müslim’de geçen bir hadiste “ İmamlarımızın hayırlıları, o kimselerdir ki siz kendilerini seversiniz, onlar da sizi sever. Onlar size dua ederler, siz de onlara dua edersiniz. İmamlarımızın şerlileri de o kimselerdir ki, siz onlara düşmanca his beslerseniz, onlar da size düşmanlık yaparlar. Siz onları lanetlersiniz, onlarda size lanet eder.” buyurdu. Ashap tarafından denildi ki: “ Biz kılıç çekip onlara savaş açabilir miyiz?” Hz. Peygamber: “ Aranızda namazı dosdoğru kıldıkları müddetçe asla (böyle davranamazsınız.) Vâlilerinizden (Âmir) hoşlanmayacağınız bir şey gördüğünüz zaman, onun işini çirkin görün fakat ona itaatten el çekmeyin.” buyrulmaktadır.³⁷⁹ Bir başka hadiste Avf b. Malik el- Eşcâî Rasûlullah’ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “ İmamlarımızın hayırlıları- o kimselerdir ki siz kendilerini seversiniz, onlarda sizi sever. Onlar size dua ederler, siz de onlara dua edersiniz. İmamlarımızın şerlileri de o kimselerdir ki, siz onlara düşmanca his beslerseniz, onlarda size düşmanlık yaparlar. Siz onları lanetlersiniz, onlar da size lanet eder.” buyurdu. Ashap:

“ Biz kılıç çekip onlara karşı savaş açabilir miyiz?”

Hazreti Peygamber: “ Aranızda namazı dosdoğru kıldıkları müddetçe asla böyle davranamazsınız. Valilerinizden hoşlanmayacağınız bir şey gördüğünüz zaman onun işini çirkin görün fakat ona itaatten el çekmeyin.”³⁸⁰ Diğer bir başka hadiste ise “ Namazı

³⁷⁷ Nisa: 4/ 58

³⁷⁸ Kurtubî, *El- Camiu Li Ahkâmi'l- Kur'an*, V/ 291-296

³⁷⁹ Müslim, “İmâre”, 63,65,66

³⁸⁰ Müslim, “İmâme”, 17, 63, 65, 66

terk etmek, kişi ile şirk ve küfür arasında bulunur.”³⁸¹ buyurulmaktadır. Nevevî bu hadisin şerhinde namazın kişiyi kâfir olmaktan koruduğunu, onu terk ettiği zaman kendisi ile şirk arasında bir mâninin kalmadığını belki de namazı terk eden kişinin küfre dâhil olacağını ifade eder.³⁸²

İlk halife Hz. Ebu Bekir, halife seçildikten sonra yaptığı konuşmada şöyle demiştir:” Ey insanlar! Ben Allah ve resulüne itâat ettikçe siz de bana itâat ediniz. Eğer ki ben, Allah ve resulünden dönersem bana itaat sizlere vacip değildir.”³⁸³

Bâkılânî, imamın namaza daveti ve namaz kılmayı terk etmesi halinde azledileceğini ifade eder.³⁸⁴

Cüveynî, namazı bilerek terk etmenin küfür olup olmadığı konusunun ihtilaflı olduğunu ancak hadislerin çoğunluğunda namazı terkin küfür olduğuna delalet edildiği görüşündedir. Ayrıca bu durumdaki halifenin görevden alınması konusunda icmâ olduğuna değinir.³⁸⁵

Nevevî, Kâdî İyâz’ın ulemanın kâfirden Müslümanlara devlet başkanı olamayacağı yönünde icmâ olduğu görüşünü naklettikten sonra imâmın namazları kılmayı ve kıldırılmayı terk etmesi durumunda da durumun aynı olduğunu belirtmiştir.³⁸⁶

Kurtubî, fasık imamın azledilemeyeceği görüşünde olanlara göre, halifenin azli ancak küfür, namaz kıldırılmayı terk etmekle veya namaza çağırılmayı terk etmekle, şeriatten herhangi bir şeyi terk etmekle mümkün olduğunu bu konuda ise Ubade hadisini delil getirdiklerine değinir.³⁸⁷

Sonuç olarak bir kimsenin namaz kılmamasının birçok sebebi bulunmaktadır. Bunlardan bazıları kişinin küfrüne yol açarken bazıları fıska yol açmaktadır. Namazı

³⁸¹ Müslim, “İman”, 134

³⁸² Müslim, *Sahih-i Müslim*, I-VIII, (Çev: Mehmed Sofuoğlu), İrfan Yayınevi, İstanbul 1988, I/134

³⁸³ İbn Sa’d, *Tabakât*, III/ 204; Suyûtî, *Tarihu’l- Hulefa*, s. 83-86; İbn Kuteybe, *El- İmâme ve’s- Siyâse*, s. 42; İbn Hişam, *Sireti İbn Hişam*, IV/ 418; İbnü’l Esir, *El Kamil Fi’t- Tarih*, II/ 304;

³⁸⁴ Bâkılânî, *Et- Temhid*, s. 478

³⁸⁵ Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s.114

³⁸⁶ Nevevî, *El- Minhac*, VIII/ 448

³⁸⁷ Kurtubî, *El- Câmû Li Ahkâmi’l- Kur’an*, I/ 546-547

kılmayan kimse bunu, tembelliğinden, hafife almasından ve gerek görmemesinden yapabilir. Tembelliğinden dolayı namazını kılmayan kimsenin de küfür ile itham edilemeyeceği açıktır. Bu kimsenin fıska düştüğü söylenebilir. Fâsık bir kimsenin islam devletinin başında bulunup bulunmayacağı hususu ihtilafli olmakla birlikte Ehl-i sünnetin çoğunluğuna göre fitneye sebep olmaması için bu kimse görevinden azledilmemelidir. Namazını terkeden halife toplumu ifsat etmiyor ve başkalarının ibadetine engel olmayıp, şeriatı tatbik etmeye devam ediyorsa bu takdirde görevde kalmasında bir sakınca bulunmaması gerekir. Eğer halife namazını inancında bulunan bir şüphe veya önemsemeyip, gerek görmediğinden dolayı kılmıyorsa bu durum onun küfrüne sebebiyet verebilir. Önceki bölümlerde geçtiği üzere İslâm devletinin başındaki halifenin Müslüman olması gerektiği hususunda ihtilaf bulunmamaktadır. Ubade b. Samit'in rivayet etmiş olduğu hadiste halifede küfrüne sebebiyet veren bir durum görüldüğünde onun bu durumunu kabul etmemek gerektiği ve bu durumunun azle sebebiyet verdiği bildirilmektedir. Halifenin namazı terketmesi inancındaki bir şüpheden, namazı hafife almasından veya gerek görmemesinden kaynaklanıyorsa Nisa sûresi “*Ey imân edenler! Allah'a itâat edin, peygambere itâat edin, sizden olan ülü'l emre de.*” ayetinde belirtilen ‘sizden’ ibaresi yöneticinin Müslüman olmasının açık bir delili olduğundan böyle bir kimsenin Müslümanların başında bulunup, onları tahakküm altına alması uygun değildir.

2.1.1.6. Halifenin Tasarrufundaki Noksanlıklar

Halifenin tasarrufta bulunmasına ve görevlerini yerine getirmesine engel olan durumlarda organların eksikliği gibi değerlendirilir. Halife, hukuki tasarruflarında meydana gelen eksiklikler dolayısıyla halife azledilme durumuna düşer. Söz konusu bu eksiklikler “hacr” ve “kahr” olmak üzere iki türdür:

Hacr: Sözlükte” engellemek, kısıtlamak, yasaklamak” anlamına gelen hacir, bir fıkıh terimi olarak, kişinin sözlü, malî tasarruflarından men edilmesi olarak tarif edilmiştir.³⁸⁸ Bu halifenin idârecilerinden birinin tasarruflarının etkisinde kalması demektir. Bu durumda idâreci, halifenin yerine işleri görmektedir ve bu durum hilâfete zarar vermemektedir fakat işleri ele geçirenin yaptıklarına bakılır; Eğer imamı tesir altına

³⁸⁸ Rağıb El- İsfahani, *El- Müfredat*, 248; Mustafa El- Hin vd, *El- Fıkhü'l- Menhecî*, s. 656; DİB, Dini kavramlar sözlüğü, 212.

alan kimse, dinin hükümlerine göre hareket ediyorsa ve adaletle iş görüyorsa, bu kimsenin valiliğini ikrar ile verdiği hükümleri imza etmek caiz olur. Şayet bu kimse aksi yönde yani ne dinin hükümleri ne de adâletle hükmetmiyorsa bu kimsenin makamı derhal elinden alınmalıdır.³⁸⁹

Mâverdî ve Ferrâ' ya göre halifenin idarecilerinden birisi halife adına devleti, din ve dünya işlerini âdil bir şekilde yönetebiliyorsa ve bundan halifenin de haberi varsa bu durum halifenin meşruluğuna zarar vermez. Eğer bu şahıs dinî hükümlere uymuyor, devlet işlerini de idare edemiyorsa bu takdirde halifenin diğer memurları ona engel olmalıdırlar.³⁹⁰

Cüveynî'ye göre Müslümanlara el uzatamayan, gücü olmadığından enine boyuna İslâm ülkelerine şeriati uygulayamayan, ihtiyaçları teminde sözü geçmeyen, itaatten çıkanlara etkili olamayan, cezayı hak edenleri ele geçirmesi mümkün olmayan imamın durumu, esir düşmüş imamın durumuna benzer. Zira imamın salt varlığı bir şey ifade etmez. Bu şekildeki bir otorite boşluğunun kendisine tayin edilen sürenin sonuna kadar sürmesini müsaade edilmez.³⁹¹

İbn Haldûn, böyle bir durumda halifeyi etkisi altına alan şahsın faaliyetlerine bakılacağını, eğer ki hak ve adâlet ile hükmedip şeriati tatbik ediyorsa bu durumun caiz görüleceğini belirtir.³⁹²

Nebhânî, halifenin irade ve yönetimi üzerinde bir ferdin veya çevresindeki bazı fertlerin baskı oluşturup onun tüm davranış ve kararlarını ablukaya almış olmaları ve halifenin bunlara karşı koymasının mümkün olmayışı ve verdikleri talimatlara göre davranmak zorunda olması gibi durumlarda halifenin bunların tasallutundan kısa sürede kurtarılması ve çevresindekilerin uzaklaştırılması mümkün ise kısa bir süre kadar beklenilmesi gerektiğini, burumun ortadan kalkması halinde halifenin göreve devam

³⁸⁹ Ömer Nesefî, *Akâid*, s. 145; Zuhaylî, *El- Fıkhu 'l- İslâmî ve Edilletüha*, VIII/423

³⁹⁰ Mâverdî, *El- Ahkâmu 's- Sultaniyye*, s. 60; Ferrâ, *El-Ahkâmu 's- Sultaniyye*, s.22

³⁹¹ Cüveynî, *El- Gıyasi*, s. 106-107

³⁹² İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 274

edeceğini aksi takdirde halifenin azledilmesinin vacip olduğunu ve görevden alınacağını belirtir.³⁹³

Halifenin kumandanların da birinin idaresi ve vesayeti altına girmesi, fakihlerin çoğunluğuna göre hilâfeti sona erdiren bir sebep olarak görülmemiştir. İslâm âlimlerinin bu ihtimali tartışmalarının sebebi, bu görüşlerin ortaya atıldığı dönemde Abbasi halifelerinin önce emîrlerin daha sonra da Büveyhîler ve Selçukluların kontrolü altına girmeleridir.³⁹⁴ Sonuç olarak halîfeyi etkisi altına alan kimse şeriate muhalif davranışlar sergilemiyor, İslâm toplumuna zulmetmiyorsa ve devleti ele geçirmek gibi bir düşüncesi de yoksa fitne çıkmaması için yaptıklarına müsaade edilir.

Kahr: Kahr kelimesi sözlükte’’ ezmek, mahvetmek, perişan etmek, galip gelmek ve boyun eğdirmek’’ anlamlarına gelmektedir.³⁹⁵ Hukuk terimi olarak ise halifenin düşmanın veya yerli isyancıların elinde esir olması ve görevini yerine getirememesi durumuna ‘kahr’ denir. Eğer halife düşmana veya yerli isyancılara esir düşmüşse, onu kurtarmak Müslümanların tümünün görevidir.³⁹⁶

İslâm âlimleri, halifenin esir düşmesi halinde bütün Müslümanların onu kurtarmak için çalışmasının vacip olduğunu ifade etmektedirler. Halife, esaretten kurtulmasından ümit kesilmedikçe hilâfet makamından uzaklaştırılmaz. Ancak esirlikten kurtarılma ümidi kalmamışsa, görevinin sona erdiği kabul edilir ve başka bir halife seçilerek ona biat edilir.³⁹⁷

Eğer halifenin kurtulma ümidi mevcut ise Müslümanlar onu kurtarmak için harp, fidye gibi yollara başvurmalıdırlar. Ayrıca halifenin göreve dönene kadar yerine veliahd tayin edilir. Halifenin kurtulma ümidi varken veliaht tayin ettiği kişi, halifenin kurtuluşundan ümit kesildiğinde onun yerine halife olur. Eğer kurtulma ümidi yokken esaretten kurtulursa tekrardan veliahdın yerine hilâfet makamına geçemez. Halife

³⁹³ Nebhânî, *İslâm'da Yönetim Nizamı*, s.122

³⁹⁴ Suyûtî, *Tarihu'l- Hulefa*, s. 346, 351, 362, 370, 372

³⁹⁵ DİB, *Dini kavramlar sözlüğü*, s. 357-358; Rağıp el- İsfahâni, *El- Müfredat*, s. 815

³⁹⁶ Senhûrî, *Fıkhü'l- Hilâfe*, s. 216; Zuhayli, *El- Fıkhü'l- İslâmî ve Edilletüha*, VIII/423

³⁹⁷ Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, XVI/ 133; Zuhayli, *El- Fıkhü'l- İslâmî ve Edilletüha*, VIII/ 423; Senhûrî, *Fıkhü'l- Hilâfe*, s. 216

Müslüman olan isyancıların elinde esaret halinde ise bu durumda kurtulma ümidi varsa halifeliği devam eder ve isterse yerine naip seçer. Esareten kurtulursa halifeliğe döner. Esaret altındayken ölürse veya kurtulma ümidi sona ererse naip olarak tayin ettiği kişinin görevi sona erer ve ehlu'l hal ve'l akd tarafından yeni halife seçilir.³⁹⁸

Bâkılânî ise halife ümmete zarar verecek kadar bir müddet düşman eline geçse ve kurtulmasından ümit kesilmişse onun yerine başkasının seçilmesinin vacip olduğu görüşündedir.³⁹⁹

Cüveynî' ye göre imamın kurtulması zor olan bir esarete düşmesi, kendisine itâat edilmemesi veya imâmeti açıkça zedeleyecek bir hastalığa yakalanması, düşünce bozukluğuna düşmesi azlini gerektirmektedir. Ona göre imam esir edilir ve ona itaat düşerse hal'i gerekir.⁴⁰⁰ Bu konuya örnek olarak Hz. Osman evinde kuşatılınca ona itaat kalmadı. Şehit oluncaya kadar ki süre içerisinde imâmeti devam ediyordu. Şehadet ona itaat ve kurtulması umutsuz değildi. Onu kuşatanlar da bir avuç kabile şerlileri ve rezilleriydi.⁴⁰¹

İbn Haldûn ve Senhûrî hilâfet makamına gelen kimsenin kahr gibi durumlardan uzak olması gerektiğini, bu durumun azle neden olacağını ifade etmektedirler.⁴⁰²

Bazı âlimler tarafından halifeyi esir alanların Müslüman olup- olmadıkları da göz önünde bulundurmaktadır. Bu durum şu şekilde özetlenebilir:

- a) Halifeyi esir alan düşman Müslümandır.
- b) Esir alan düşman, Müslüman değildir.

Kurtuluş ümidi yoksa iki durumda da imamın konumu aynıdır:

³⁹⁸ Maverdî, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 61- 62; Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 22; Senhûrî, *Fıkhü'l-Hilâfe*, s. 216; Şirbini, *Muğni'l- Muhtac*, XVI/ 133

³⁹⁹ Bâkılânî, *Et- Temhid*, s. 479

⁴⁰⁰ Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 108-109

⁴⁰¹ Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 110

⁴⁰² İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 274; Senhûrî, *Fıkhü'l- Hilâfe*, s. 216

1. Şayet kurtulma durumu mevcutsa, imâmlığa devam eder ve onu kurtarmak bütün Müslümanların görevidir.

2. Kurtuluş ümidi yoksa bakılır:

a) Esir edenler kâfir iseler ehlü'- hal ve'l- akd yeni bir imam seçer.

b) Esir edenler, Müslüman olup isyancı iseler Bu da iki kısma ayrılır:

1. Eğer isyancılar kendilerine halife seçmişlerse, esir edilen imamın kurtuluş ümidi yok demektir. Bu durumda Ehlü'l hal ve'l akd yeni bir imam seçer. Eski imam daha sonradan kurtulsa bile imamlık hakkını yitirdiğinden imâmete dönemez.
2. Kendilerine imam seçmemişlerse, imamın görevi devam etmektedir. İsyancıların da ona bey'at etmeleri gerekir. Bu durumda imam 'hicr' altındadır ve yerine bir nâip seçilmesi gerekir.⁴⁰³

Esaret altındaki halife örneğine Hz. Osman'ın muhasara altına alınması olayını örnek olarak verebiliriz. Hz. Osman'ın evi kuşatılınca âsi kimseler evine girdiler ve aralarından İbn Adis, Hz. Osman'a bu duruma düşen kimsenin halife olamayacağını, azle müstehâk olduğunu, istifa etmesi gerektiğini söyledi. Hz. Osman ise Allah'ın giydirdiği hil'at'ı çıkaramayacağını ifade etti. Bunun üzerine İbn Adis onun ya hallinin ya da katlinin vacip olduğunu söyledi. Hz. Osman bu olaylar neticesinde katledildi.⁴⁰⁴ İbn Kuteybe' nin (ö. 276/ 889) eseri 'El- İmâme ve's- Siyâse' de geçen rivayette Hz. Osman'dan istifa etmesi istenince “ Eğer beni asarlarsa bu bana Allah'ın cenneti ve halifeliğinden teberrî etmekten daha sevimlidir.” diyerek istifa etmeyi reddettiği zikredilmektedir.⁴⁰⁵

Sonuç olarak tüm fakihler, esir olan halifenin kurtulması için Müslümanların elinden geleni yapmasının vacip olduğu üzerinde ittifak halindedirler. Halifenin esaret

⁴⁰³ Mâverdî, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 61-62; Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 22; Cüveynî, *El-Gıyâsî*, s. 106; Senhûri, *Fıkhü'l- Hilâfe*, s. 216-217

⁴⁰⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa I-II*, Bedir Yayınevi, (1), İstanbul 1981, I/ 486;

⁴⁰⁵ İbn Kuteybe, *El- İmâme ve's- Siyâse*, s. 75

altında bulunduğu esnada ise ümmetin işlerinin sekteye uğramaması için veliahd tayin edilmesi gereklidir. Esaret altındaki halife veliahd tayin etme imkânına sahip değilse bu durumda ehlü'l hal ve'l akd veliahdı tayin etmelidir. Tüm çabalara rağmen, uzun bir müddet halife kurtarılamazsa ve kurtarılmasından ümit kesilmişse bu durumda veliahdı biat edilir. Kurtarılmasından ümit kesilmesinden ve yeni halife tayininden sonra esaret altındaki halife kurtulsa bile görevine geri dönemez. Zira görevine geri dönmesi, yeni halifenin makamını bırakmak istememesi sebebiyle fitnenin kapısını aralayabilir. Esaret altındaki halifenin durumu fakihlerin çoğunluğuna göre bu şekildedir.

2.1.2. HALİFENİN AZLİ KONUSUNDA İHTİLAF EDİLEN DURUMLAR

2.1.2.1. Halifenin Adâletten Ayrılması

“Adl” kökünden gelen adâlet kelimesi sözlükte; insafı ve doğru olmak, doğru davranmak, zulüm etmemek anlamlarına gelmektedir. ‘Adl’ ve ‘adâlet’ kavramı dini birer terim olarak; orta yolu takip etmek, hak yol üzere dosdoğru olmak, dinen haram kılınan şeyleri terk etmek, farzları yapmak, , küfür, şirk, nifak ve zulmü terk etmek anlamlarına gelmektedir. Bu kavramın zıttı ise zulümdür.⁴⁰⁶

İbn Manzûr’un Lisânü'l- Arab adlı eserinde adalet, doğruluğu zihinlerde yer etmişve zulmün zıddı olan şey olarak tarif edilmektedir.⁴⁰⁷

Rağıp el- İsfahânî (ö. V/XI yy.) ise adâleti iki kısma ayırmıştır: birincisi aklın iyi olduğuna hükmettiği şeydir. İkincisi ise şeriatin haber verdiği ve onunla bilinen adâlettir.⁴⁰⁸

Genel olarak adâlet; şer’i farzlara bağlanmak, münkerlerden, günahlardan ve dinde yasaklanan hususlardan uzak durmak demektir.⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ DİB, *Dini kavramlar sözlüğü*, s.5-6

⁴⁰⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l- Arab*, XI/430

⁴⁰⁸ Rağıp El- İsfahânî, *El- Müfredat*, s. 643

⁴⁰⁹ Zuhayli, *El- Fıkhü'l- İslami ve Edilletuha*, VIII/ 420-421

Adâletin zıddı olan fîsk kelimesi ise Arap dilinde bir şeyden çıkmak manasına gelir. Din ıslahatında; doğru yoldan sapmak, Allah'ın emir ve yasaklarına uymamak, günah ve suç işleyip isyan etmek anlamlarına gelir. Fîsk iki kısma ayrılır:

1- İnsanı küfre götüren fîsk: Kur'an'da küfür (Bakara 2/ 99), nifak (Tevbe 9/ 27), şîrk (Tevbe 9/ 7- 8) ve ayetleri yalanlamanın (En'am 6/49) fîsk olduğu bildirilmiştir.

2-Dinden çıkarmayan fîsk: Bu, mü'minlerin, Allah ve Peygamberin emir ve yasaklarına uymamaları, itâatsizlik etmeleridir. Kur'an'da; Allah adı anılmadan kesilen veya ölmüş hayvan etini yemek (En'am,6/ 121); (Maide 5/ 3), zulüm (A'raf ,7/165), insanlara kötü lakap takmak (Hucurat,49/ 11), yalan (Nur,24/4) ve suç işlemek, azgınlık etmek(İsra,17/16), kumar oynamak (Maide,5/ 3), fîsk olarak ifade edilmiştir.⁴¹⁰

Rağıp El- İsfahânî' ye göre fîsk, şeriatin koyduğu sınırların dışına çıkmak manasına gelir. Az veya çok her türlü günaha fîsk denir. Ancak zamanla çok fazla işlenen günahlara fîsk denilmesi yaygın hale gelmiştir.⁴¹¹

Farzları terkeden veya haramları işleyen kimsenin içine düştüğü duruma amelî fîsk denilmiştir. İbn Âbidîn, amelî fîsk kavramını, içki içmek, zina etmek ve faiz yemek gibi büyük günahları işlemek olarak açıklamıştır.⁴¹²

Kur'an-ı kerim "mü'minlerle fasıkların asla bir olmayacağını" etkileyici bir üslupla ortaya koymaktadır.⁴¹³ Ayrıca Nur suresi 24. ayette fâsıkların şahitliklerinin asla kabul edilemeyeceği açıklanmaktadır.⁴¹⁴

Adâlet kavramının geçtiği hadislerde: Allah'a insanların en sevimlisinin, adâletle hükmeden devlet başkanı olduğu, Allah'ın en çok kızdığı ve en şerli olan insanın ise zalim devlet başkanı olduğu⁴¹⁵, cennet ehlinin üç kimseden ibaret olduğu bunlardan ilkinin

⁴¹⁰ DİB, *Dini kavramlar sözlüğü*, s. 185-186

⁴¹¹ Rağıp el- İsfahani, *El- Müfredat*, s. 748

⁴¹² İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtar*, II/ 408

⁴¹³ Secde: 32/18

⁴¹⁴ Nur: 24/4

⁴¹⁵ Müslim, "İmâre", 55

güç ve iktidar sahibi olup adâlet ile hükmeden devlet başkanı olduğu belirtilmektedir.⁴¹⁶ Diğer bir hadiste ise yedi sınıf kimsenin hiçbir gölgenin bulunmadığı günde Allah'ın gölgesinde barınacaklarından ve bu kimselerden birinin de adâletli devlet başkanı olduğundan bahsedilir.⁴¹⁷

Halifenin azlini gerektiren sebeplerden üzerinde en çok tartışılan konu, halifenin fâsık olmasıdır. Bu durum fisk ve adâlet kavramlarının farklı şekillerde anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Halifenin adâlet vasfını kaybetmesine yol açan ve azlini gerektiren fâsıklık hali, bazı fakihlere göre halifenin küfrü gerektiren söz ve davranışlarda bulunması, bazılarına göre ise haram ve yasak olan şeyleri yapmasıdır.

İbn Âbidîn, zâlim veya fâsık devlet başkanını, faiz yiyen, içki içen zina eden vesaire günahları işleyen, halkını Kur'an ve sünnete göre yönetmeyen kimse olarak tanımlamıştır.⁴¹⁸

Şâfiîler, âdil kimseyi büyük günah işlemeyen ve küçük günahlara devam etmeyen kişi olarak tanımlamışlardır.⁴¹⁹

Mâverdî, hilâfet sözleşmesini ve devamını engelleyen fâsıklığın iki çeşit olduğunu zikretmiştir: Birincisi şehvete uyararak yaptığı fâsıklık: bu organların fâsıklığı olup arzusuna uyararak ve şehvetini kuvvetlendirmek, sakıncalı şeyleri yapmak ve kötü şeylere yönelmek şeklinde olur. İkincisi ise itikatta şüphe meydana gelmesidir.⁴²⁰

Vehbe Zuhaylî'ye göre adâletin zedelenmesi halifenin fıska düşmesi, fâsık olması demektir. Bu da haram olan şeyleri işlemek, münkerleri yapmaya kalkışmak, heva ve arzuların esiri bir hale gelmektir.⁴²¹

⁴¹⁶ Müslim, "Cennet", 63

⁴¹⁷ Zebîdî, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, II/ 384; Müslim, "Zekat", 91

⁴¹⁸ İbn Âbidîn, *Reddu'l- Muhtar*, II/408

⁴¹⁹ Mustafa el- Hin Vd, *El- Fıkhu'l- Menheci*, s. 661

⁴²⁰ Mâverdî, *El- Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 55-56

⁴²¹ Zuhaylî, *El- Fıkhu'l- İslami ve Edilletuha*, VIII/427-428

Beydâvî (ö. 685/1286), Nisa sûresinin 58-59. ayetlerinin tefsirinde Allah, önce halka adâleti buyurduktan sonra itâatin buyrulduğunu dolayısıyla adâletli olan kimseye âdil olduğu sürece itaat etmenin vacip olduğu şeklinde tefsir etmiştir.⁴²²

Bakara suresinin ‘*İbrâhim, ‘soyumdan da.’ deyince rabbi, ‘Vaadim zalimleri kapsamaz.’*⁴²³ âyetinin tefsirinde Elmalılı Hamdi Yazır, ‘imam’ kelimesinden kasdın imâmet-i kübra olduğunu, imâmetin adâletli kimselere verilmesi gerektiğini ayrıca bu âyetin, zâlimin imâmete ehil ve layık olmadığına ve başlangıçta âdil olup, sonradan zulüm yaparsa, hal’inin (makamından alınmasının) vacip olduğuna delildir.’⁴²⁴ der.

İslâm şerîatı'nın halifeden beklediği en önemli hususların başında, adâletin yerleştirilmesi, zulmün ve fıskın önüne geçilmesi gelmektedir. Adâletli imâma karşı isyan etmek haramdır. Ancak halife seçilen şahıs seçildiği sırada âdil iken sonradan fâsık ve zâlim olursa ne yapılmalıdır? Halife fıska sapıp zulme yönelince, tayin amacından uzaklaşmış ve adalet sıfatını kaybetmiş olur.

Halifenin fıska veya zulüm nedeniyle azledilip- azledilmeyeceği konusunda İslâm âlimleri arasında ihtilaf vardır. İslâm âlimlerinin çoğuna göre halife, küfrüne hükmedilecek bir fiilde bulunmadığı sürece görevine devam eder. Bu hususta başta Ubade b. Samit'in rivayet etmiş olduğu hadis olmak üzere birçok delil bulunmaktadır. Ayrıca İslâm âlimlerinin çoğuna göre halifenin azledilmesi esnasında ortaya çıkacak fitne ve kötülük, onun görevde kalması neticesinde meydana gelecek kötülükten daha fazladır. Fâsık halifenin isyan ile azlinin caiz olduğu görüşünde olan âlimler ise bunun tam aksine fâsık bir devlet başkanının görevde kalmasının İslâm'a ve Müslümanlara vereceği zararın daha büyük olduğu görüşündedirler. Biz önce halifenin fâsıklık dolayısıyla azledilmeyeceği görüşünü savunan âlimlere, onların bu konudaki görüşlerine değineceğiz.

İbn Hazm, Ehl-i sünnetten bazılarının, Mu'tezilenin ve Hâricîlerin tamamı ile Zeydîlerin fâsık ve zâlim halifenin fıska ve zulmüne son vermenin yolunun ancak isyan

⁴²² Beydâvî, *Envaru't- Tenzil ve Esraru't- Te'vil*, I/539

⁴²³ Bakara: 2/ 124

⁴²⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II/ 405-406

olması halinde imkân bulunduğu anda isyan etmenin vacip olduğu görüşünde olduklarını söyler. Ancak bu fitneyi engelleyebilecek güce ulaştıklarında caizdir.⁴²⁵

Kâdî İyâz (ö. 544/ 1149), Ehl-i sünnetin çoğunluğuna göre halifenin fâsıklık, zulüm gibi sebeplerden dolayı görevden alınamayacağı, ona karşı isyan edilemeyeceği aksine bu durumdaki halifeye nasihat edilmesi gerektiği görüşündedir.⁴²⁶

Yönetici zalim bile olsa biat gereği halkın üzerinde bir takım hakları vardır. Bu haklardan biri de Allah'a isyan olmayan konulardaki emirlerine itâat edilmesidir.⁴²⁷ Hz. Peygambere valilerin zulümleri anlatıldığında, onlara haklarının verilmesi gerektiğini, Allah'ın bunun hesabını mutlaka onlara soracağını belirtmiştir.⁴²⁸ Bir başka hadiste ise “ onlara haklarını verin, siz hakkınızı alamazsanız Allah'dan isteyin.” buyrulmaktadır.⁴²⁹

Zübeyr b. Adıyy'in rivayet ettiği hadiste: Biz Enes b. Malik'e varıp Haccâc'dan gördüğümüz zulmü ona şikâyet ettik. Bunun üzerine Enes, “ Sabrediniz! Muhakkak ki siz rabbinize kavuşuncaya kadar üzerinize öyle bir zaman gelecek ki, sonra gelen öncekinden daha kötü olacaktır. Bu, Nebî' den duymuş olduğum bir hadistir.” dedi.⁴³⁰ Başka bir hadiste ise : “ Kim yöneticisinde hoşlanmayacağı bir davranış görürse ona sabretsin.”⁴³¹

İbn Abbas'tan rivayetle Rasûlullah (s.a.v) şöyle demiştir; “ Emîrinden hoşlanmadığı bir şey gören kimse ona sabretsin. Zira bir karış kadar cemaatten ayrılan (halifenin sultasından çıkan) hiçbir kimse yoktur ki, öldüğünde cahiliye ölümü ile ölmemiş olsun.”⁴³²

İmamın, küfre girdiğinden dolayı azledilebileceği ancak günahından dolayı azledilemeyeceği görüşünde olanlar, Ubâde bin es-Sâmit (Radıyallâhü anh)'den; “ Biz

⁴²⁵ İbn Hazm, *El- Fasl*, III/ 420

⁴²⁶ Nevevî, *El- Minhac*, VIII/ 449

⁴²⁷ Buhârî, “Cihad”, 957; “Fitne”, 1588; Müslim, “İmâre”, 32, 33, 38, 50, 56

⁴²⁸ İbn Mâce, “Cihad”, 2860; Müslim, “İmâre”, 36, 37

⁴²⁹ Müslim, “İmâre”, 45; İbn Mâce, “Cihad”, 2871

⁴³⁰ Buhârî, “Fitne”, 1591

⁴³¹ Buhârî, “Fitne”, 1588; Müslim, “İmâre”, 55

⁴³² Buhârî, “Fitne”, 1588; Müslim, “İmâre”, 54 55, 56

(Ensâriler Akabe gecesi) Resûlullah (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) 'e şöyle biat ettik : ‘ ‘ Zor ve kolay hallerimizde, neşeli ve kederli zamanlarımızda ve başkalarının biz (Ensâriler) e tercih edilmesi durumunda (bile Resûlullah sav tarafından verilecek) emirleri dinlemek ve itaat etmek, emire karşı emirlik konusunda nizâlaşmamak ve nerde olursak hakkı söyleyip Allah uğrunda hiçbir kınayanın kınamasından korkmamak (yâni bu korkuyla hakkı bırakmamak) üzere. (Fakat emirin açık küfrünü görüp, küfrü hakkında Allah'ın kitabından elinizde kuvvetli deliliniz olursa o takdirde emirliği konusunda nizâ edersiniz.)"⁴³³ hadislerini delil olarak göstermişlerdir.

İmam, adâletsizlik yapar ve günah işlerse Ebû Hanîfe ashabına göre azledilmez Hanefî mezhebinde muhtar olan görüştür. Ebû Hanîfe mü'min olan takva sahibi veya günahkâr olan her imamın arkasında namaz kılmanın caiz olduğunu belirttiikten sonra günahkâr olanın kendi günahından sorumlu olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁴

Nüreddîn es- Sâbûni (ö. 580/1184) Hanefî mezhebine göre devlet reisinin günahattan korunmuş olmasının şart olmadığını, bunun hilâfetin kemâli için gerekli olduğunu ifade etmiştir. Hanefilerce günahkâr olduğu bilinen bir kimseye devlet reisliğinin tevdi' edilmesi mekruh olsa da hukuken meşrudur. Devlet reisi büyük günah işlerse azledilmeye lâyık olur fakat halifeliği kendiliğinden düşmez.⁴³⁵

Taftâzânî'ye göre işlediği fisk, Allah'a itâatten çıkmak ve zulüm sebebi ile halifenin yetkisi düşmez. Çünkü raşit halifelerden sonra imam ve emirlerden fisk ve zulüm gibi kötü hallerin sudûru pek yaygın hale gelmiş olduğu halde selef onların idaresine boyun eğmiş, onların izniyle cuma ve bayram namazlarını kıldırmış ve onlara karşı ayaklanmayı caiz görmemişlerdir. Ayrıca halifenin seçilirken günahsız olması şart olmazken bunun halifeliğini sürdürürken şart olması hiç düşünülemez.⁴³⁶

⁴³³ Buhârî, "Fitne", 1589; Müslim, "İmâre", 41, 42; İbn Mâce, "Cihad", 2866

⁴³⁴ Beyâzîzade Ahmed Efendi, *El- Usûlü'l- Münife*, (Çev: İlyas Çelebi), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 146

⁴³⁵ Nüreddîn es- Sâbûni, *El- Bidâye Fi Usuli'd- Din*, 126-127; Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, s. 289; İbn Âbidîn, *Reddü'l- Muhtar*, II/385; Nesefî, *El- Umde fi'l- Akâid*, s. 67

⁴³⁶ Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, s. 290

Pezdevî'ye göre halife azledilir veya görevden çekilirse bir başkasına tabi olmak gerekir ki bunda pek çok fesat vardır. Ona göre fîsk nedeniyle imamların azledilmesini kabul etmek, fesadın ortaya çıkmasına rıza göstermektir.⁴³⁷

İbn Nuceym, fâsıklık sebebiyle halifenin azledilmesini kabul etmemektedir.⁴³⁸

İbni Hümâm ise adâlet vasfını taşıyan kimseleri bulmanın zorlaştığını bu sebeple zaruret halinde zalim ve fâsığın hilâfetinin caiz olduğunu söyler.⁴³⁹

Ebu'l- Berekât Neseî, diğer Hanefî fakihler gibi fasık halifenin azledilemeyeceği görüşündedir.⁴⁴⁰

Seyyid Şerîf Cürcânî' ye göre ümmetin, toplumun düzeni ve işlerinin düzenli olması için halife seçme hakkı olduğu gibi toplumun zarar gördüğü ve din işlerinin bozulmaya yüz tutup tehlikede olduğu zamanlarda ümmetin halifeyi azletme hakkı vardır. Ancak bu durum fitneye yol açacaksa iki zararlıdan daha az zararlı olan tercih edilip azle kalkışılmamalıdır.⁴⁴¹

İbn Âbidîn, ashabın Beni Ümeyye'den zorba kimselerden bazılarının arkasında namaz kılıp, onların emirliğini kabul ettiklerini, zorba kimseden sadır olan bu işler zarûretten dolayı sahih olduğunu belirtir. Ayrıca zorbalık zamanındaki durumun, halifeliğe ehil kimse bulunmamış yahut bulunmuş da zâlimlerin galebesi sebebiyle tayinine imkân olmamış gibi olduğunu belirtmiştir.⁴⁴²

Ehl-i sünnetin pek çoğunun görüşü budur ve bu görüş ümmetin icmâsına dayanır. Zira onlar fâsık ve günahkârları imâm olarak görmüşlerdir. Sahabenin çoğu Beni Ümeyye'yi, Beni Mervan'ı imam olarak kabul etmiştir. Hatta cuma namazını arkalarında

⁴³⁷ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, s. 297-298

⁴³⁸ İbn Nuceym, *El- Eşbah ve 'n- Nezair*, s. 413,423-424

⁴³⁹ İbnü'l- Hümâm, *Kitabü'l- Müsâyere*, s. 107

⁴⁴⁰ Ebu'l- Berekât Neseî, *El- Umde fi'l- Akâid*, s. 67

⁴⁴¹ Cürcânî, *Şerhu'l- Mevâkıf*, III/ 686

⁴⁴² İbn-i Âbidîn, *Reddü'l- Muhtar*, II/ 385

kılmış ve onların hükümlerinin icra edildiğini görmüşlerdir. Tabiînler de aynı şekilde fâsık ve günahkâr olan Abbâs oğullarının hilafetini kabul etmişlerdir.⁴⁴³

Abbâsî halifesi Mansur'a karşı ayaklanan Muhammed Nefsu'z- Zekiyye (v. 145/762)' yi destekleyen Ebû Hanîfe, insanları kardeşi İbrahim ile birlikte çıkardıkları ayaklanmaya yardım etmeye ve ona biat etmeye teşvik etmiştir. Hatta bir fetvasında onlara yardım etmenin elli veya yetmiş defa hacca gitmekten daha sevap olduğunu söylemiştir. Ayrıca Ebû Hanîfe, Muhammed Nefsüz Zekiyye'ye kardeşi İbrahim için yardıma teşvik etmenin yanında, halife Mansur'un güvendiği ve danıştığı Hasan b. Kahtaba adlı komutanı onlara karşı savaşmaktan alıkoymuştur.⁴⁴⁴ Mansur, kendisine karşı yapılacak olan ayaklanmaları desteklemesi sebebiyle Ebu Hanife'yi hapse atıp işkence etmiştir.⁴⁴⁵ Bir başka örnekte ise Zeyd bin Ali Zeynelabidin, Kûfe'de Hişam bin Abdülmelik'e karşı ayaklandığında Ebû Hanîfe şöyle demiştir: " Zeyd'in bu çıkışı, Resulullah'ın Bedir günündeki çıkışına benziyor." ⁴⁴⁶ Diğer yandan Ebû Hanîfe Hz. Hüseyin ve ailesinin başına gelen elim olayın tekrar yaşanmaması ve Kûfe halkına güvenememesi sebebiyle temkinli davranmıştır. Ebû Hanîfe insanların Zeyd'e uyacağından ve onu yardımsız bırakmayacaklarından emin olsa, Ona uyuyacağımı, onu destekleyeceğimi ve onunla birlikte savaşacağımı fakat insanların Hz Hüseyin'i yalnız bıraktıkları gibi onu da yardımsız bırakabileceklerini, yine de güçlenmesi için ona yardımda bulunacağımı söylemiştir.⁴⁴⁷ Ebû Hanîfe, Zeyd'e on bin dirhem yardımda bulunmuş ve elçisine " Benim özrümü ona anlat." demiştir.⁴⁴⁸

Ebû Hanîfe' İbni Hubeyre tarafından kendisine teklif edilen devlet görevini şiddetle reddetmiş, kendisine yapılan onca baskıdan ve hapis cezasından sonra Abbasîler iktidara gelinceye kadar Kûfe'den ayrılıp Mekke'ye gitmiştir. Abbâsîler iktidara gelince İlk Abbâsî halifesi Ebu'l Abbâs es- Sefhah'ın yanına giderek biat etmiş ve şöyle demiştir: " Hakkı, Peygamberinin soyuna teslim eden, zalimlerin zulmünü bizden kaldıran ve hakikati söyleyebilmemiz için dilimizi hürriyete erdiren Allah'a hamd olsun." Ebû

⁴⁴³ Pezdevî, *Usûlu'd- Din*, s. 297-298; İbnü'l- Hümâm, *Kitâbü'l- Müsayere*, s. 107; Nesefî, *El- Umde fi'l- Akâid*, s. 67; İbn-i Âbidîn, *Reddü'l- Muhtar*, II/ 385

⁴⁴⁴ Mevdudî, *Hilâfet ve Saltanat*, s. 370; Muhammed Ebu Zehra, *İslam' da Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 233

⁴⁴⁵ Suyûtî, *Tarihu'l- Hulefa*, s. 265-266

⁴⁴⁶ Muhammed Ebu Zehra, *İslam' da Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 229; Sirâceddin, *Şerhu'l- Emâlî*, III/575

⁴⁴⁷ Mevdudî, *Hilâfet ve Saltanat*, s. 366; Muhammed Ebu Zehra, *İslam' da Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 230

⁴⁴⁸ Muhammed Ebu Zehra, *İslam' da Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 230

Hanîfe'nin bu hitabesi gösteriyor ki o, adâlet ve doğruluktan ayrılmamak şartıyla, devlet idaresini Ehl-i beyt' in ele almasını çok arzu etmekteydi.⁴⁴⁹ Evzâi, Ebû Hanîfe'nin her görüşüne katıldığını ancak söz konusu fâsık, zalim halifeye karşı isyan etmeye gelince bu görüşüne katılmadığını beyan etmiştir.⁴⁵⁰ Anlaşılan o ki Ebu Hanife'ye göre zalim devlet başkanına karşı ayaklanmak mümkündür. Ancak bu ayaklanmanın kimseye zarar vermeden başarılı bir şekilde yapılabilmesi için gerekli hazırlığın yapılması şarttır. Ona göre gerekli hazırlık yapılmadan başlatılan bir ayaklanma başarısız olacak ve daha kötü durumlara yol açacaktır.

Şâfiîler, devlet başkanının fiska düşmekle yetkilerini kendiliğinden kaybettiğini ve azle ihtiyaç olmadığını söylerken⁴⁵¹, Hanefiler halifenin ancak azil yoluyla görevden alınması gerektiğini belirtirler.⁴⁵²

İmâm Şâfiî ve Ebû Hanîfe arasındaki fikir ayrılığı fâsık birinin velayet hakkına sahip olup- olmamasıyla ilgilidir. İmâm Şâfiî' ye göre fâsık velayet hakkına sahip değildir. Ebû Hanîfe'ye göre ise fâsık velayet hakkına sahiptir. Fâsık bir baba küçük kızını evlendirebilme hakkına sahiptir.⁴⁵³ İmâm Şâfiî' ye göre halifenin adaletli olması şarttır. Adâletten ayrılan fâsık ve zâlim birisi halife olarak kabul edilemez. Halife günah işlemekle ve zulümle imandan çıkmaz ancak ona göre fâsık, günahkâr halife hüküm vermeye yetkili değildir. İmâm, kâdîlar kâdîsı olduğundan böyle kişinin imâmeti geçerli olmayıp, azli gerçekleşmiştir.⁴⁵⁴

İbnü'l Münzir şöyle der: “ İlim ehlinin kabul ettiği görüşe göre kişi, zulme uğradığı takdirde dinini, malını, kanını, ırzını ve kendisine yapılmak istenen haksızlığı def etme hakkına sahiptir ve bu konuda meselenin tafsilatına girişmemişlerdir. Ancak hadis âlimleri arasında kendisinden ilim belenmiş olan herkes, adeta bu konuda yöneticinin istisna edileceği üzerinde icmâ ediyorlar gibidir. Çünkü bu konuda onun

⁴⁴⁹ M. Ebu Zehra, İslam' da Fıkhî Mezhepler Tarihi, s. 231-232

⁴⁵⁰ Mevdûdî, *Hilâfât ve Saltanat*, s. 362

⁴⁵¹ Mustafa el- Hin Vd, *El- Fıkhü'l- Menhecî*, s. 661; Senhûrî, *Fıkhü'l- Hilâfe*, s. 212

⁴⁵² Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, s. 290

⁴⁵³ Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, s. 291; Pezdevî, *Usûlu'd- Dîn*, s. 298; Senhûrî, *Fıkhü'l- Hilafe*, s. 212

⁴⁵⁴ Nüreddîn es- Sâbûnî, *El- Bidâye Fi usûli'd- Dîn*, s.126-127; Pezdevî, *Usûlu'd- Dîn*, s. 297-298; M. Ebu Zehra, *İslam'da Fıkhî Mezhepler Tarihi*, s. 333

zulmüne karşı sabrı ve onun aleyhinde isyanı terk etmeyi emreden rivayetler varid olmuştur.⁴⁵⁵

Şâfiî mezhebinin fakihlerine göre kâdînin fîsk sebebiyle yetkisi düşer ancak halifenin yetkisi düşmemektedir. Halifenin yetkisi düştüğünde yerine bir başkasını tayin etmek gerekir. Mevcut halifenin elinde güç olması nedeniyle bir başkasının onun yerine seçilmesi fitneye yol açabileceği düşünülerek halifenin fîsk sebebiyle azledilemeyeceği kanaatine varılmıştır. Kâdî ise böyle olmayıp azli daha kolaydır.⁴⁵⁶

Zebidî, fâsıklık sebebiyle halîfenin azledileceği yönünde olan beyanın Şâfiî'nin eski görüşü olduğunu ifade eder.⁴⁵⁷

Nevevî, Şâfiî fıkıh kitaplarında fâsık imamın azledileceğine dair geçen rivayetlerin Mu'tezile'den nakledilmiş olduğunu, bunun ise söyleyenin bir hatası olup icmâya aykırı olduğunu belirtir.⁴⁵⁸

Bakillânî, fîsk ve zulüm sebebiyle imâmın azlinin gerektiğini ifade ettikten sonra, ehl-i sünnetin çoğunluğunun bu tür işlerle imâmın azledilemeyeceğini ve itâatin de düşmediğini savunduğunu ifade etmektedir.⁴⁵⁹

Cüveynî, fîska neden olan davranışlardan arınmış bir halifeyi bulmanın imkânsız olduğunu aksi takdirde Müslümanların imamsız kalabileceğini, bu durumun ise asla caiz olamayacağını belirtmiştir. Devamında ise fîska sebep olan davranışlara sınırlama getirilmesinin gereğinden söz etmektedir. Ona göre halifenin hangi davranışına tahammül edilip, hangi davranışına tahammül edilemeyeceğinin belirlenmesi zorunludur. Cüveynî'ye göre imamdan sudur eden fîsk, onun dirayetini yok etmez. Tövbe edip pişman olması ve hatalarından dönmesi ihtimal dâhilindedir. Her hatadan dolayı imâmı azletmek veya onu istifaya zorlamak, imâmeti reddetmek, faydalarını yok saymak, halkın güvenini

⁴⁵⁵ Zuhayli, *El- Fikhu 'l- İslami ve Edilletuha*, VIII/ 410

⁴⁵⁶ Şirbînî, *Muğni 'l- Muhtac*, XVI/ 118; Pezdevî, *Usûlu 'd- Din*, s. 97-298; Taftâzânî, *Şerhu 'l- Akâid*, s. 291; M. Ebu Zehra, *İslam 'da Fıkhi Mezhepler Tarihi*, s. 333

⁴⁵⁷ Demîci, *El- İmametü 'l- Uzma*, s. 422(Zebîdî, *İthafu 's- Sade*, II/233' den naklen)

⁴⁵⁸ Nevevî, *El- Minhac*, VIII/448; Şirbînî, *Muğni 'l- Muhtac*, XVI/128

⁴⁵⁹ Bâkillânî, *Et- Temhid*, s.478

ortadan kaldırmak ve insanları itâat boyunduruğundan salıvermektir.⁴⁶⁰ O, yanılmalar ve küçük günahların önemsenmeyeceğini, devamlılığı olmayan büyük günahların da, zayıflık ve ayak kaymaları hükmünde olduğunu ve azli gerektirmediğini söyler. Ona göre Müslümanların idâresini üstlenen kişinin altın ve gümüş kaplarda yemek- içmek gibi büyük günahlardan sayılan fakat görevlerini aksatmasına neden olmayan durumlarda azledilmesini gerektirmez. Cüveynî, sürekliliğin azilde etkili olduğunu beyan etmiştir. Çünkü büyük günahlar yanılığdan olursa fesada sebep olmaz. Ancak herhangi bir günahı tekrarlaması imamın ısrarını ve İslamın hükümlerini hafife aldığını ifade etmektedir ki bu, dine güveninin kalmaması ve Müslümanların kalplerine hastalık sokması demektir.⁴⁶¹ Kitâbû'l- İrşâd adlı eserinde, halife doğru yoldan sapar, büyük günah işler ve fıski sebebiyle halife olma vasfını kaybederse görevden çekilmesi gerektiğini belirttikten sonra azline hükmedilmeden kendisinin görevinden istifa edebileceğini beyan eder. Ayrıca halifenin hataları telâfi edilebilirse durumun düzelebileceğini belirtir.⁴⁶²

Gazzâlî, yaşanılan devirde hilâfet şartlarına malik olan bir Kureyşli bulunamazsa bu durumda güç ve kudreti elinde bulunduran ancak hilâfet şartlarına haiz olmayan birisine biat edilebileceğini belirtir.⁴⁶³ Buradan anlaşılmaktadır ki Gazzâlî' de hilafet şartlarını kendisinde tam bulundurmayan -fasık da olsa- birini halife olarak kabul etmektedir.

Nevevî, Ubade hadisinde belirtilen “ elinizde hakkında Allah'ın kitabında bulunan açık bir delil görmeniz müstesna” hadisinin şerhinde yöneticilerle, yönetme hususunda çekişmemek gerektiğine ancak İslâm'a muhalif bir iş yaptıklarında bunu söylemek ve uyarmak gerektiğini ifade eder. Ayrıca zâlim ve fâsık olsalar dahi imamlara karşı ayaklanmak Müslümanların icmâsı ile haramdır. Ehl-i sünnete göre fâsıklık sebebi ile halifenin görevinden azlolunamayacağı üzerinde icma vardır. Ayrıca Nevevî, imama isyan neticesinde ortaya çıkacak kötülüğün, onun görevde kalması neticesinde ortaya çıkacak kötülükten daha büyük olduğunu belirtir. Ona göre imam bid'atçı veya fâsık olursa ona karşı kıyama imkân olmazsa kıyam edilmez. Nevevî, Müslim'in şerhinde fâsık

⁴⁶⁰ Cüveynî, *El- Gıyasi*, s. 99-100

⁴⁶¹ Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 108-109

⁴⁶² Cüveynî, *Kitâbû'l- İrşâd*, s. 346

⁴⁶³ Gazzâlî, *Fedâihu'l- Bâtuniyye*, s. 122; *El- İktisâd Fi'l- İtikad*, s. 179

imamın azledilmeyeceği görüşünü Ehl-i sünnetin çoğunluğuna mâl etmektedir. Ehl-i sünnetin hukukçu, hadisçi ve kelamcılarının çoğunluğuna göre imâm, fâsıklık, zulüm ve hakların ihlali yüzünden hal' edilemez. Belki bu konudaki hadislere bakılarak onu uyarmak, korkutmak gerekir.⁴⁶⁴

Senhûrî, Ehl-i sünnetin zârûrî olarak fasık ve zalim imamın hilâfetinin devamına cevaz verdiğini ve Taftâzânî' nin de aralarında bulunduğu bazı âlimlere göre fâsık ve zâlîm kimsenin hilâfete ehil olmadığı ancak fîskın ve zulmün azil için bir sebep olarak kabul edilmediğini belirtir.⁴⁶⁵

Ahmet Bin Hanbel' e göre günah olmayan konularda zâlîm bile olsa halifeye itaat gereklidir. Ancak mâsiyet konusunda yaratılana itâat yoktur. Ancak bu isyanı kabul ettiği manasına gelmemektedir. Bağdat fakihleri, Ahmed b. Hanbel'e halife Vasık'ı şikâyet ettiklerinde, o halifeye itaatten el çekilerek Müslümanların birliğinin bozulmamasını tavsiye etmiştir.⁴⁶⁶ Ona göre fâsık halife azledilmez, belki uyarılması gerekir.⁴⁶⁷ Mervizî'nin rivayetinde halife olan şahıs içki içse bile onunla cihad edileceğini belirtir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel kendisine baskı uygulayan, işkence eden döneminin halifelerini 'emîru'l mü'minin' sıfatıyla anardı.⁴⁶⁸ Ferrâ, Ahmed b. Hanbel'e göre fâsıklığın ister sakıncalı şeyleri yapmak ve şehvete uymak suretiyle, isterse inançla ilgili olsun bunların halifeliğin devamına engel olmadığını ifade etmektedir.⁴⁶⁹

Ahmed bin Hanbel' de diğer fakihler gibi hilâfeti zorla ele geçirip halkı memnun eden ve adâleti yerine getiren kimsenin halifeliğini meşru sayar. Hatta Ahmed bin Hanbel daha ileriye giderek, hilâfeti zorla ele geçiren kimseye fitnelerin önüne geçeceği için fâcir bile olsa itaatın vacip olduğunu söyler.⁴⁷⁰ Bir risalesinde şöyle der: " Halifelik makamına gelen ve halk tarafından memnuniyetle kabul edilen veya kılıçla halkın üzerinde hâkimiyet kurduktan sonra 'emîru'l- mü'minin' ünvanını alan devlet reisine ister fâcir olsun isterse müttaki olsun itaat gerekir." Devamında ise " Bir kimse Müslümanların

⁴⁶⁴ Nevevî, *El- Minhac*, VIII/ 448-449

⁴⁶⁵ Senhûrî, *Fıkhu'l- Hilâfe*, s. 213

⁴⁶⁶ Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 20

⁴⁶⁷ Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 98

⁴⁶⁸ Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 20; Suyûtî, *Tarihu'l- Hulefa*, s. 322, 346

⁴⁶⁹ Ferrâ, *El Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 20,27

⁴⁷⁰ Ferrâ, *El Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 20,23; M. Ebu Zehra, *İslam'da Fıkhi Mezhepler Tarihi*, s. 408

imâmlarından birine karşı ayaklanansa bu imam etrafında toplanmış olan halk da herhangi bir şekilde ister rıza ile ister tahakküm karşısında onun hilâfetini tanısa, ayaklanan kimse Müslümanların birliğini bozmuş ve peygamberin hadislerine aykırı davranmış sayılır.” Ona göre istikrarlı ve sabit bir nizam mutlaka bulunmalıdır. Bu nizamın dışına çıkanlar ümmetin kuvvetini parçalayıp, onu temelinden sarsmaktadırlar. Bu nizamı bozmak isteyenler, zalim hükümdarların işledikleri suçtan daha fazla suç işlemiş olurlar. Ayrıca Ahmed bin Hanbel bu meseleyi sefefe tabi olmak yönünden ele almaktadır. Çünkü tabiînler Emevîler döneminin çoğunda yaşamışlar ve birçok fiske ve fücûra şahit olmalarına rağmen isyanı yasaklamışlar ve isyancılara katılmamışlardır.⁴⁷¹

İmam Mâlik başta olmak üzere, fakihlerin çoğuna göre zâlim halifeye karşı ayaklanmak doğru değildir. Ancak böyle bir halifeyi değiştirmek için çalışmak gerekir. Fitne ve anarşi çıkarmaksızın zâlim hükümdarı değiştirmek için çalışmayan ümmet, toptan günahkâr olur.⁴⁷² İmâm Mâlik’in bu görüşü Ebû Hanîfe’nin bu konudaki görüşüyle benzerlik arz etmektedir. Halife zâlim olursa sabırlı olmak, onu irşad etmek gerekir. İmam Mâlik’in burada bahsetmiş olduğu sabır, zulme boyun eğmek manasına gelmemektedir. Aksine Müslüman toplumu fitnedan muhafaza etme gayretinden kaynaklanmaktadır. Zâlim halifeyi nasihat ederek adâletli olmaya sevk etmek gereklidir.⁴⁷³ İmam Malik’e ilk Abbasî devrindeki isyan hareketlerinde “ Halifeyle mi yoksa isyancılarla mı savaşmak gerekir? ” diye sorulduğunda denildiğinde şu cevabı vermiştir: “ Eğer isyancılar Ömer bin Abdülaziz gibi bir halifeye karşı ayaklanmışlarsa onlarla savaşmak gerekir. Aksi takdirde onları Allah'a bırakınız. Allah önce zâlimden başka bir zâlim vasıtasıyla intikam alır. Sonra da her ikisinden intikam alır.”⁴⁷⁴ H. 145 yılında Hz. Ali torunlarından Muhammed Nefsü’z- Zekiyye ve kardeşi İbrahim Abbasîlere karşı ayaklandı. Rivayete göre İmâm Mâlik, Medine’de bu ayaklanmanın meşruluğuna fetva vermiştir. Fetvasında ikrah halinde olan kimsenin yemininin muteber olmadığını söylüyordu. Ayaklanan kimseler İmâm Mâlik’in bu fetvasına dayanarak bey’atin de zorla alındığını dolayısıyla onun da geçersiz olduğunu ifade ediyorlardı. Dönemin devlet adamları onun bu fetvasını tekrarlamasını yasaklamışlardı. Ancak İmam Malik bu fetvadan vazgeçmedi. Daha sonra

⁴⁷¹ M. Ebu Zehra, *İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi*, s. 408- 409

⁴⁷² M. Ebu Zehra, *İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi*, s. 282

⁴⁷³ M. Ebu Zehra, *İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi*, s. 291-292

⁴⁷⁴ M. Ebu Zehra, *İslam’da Fıkhi Mezhepler Tarihi*, s. 281

ise çeşitli işkencelere maruz kaldı.⁴⁷⁵ Kaynaklarda halife Ebu Cafer'in, İmam Malik'e yapılan işkenceyi kınadığı ve bundan razı olmadığını kendisine söylediği, İmam Malik'in halife Ebu Cafer ile görüştüğü, ondan hediyeler aldığı, ona dua ettiği yazılıdır.⁴⁷⁶

Halifenin fıska sebebiyle azledilmesi gerektiği görüşünde olan fakihlere gelince; Bu düşüncede olan fakihlere göre, imâmetin amacı Allah'ın hadlerini uygulamak dinî ikame etmektir. Fâsıklık ise imâmlık anlaşmasını iptal eden bir unsurdur. Fasık olan birisinin görevde kalması, onun azlinden daha çok fitneye sebep olacaktır. Bu konuda fakihlerin görüşlerine değinelim.

İbn Hazm, Ehl-i sünnetten bazılarının, Mu'tezilenin ve Hâricîlerin tamamı ile Zeydîlerin fâsık ve zâlim halifenin fıska ve zulmüne son vermenin yolunun ancak isyan olması halinde imkân bulunduğu isyan etmenin vacip olduğu görüşünde olduklarını söyler. Ancak bu fitneyi engelleyebilecek güce ulaştıklarında caizdir.⁴⁷⁷

Kâdî İyâz'a göre fasık halifeye karşı kıyam edilemeyeceğine dair icma bulunmamaktadır. Zira Medineliler Ümeyye oğullarına karşı kıyam etmişlerdir. Haccac'a karşı kıyam edenlerin bu kıyımları onun yalnızca fasık ve zalim olmasından değil şeriatin bir takım hususlarını değiştirmiş olmasından ve küfür olan bazı şeyleri ortaya çıkarmasındandır.⁴⁷⁸

Mâverdî'ye göre fıska hali hilâfet akdinin meydana gelişine engeldir. Halife, hilâfet makamına geldikten sonra bu tür işler yaparsa hilâfet makamından düşmesi gerekir. Eski iyi haline dönse de artık halife olamaz. Ona göre halifenin fâsıklığı iki şekilde meydana gelir. Birincisi; halifenin şehvetini kuvvetlendirmek, arzularına boyun eğmek suretiyle kötü işler işlemeye, yasak edilen şeyleri yapmaya başlamasıdır. Bunlar bedenine ait fiillerdir. Böyle bir durumun ortaya çıkması hilâfet akdine engel olduğu gibi hilâfet makamında kalmaya da manidir. Bu tarz fıska işleyen kimse hilâfet akdini ihlal etmiş ve görevi sona ermiştir. Daha sonra iyi haline geri dönse de yeniden halife seçilmediği sürece görevine dönemez. Fıskın ikinci türü ise; halifenin inancında şüpheli davranışlarda

⁴⁷⁵ M. Ebu Zehra, *İslam' da Fıkhî Mezhepler Tarihi*, s. 233

⁴⁷⁶ İbn Kuteybe, *El- İmâme ve 's- Siyâse*, s. 522-525

⁴⁷⁷ İbn Hazm, *El- Fasl*, III/ 420

⁴⁷⁸ Nevevî, *El- Minhâc*, VIII/449

bulunması halidir. Bu durumda ise halifenin yaptığı işler te'villi veya te'vilsiz, bozuk inançlılığını gösteriyorsa halife küfre sapmış kabul edilir ve görevine son verilir.⁴⁷⁹

Kurtubî bu konuda “ İmam başa getirilip akdin yapılmasından sonra fâsıklık edecek olursa, cumhurun görüşüne göre imameti fesh olur ve bilinen zahir fâsıklığı sebebiyle İmamlıktan uzaklaştırılır. Çünkü imamın hadleri uygulamak, hakları sahibine vermek, yetimlerin- delilerin mallarını korumak, onların görülmesi gereken işlerine nezaret etmek ve buna benzer sözü geçen işleri yerine getirmek için tayin edileceği sabittir. Fâsık olan bir kimsenin ise fâsıklığı bütün bu işleri yerine getirmesine engel olur, bunları ifa etmesine fırsat vermez. Eğer bizler İmamın fâsık olmasını caiz göreceğ olursak bu, imamın tayin ediliş gayesini iptal eder. Nitekim imamın tayin ediliş sebebini iptal edeceğinden dolayı fâsık olan herhangi kimseye imamet akdinin yapılması baştan beri caiz değildir. Sonradan fâsıklık eden de onun gibidir.” der. Kurtubî, bir başka grubun ise fasık imamın azledilemeyeceği görüşünde olduklarını, onlara göre azlin ancak küfür, namazı kıldırmayı terk etmekle veya namaza çağırılmayı terk etmekle, şeriaten herhangi bir şeyi terk etmekle mümkün olduğunu bu konuda ise Ubade hadisini delil getirdiklerine değinir.⁴⁸⁰

Dihlevî'ye göre hilâfet görevini üstlenen kimse zalim ve zorba biri olur, hak ve hakikate uymazsa, bu halkın ifsadına yol açar. Bu haliyle onun halka zararı faydasından daha çok olur. Halk bazı ilkelere dayanarak halifeye karşı koymalıdır.⁴⁸¹

Nesefî' ye göre imamın şehveti, azalarının fiillerine taalluk ediyorsa, dinin yasak ettiği şeyleri yapmaya devam ediyorsa; bu hal, o kimsenin hem imam seçilmesine hem de imamlığının devamına engeldir böyle bir kimse derhal azledilmelidir.⁴⁸²

⁴⁷⁹ Mâverdî, *El- Ahkâmu 's- Sultaniyye*, s. 55-56

⁴⁸⁰ Kurtubî, *El- Câmû Li Ahkâmi 'l- Kur'an*, I/ 546-547

⁴⁸¹ Dihlevî, *Hüccetüllahi 'l- Baliğa*, II/470

⁴⁸² Ömer Nesefî, *Akâid*, s. 143

Kaderiyye, Hâricîler ve Mu'tezile'ye göre fâsık ve zâlim halife azledilir.⁴⁸³ Râfizîler imamın masum olması gerektiği görüşünde oldukları için imam için fiskı kabul etmemektedirler⁴⁸⁴

İbn Hazm, halifenin fâsıklık, zulüm vesaire sebeplerle azledilmemesi gerektiği yönünde olan hadisleri geniş bir şekilde ele almış ve bunların yanlış anlaşıldığını belirtmiştir. O, fâsık ve zâlim halifeye karşı hurûcun caiz olduğunu hatta vacip olduğunu kabul eder. Çünkü zalim ve fasık birine boyun eğen bir kimse, günah ve düşmanlıkta zâlim kimseye yardım etmiştir. Bu ise Kur'an'a göre haramdır. Zira Maide sûresinde “*İyilik ve takvâda yardımlaşın. Günah ve haksızlık yolunda savaşmayın.*”⁴⁸⁵ buyurulmaktadır. Fâsık ve zâlim halifeye karşı sabrı emreden hadisler, İslâm'ın ilk yıllarında vârid olmuş olup, halifeye karşı çıkmanın caiz olduğunu belirten hadisler tarafından nesh edilmiştir. Mensuh olan rivayetlerin, nasih rivayetlere tercih edilmesi ise de haramdır. İbn Hazm, nesheden hadisler ise şu iki hadisi örnek olarak verir: Sahabeden birisi haksız yere malını almak isteyen birisi hakkında Resulüllah'a sordu. Resulullah “*Malını verme.*” dedi. Sahabi “*Eğer benimle savaşırsa?*” diye sordu. Resulullah “*Sende onunla savaş.*” Sahabi “*Eğer onu öldürürsem?*” Resulullah: “*O cehennemdedir.*” Sahabi : “*ben öldürülürsem?*” Resulullah “*sen cennettesin.*” buyurdu.⁴⁸⁶ Diğer bir hadiste ise “*Herhangi bir Müslümandan (Bu kitapta yazılan miktar vechiyle) zekât istenirse, zekâtını versin. Bundan fazlası istenirse vermesin.*” buyrulmaktadır.⁴⁸⁷ İbn Hazm' a göre halife zulüm yapacak olursa önce ona nasihat edilmelidir. Halife kendisine yapılan nasihatleri haklı bulup hatasını kabul ederse ve yaptığı fâsıklık sebebiyle had uygulanmasını kabul ederse onu azletmek için bir neden kalmaz. Eğer kendisine uygulanması gereken hadleri kabul etmeyecek ve içinde bulunduğu durumu değiştirmeyecek olursa, azledilmesi ve onun yerine hakkı uygulayacak başka birisinin

⁴⁸³ Pezdevî, *Usûlu'd- Din*, s. 298; Nureddin es- Sabuni, *El- Bidaye fî Usuli'd- Din*, s. 127; Nesefî, *El- Umde fi'l- Akâid*, s. 67; Şehristânî, *El- Milel ve'n- Nihal*, s. 110; Bağdadi, *El- Fark Beyne'l- Firak*, s.276; İbn Hazm, *El- Fasl*, III/ 420; Sirâceddin, *Şerhu'l- Emâlî*, III/587; Eş'arî, *Makâlâtü'l- İslâmiyyîn ve İhtilafu'l- Musallîn*, s. 334

⁴⁸⁴ Muhammed Rıza El- Muzaffer, *Akâidü'l- İmamiyye*, s. 51-52; İsmail Kaya, *Kendi Kaynaklarına Göre Şia ve Şiiilik*, s. 20,38-39; Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse*, II/702; Şehristânî, *El- Milel ve'n- Nihal*, s. 135; Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 92; Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, s. 287; Bâkılânî, *Et- Temhid*, s. 445,450-451; Abdülkahir El- Bağdadi, *El- Fark Beyne'l- Firak*, s.276

⁴⁸⁵ Maide: 5/2

⁴⁸⁶ Müslim, “Kitabü'l- İman”, 225

⁴⁸⁷ Buhârî, “Zekat” 57

göreve getirilmesi vacip olur. İbn Hazm, Hucurat sûresinde “ *Eğer Müminlerden iki grup birbirleriyle kavgayla tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkında tecavüz etmiş olursa –Allah’ın emrine dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın.*”⁴⁸⁸ ayetini delil göstererek haddi aşan kimselerle savaşılmasının farz kılındığını ve bu ayetin muhkem olup mensuh olmadığını ayrıca sabrı tavsiye eden hadislere de hükmedeceğini belirtir.⁴⁸⁹

Mısırlı İslâm hukukçusu Muhammed Yûsuf Mûsâ’ da İbn Hazm’ın görüşünü tercih etmiştir. Çünkü İslâm ümmeti marufu emretmek münkeri nehyetmek ile nitelendirilmiştir. Şer’an azledilmeyi hak eden bir halifeye kuvvet kullanarak karşı çıkmayı vacip gören kimse, ümmetin birliğinin korunmasının da zorunlu olduğunu ve zaruri bir durum olmadıkça kan dökmek gerektiğini göz önünde bulundurmalıdır.⁴⁹⁰

Abdulkadir Udeh’ e göre kendisine imâmet akdi yapılmış olan kimse için böyle bir durum söz konusu olduğu takdirde, fâsıklığı nedeniyle azledilmesi gerekir. Ancak tekrar âdil olacak olursa Mâverdi’nin ve diğer bazı fakihlerin görüşüne göre yeni bir akit ile tekrar imam olabilir. Bununla birlikte bazıları da eğer henüz fiilen azledilmeden adil olursa yeni bir akit veya biat olmaksızın makamına dönebileceği görüşündedirler. Udeh, fâsıklık gibi bir nedenden dolayı halifenin azledilmesi gerekiyorsa, fitne doğuracak olsa bile azledilmesi gerektiğini söyler. Ona göre halifenin azledilmesinin doğuracağı sonuçlar, gerçek yapısıyla fitne değildir. Bu bir ıslah, hak kelimesinin yüceltilmesi, İslâmî iktidarın sağlamlaştırılması ve fâsıkların iktidarının ve güçlerinin son bulmasıdır. Esas fitne, halifenin azledilmesini gerektiren durumlar ortaya çıkmasına rağmen buna ses çıkarmayıp, göreve devam etmesini sağlamaktır. Bu bir fitnedir ve bu fitnenin kapısı kapatılmadıkça yeni bir fitnenin kapısı aralanacaktır. Fitne kapılarının aralanması belki de Allah’ın dinini uygulanmasını zorlaştıracaktır. Oysaki hilâfetten gaye Allah’ın dinini ikame etmektir.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Hucurat: 49/9

⁴⁸⁹ İbn Hazm, *El- Fasl*, s. 424-436; Zuhayli, *El- Fıkhu’l- İslâmî ve Edilletüha*, VIII/434

⁴⁹⁰ Zuhayli, *El- Fıkhu’l- İslâmî ve Edilletüha*, VIII/434

⁴⁹¹ Udeh, Abdulkadir, *İslâm ve Siyasi Durumumuz*, (Çev: Beşir Eryarsoy), Pınar Yayınları, İstanbul 1982, s. 181

Ayrıca Udeh, iki zararlı şeyden az zararlı olanın seçilmesi yoluyla, fitne çıkmaması için imamın azledilmemesi gerektiği görüşünde olanlara, tarihi yaşanmışlıkların ve İslâm'ın içinde yaşamakta olduğu durumun ışığı altında incelenecek olsa her halükarda daha az zararlı olanın imâmı azletmek olduğunun görüleceğini belirtmiştir. Bu şekilde bir halifenin İslâm'ın kendisini ve otoritesini zayıflatacağını belirtmiştir. Ayrıca ona göre günümüz toplumlarında böyle bir fitnenin var olabileceği korkusuna kapanmayı gerektiren herhangi bir durum bulunmamaktadır. Ümmetin çoğunluğu halifenin azledilmesini uygun görürse azledilmesi gerekir.⁴⁹²

Fâsık imâmın değiştirilmesi görüşünde olanlar, bunun nasıl yapılacağı ve silah kullanılıp- kullanılmayacağı konuları üzerinde tartışmışlar bunun sonucunda ortaya üç farklı görüş ortaya çıkmıştır.

Bu konudaki ilk görüş, halîfenin her ne sonuca sebep olacak olursa olsun değiştirilmesinin vacip olduğu yönündeki görüşü beyan eden Hâricîlere ait olmaktadır.

İkinci görüş Ehl-i sünnetin çoğunluğuna ait olan fâsık imâma karşı sabredilmesi yönünde olan görüştür.

Üçüncü görüş ise Ebû Hanîfe ve bazı Mutezile imâmlarına ait olan fâsık halîfeyi değiştirilme imkânı varsa silah ile de olsa değiştirilmesi yönünde olan görüştür. İbn Haldûn, böyle bir durumda halîfeye karşı silahla harekete geçmenin ihtilaflara ve kargaşaya yol açacağını, bu konuda dikkatli olunması gerektiğini söylemektedir. Ayrıca İbn Haldûn, sahâbenin Yezid'e karşı silahla harekete geçtikleri takdirde, Müslümanlar arasında kargaşa çıkacağını bildikleri için Hz. Hüseyin'e biat etmediklerini ve onu Yezid'e karşı oluşundan dolayı tenkit etmediklerini ifade etmektedir. Yezid'de Meydana gelen olumsuz değişimden sonra sahâbelerin onun durumu hakkında anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Sahâbelerden bazıları(Hz. Hüseyin ve Abdullah B. Zübeyr v.b) onda görülen fâsıklıktan dolayı, ona yapılan bir biatin bozulması ve ona isyan edilmesi görüşüne sahip olmuşlardır.⁴⁹³ Tarih kaynaklarında Yezid'in şarap içtiği, haram olan şeylere meylettği, adaletsiz olduğu ve namazı terk ettiği bu sebeple Medine halkının ona biat etmek

⁴⁹²Udeh, *İslâm ve Siyasi Durumumuz*, s. 184-185

⁴⁹³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/297-298

istemediği yazılıdır.⁴⁹⁴ Hz Hüseyin'in dışında Hicaz'da Yezid'in yanında Şam'da ve Irak'ta bulunan diğer sahâbeler ve onlara tâbi olanlar ise Yezid fâsık da olsa, ona isyan etmek büyük kargaşalara ve kan dökülmesine sebep olacağı için bunu caiz görmemişlerdir.⁴⁹⁵ Misal olarak İbn Ömer Yezid'e biat edildiği zaman Yezid'in iyi olması halinde memnun olacaklarını, halka bela olup, kötü davranması durumunda ise sabreceklerini ona isyan etmeyeceklerini belirtti.⁴⁹⁶

Halifenin fâsıklığı sebebiyle azledilmesine değindikten sonra özet olarak fıska ve zulme sapan halife konusunda fakihlerin görüşleri şu şekildedir:

1- Başlangıçta fâsık olan birinin halife olması caiz değildir.

2- Halife olduğunda âdil iken daha sonra fıska ve zulme sapan devlet başkanı, bazı fakihlere göre (Şâfiî fakihler) azledilmiş sayılır, bazılarına göre (Hanefî- Hanbeli- Mâlikî fakihler) ise azli gerçekleşmemiştir.

3- Zalim ve fâsık halifeye karşı isyan edilmesine gelince bu konuda üç görüş bulunmaktadır. Bunlar:

- Âlimlerden bazıları (fakihlerin genel görüşü) kıyam esnasında ortaya çıkacak fitnelerin daha kötü olacağını düşünerek kıyamı uygun görmemişler sabrı tavsiye etmişlerdir.
- Bazı âlimler ise bu çeşit bir halifenin görevde kalmasının daha kötü olduğunu kabul ederek ona karşı kıyam edilmesi gerektiği görüşündedirler.
- Bir kısım âlimler ise halifenin görevinde kalması ile azledilmesi arasındaki zararın iyice anlaşılması ve ona göre en zararlı olanın def edilmesi gerektiği yönünde görüş beyan ederler.

⁴⁹⁴ Suyûtî, *Tarihu'l- Hulefa*, s. 215-216

⁴⁹⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/303

⁴⁹⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV/208

Tarihte yaşanan azil vakılarından birine değinmekte fayda görüyoruz. Medine ehli Yezid'i azledince Abdullah b.Ömer ailesini yanına aldı ve halka kıyamet gününde ahdine ihanet eden herkese bir sancak dikileceğine dair olan hadisi okudu ve Yezid'e yapılan bey'atın Allah ve Rasûlüne yapılan biat ile aynı olduğunu, onu azledip, ona karşı isyanın doğru olmayıp vefasızlık olduğunu, Allah resulünün vefasızlar için kıyamette sancak dikileceğini buyurduğunu ve oğullarından hiç birisinin bu biatten vazgeçmemesi gerektiğini söyledi.⁴⁹⁷ Medine ehli İbn Ömer'i dinlemeyip Yezid'i azledince Harre olayı gerçekleşti ve bu olayın sonucunda muhacir ve ensarın çocukları öldürüldü.⁴⁹⁸ Bu elim hadise göstermektedir ki devlet başkanı fâsık olsa, zulme yönelse bu durumlarda Ebu Hanife'nin görüşünde olduğu gibi tam bir şekilde hazırlık yapılmadan azle kalkışılmamalıdır.

Sonuç olarak Ehli-sünnet âlimleri, Harre vakıası, Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr'in başına gelenleri⁴⁹⁹ göz önünde bulundurarak kesin sonuç alamayacakları takdirde Müslüman yöneticiye karşı hurucun (ihtilalin) mutlak olarak caiz olmadığını ve sabrın vacip olduğu görüşündedirler. Bu konuda Hz. Peygamber'den gelmiş hadis-i şeriflere dayanırlar. Nitekim Allah Resûlü (s.a.v) halifenin namaz kıldığı müddetçe ona karşı isyan etmenin uygun olmadığını sahâbeye bildirmiştir. Hadiste Allah resulü, ileride kötü işler ve amellerde bulunan halifelerin geleceğini sahâbesine bildirince onlar: " Ey Allah'ın Rasûlü! Onlara kılıçlarımızla karşı koyalım mı?" diye sorduklarında Allah Resûlü şöyle buyurdu: "Namaz kıldıkları müddetçe hayır. İdârecilerinizde hoşunuza gitmeyen bir şey gördüğünüzde onun amelini çirkin kabul edin. Ancak itaatten ayrılmayın."⁵⁰⁰

Ashab ve tâbiînin pek çoğu fâsık bile olsa devlet başkanına karşı isyana kalkışmamış ve sabır yolunu tutmuşlardır. Buna göre açıktan açığa küfrü ilan etme hali müstesna olmak üzere yöneticiye karşı isyan etmek uygun değildir. Bu konuda tarihi hadiseleri ve bunların elim sonuçlarını dikkate alarak iyiliği emredip kötülüklerden

⁴⁹⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV/207; İbnü'l- Esir, *El- Kamil fi't- Tarih*, IV/109-118; İbn Kuteybe, *El- İmâme ve's- Siyase*, s.276,280-281; Suyûtî, *Tarihu'l- Hulefa*, s. 215-216; Ferrâ, *El-Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 23

⁴⁹⁸ İbnü'l- Esir, *El- Kamil fi't- Tarih*, IV/118; İbn Kuteybe, *El- İmame ve's- Siyase*, s. 289, 291,295-296; Suyûtî, *Tarihu'l- Hulefa*, s. 217

⁴⁹⁹ Suyûtî, *Tarihu'l- Hulefa*, s. 212-214; İbn Kuteybe, *El- İmame ve's- Siyase*, s. 297-304

⁵⁰⁰ Müslim, "İmâre", 61

sakındırmayı tavsiye eden naslara tabi olmak daha isabetli olacaktır. Kur'an'da Müslümanların insanlar içinden çıkarılmış en hayırlı ümmet oldukları, iyiliği emredip kötülükten sakındırdıkları bildirilmektedir.⁵⁰¹

Konumuzla ilgili Temim-i Dâri'nin rivayet ettiği hadiste ise Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “ Din nasihattir, Din nasihattir, Din nasihattir.” buyurdu. Biz: “ Ey Allah'ın Resûlü, kim için?” dedik. Hz. Peygamber: “ Allah için, kitabı için, Resûlü için, Müslümanların imamları için ve hepsi için.”⁵⁰² Yukarıdaki ayetten Müslümanları üstün yapan özelliğin iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak olduğunu, Müslümanların bu sıfatını yerine getirmedikleri zaman üstünlük vasıflarını kaybetmiş olacaklarını anlayabiliriz. Bahsedilen hadisten ise iyiliği emretmenin makam- mevkii ile ilgisinin olmadığını, toplumdaki her kesime iyiliği emredip, kötülükten alıkoyulması için çalışılması gereğinden söz etmektedir.

Bu ayet ve hadislerden anladığımız kadarıyla devlet başkanını yaptığı hatalar için nasihat etmek gerekmektedir. Nitekim Kur'an' da öğüt vermenin müminlere fayda verdiği bildirilmektedir.⁵⁰³

2.2. HALİFENİN İSTİFASI MÜMKÜN MÜ?

Devlet başkanının istifa yetkisinin olup-olmadığı konusunda İslâm âlimleri arasında ihtilaf bulunmaktadır. Fakihlerden bazıları, imâmetin bey'at edenler ve bütün Müslümanlar açısından gerekli olduğu gibi, imam açısından da gerekli olduğuna hükmederek bunun caiz olduğu yönünde görüş belirtirken, bazı fakihler ise Ehlü'l- hal ve'l- akd halifeyi seçtikleri zaman halifenin bu görevden geri durma veya istifa etme hakkının olmadığını ifade ederler. Bu görüşte olmalarındaki sebep ise yeni halife seçmenin meşakkatli oluşu ve seçim esnasında fitne çıkmasının ihtimal dâhilinde olmasıdır.

⁵⁰¹ Al-i İmran: 3/ 110

⁵⁰² Müslim, “İmân”, 95; Buhârî, “İmân”, 42

⁵⁰³ Zâriat: 51/ 55

Şâfîîlerden bir kısmı halifenin istifa etmek istemesi halinde yerine imâmet şartlarına haiz olan birisi bulunamazsa istifası kabul edilemez görüşündedirler.

Cüveynî'ye göre imâmın kendisini azletmesi halinde, şayet işlerin karışacağı, parçalanmaların olacağı ve Müslümanlara önlenemeyecek zararların dokunacağı bilirse, bu durumda kendini azletmesi caiz değildir. Ona göre bu durumda istifa eden imamın durumu savaş zamanında savaşımayıp, Müslümanların hezîmetine neden olan komutanın durumu gibidir. Geri çekilmesi halinde safların yarılacağını bilse; kazanacak yeterliliği olmasına rağmen hemen saldırmak zorunda olmasa bile o makamda bulunmak zorundadır. Kendisini azletmesiyle Müslümanlara zarar vermez, düşmanlığı önler, ortaya çıkan fitneye engel olur ve Müslümanları rahatlatırsa kendisini azletmesi konusunda bir sakınca yoktur. Hz. Hasan'ın kendisini azletmesi de bu şekilde olmuştur.⁵⁰⁴

Hz. Ebu Bekir, kendisine biat edildiğinde insanlara üç gün boyunca biatlerini gözden geçirebileceklerini, istemeyenin biatini geri alabileceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Hz. Ali, “ Vallahi biz ne biatimizden vazgeçeriz ne de senin vazgeçmeni kabul ederiz. Resulullah seni dinimizi birleştirmek için öne geçirdi. Kim seni dünyamızı idare etmek için geri alabilir?” dedi.⁵⁰⁵ Cüveynî, bu konu hakkında Hz. Ebu Bekir örneğini verir. Hz. Ebû Bekir: “Ben sizin hayırlınız değilim, beni (imâmet konusunda) bağışlayınız” sözü⁵⁰⁶ imamın istifa etme konusunda tek başına karar veremeyeceğinin göstergesidir. Bundan dolayı Hz. Ebû Bekir ‘Beni serbest bırakın’ dediğinde sahâbe, “Seni serbest ve bağımsız bırakmayız.” demişlerdi. Bu İslâm'ın maslahatının Hz. Ebû Bekir' in imâmete devam etmesine bağlı olduğunun göstergesidir. Ona göre imamın kendini azletmesi zarara, karışıklığa neden olmayıp, yerine imâmet görevini hakkıyla yapabilecek birisi çıksaydı, kimse bu duruma itiraz etmezdi.

Cüveynî El- İrşad adlı eserinde bu duruma Hz. Hasan örneğini verir. Hz. Ebu Bekir'in durumunun ise o dönemde onun yerini dolduracak kimsenin olmamasına, bu sebeple Hz. Ebû Bekir'in istifa talebini sahabenin müspet karşılamadığını belirttikten sonra bu durumun istifa konusunda halifenin tek başına karar veremeyeceğinin bir göstergesi olduğunu beyan eder. Halifenin Allah'a ibadet için istifa etmek istemesi

⁵⁰⁴ Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 112-113, *Kitâbü'l- İrşâd*, s. 346

⁵⁰⁵ İbn Kuteybe, *El- İmâme ve's- Siyâse*, s. 41-42; Suyûtî, *Tarihu'l- Hulefa*, s. 84

⁵⁰⁶ Suyûtî, *Tarihu'l- Hulefa*, s. 84

durumunda engellenemez ancak bu konu da ihtilaflıdır. Ayrıca Cüveynî'ye göre halifenin fîsk ve fücür olarak nitelenen davranışları sergilemesi durumunda hal' edilmeden kendisinin istifasının mümkündür. Ancak halifenin bir suç işlemeyen ve şartlar değişmeden azledilmesi caiz değildir.⁵⁰⁷

İbn Hazm' da Cüveynî' nin görüşüne benzer olarak Hz. Hasan'ın efdal olmakla beraber fitnenin önüne geçmek için Muaviye' ye hilafeti teslim ettiğini söyler.⁵⁰⁸

İmam Muhammed ve Pezdevî, Hz. Ebu Bekir'in insanların en hayırlısı olmadığını söyleyerek istifa talebinde bulunmasının onun tevazusundan kaynaklandığını belirtirler.⁵⁰⁹

Nevevî ve bazı şafîî âlimlerde halifenin istifa etmesinin yerine birinin bulunmasına ve istifasının ehlü'l hal ve'l- akd tarafından kabulüne bağlı olduğunu ifade ederler.⁵¹⁰

Ferrâ, halifenin kendisini azletmesi halinde velayetinin veliahdına geçeceğini, zira kendini azletmesinin onun ölümü gibi olduğunu söyler.⁵¹¹

Kurtubi imamın kendisinde bir eksiklik görmesi halinde istifa etmesinin vacip olduğuna değinir. Ancak kendisinde bir eksiklik görmüyorsa onun durumunun ihtilaflı olduğunu, doğru olanın ise istifasının geçerli olması gerektiğini söyler. Buna delil olarak ise Hz. Ebu Bekir'in istifa etmek istemesini gösterir. Hz. Ebu Bekir: “ Beni görevimden uzaklaştırınız.” dediğinde ashap ona karşı çıkmış ve Resulullahın öne geçirdiği kimseyi geride bırakamayacaklarını söylemişlerdir. Şayet Hz. Ebu Bekir'in kendisini azletme yetkisi olmasaydı ashap ona “Senin böyle bir yetkin yok.” derlerdi. Ashap, Onun bu sözüne karşı çıkmadığına göre imamın kendi kendisini azletme yetkisinin olduğu da anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Kurtubî, imamın, hazır bulunmayanlarında haklarına nezaret ettiğini, dolayısıyla hâkim veya vekil gibi olduğunu, zira imamın, aynı zamanda

⁵⁰⁷ Cüveynî, *El- Gıyâsî*, s. 112,115; *Kitâbü'l- İrşâd*, s. 346

⁵⁰⁸ İbn Hazm, *El- Fasl*, III/ 208, 396

⁵⁰⁹ İmam Muhammed, *İslam Devletler Hukuku*, s. 57; Pezdevî, *Usûlu'd- Din* , s. 285

⁵¹⁰ Şirbînî, *Muğni'l- Muhtac*, XVI/125; Mustafa el- Hin vd, *El- Fıkhu'l- Menhecî*, s. 664

⁵¹¹ Ferrâ, *El- Ahkâmu's- Sultaniyye*, s. 26

ümmetin vekilidir ve naibi olduğunu, vekilin ve hâkimin de kendisini azletmek hakkı bulunduğunu, imamın da böyle olması gerektiğini ifade eder.⁵¹²

Pezdevî'ye göre halife azledilir veya görevden çekilirse bir başkasına tabi olmak gerekir ki bunda pek çok fesat vardır.⁵¹³

Vehbe Zuhaylî de aynı görüştedir. Ona göre halifenin istifa yetkisi bulunmaktadır. Zira bu ona ait bir haktır. Bu hakkı kullanıp kullanmamak kendi iradesine bağlı olup makamında kalma hususunda zorlama altında tutulamaz.

Mâverdi ise halifenin istifasının onun ölümü gibi olduğunu ve ehli'l- hal- ve'l- akdin yeni halife seçmesinin gerekli olduğunu belirtir.⁵¹⁴

Senhûrî, halifenin istifasının imametinin hedeflerine ulaşmasına engel olacağını söyler. Ayrıca istifa sonucunda yeni halife seçmenin zorluklarından söz eder ve halifenin istifasının caiz olmadığını ifade eder.⁵¹⁵

Bu konuda Hz. Hasan'ın imâmetten feragat etmesini örnek olarak verebiliriz. İbnü'l- Hümâm, bu vakıa hakkında Hz. Hasan'ın Muaviye'nin kan dökme niyetinde olduğunu ve ümmet içinde kargaşa çıkmasının önüne geçmek niyetiyle imametten feragat ettiğini ifade eder.⁵¹⁶

Aynı şekilde Zebîdî, Hz Hasan'ın Müslümanların arasında kan dökülmesine gönlünün razı olmadığı ve hallerinin ıslahı için hilâfeti Muâviye'ye terk ettiğini ifade etmektedir.⁵¹⁷

⁵¹² Kurtubî, *El- Câmî Li Ahkâmi'l- Kur'an*, I/ 547-548

⁵¹³ Pezdevî, *Usûlu'd- Din*, s. 297-298

⁵¹⁴ Zuhayli, *El- Fıkhu'l- İslâmî ve Edilletüha*, VIII/ 427

⁵¹⁵ Senhûrî, *Fıkhu'l- Hilafe*, s. 209

⁵¹⁶ İbnü'l- Hümâm, *Kitâbü'l- Müsâyere*, s. 106

⁵¹⁷ Zebîdî, *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, VIII/124

Nitekim Buhârî’ de geçen hadiste Hz. Peygamber Hz. Hasan’ı işaret ederek şöyle buyurmuştur: “Allahü teala bu oğlumla Müslümanlardan iki büyük cemaati islâh eder.”⁵¹⁸

Bir diğer örnek de Hz. Osman kendisini azletmek amacıyla evinin muhasara edilmesidir. Hz. Osman, “Ey Eşter! İnsanlar benden ne istiyor?” diye sordu. Eşter, “Mutlaka içlerinden birini yerine getirmen gereken üç şey.” dedi. Hz. Osman, “Nedir onlar?” dedi. Eşter, “Onlar seni (yönetim) işini onlara bırakıp ‘İşte emir ve görev sizde! Hilâfet için dilediğinizi seçin!’ demen ile kendine kısas uygulanmasına imkân vermen arasında muhayyer bırakıyorlar. Bu ikisinden kaçınırsan bu topluluk seni öldürecek.” dedi. Hz. Osman, “Bu üçünden başka alternatif yok mu?” diye sordu. Eşter, “Hayır, bunların üçünden başka bir yol yok.” dedi. Hz. Osman, “Hilâfet işini onlara bırakmam hususuna gelince, Allah’ın bana giydirdiği bir gömleği asla çıkarmam.” dedi.⁵¹⁹

Hz. Osman isyancılara “ Hilâfetten istifa etmeye gelince, eğer beni asarlarsa, bu bana Allah’ın cennetinden ve halifeliğinden teberrî etmekten daha sevimlidir. Zira Resûlullah bana: “Ey Osman! Benden sonra Allah sana öyle bir gömlek giydirecek ki münafıklar o gömleği çıkarmanı senden isterlerse, bana kavuşmadan çıkarma.” buyurdu.” Hz. Osman daha sonra kendisine zorla biat ettirmediğini, Allah’ın ahidini bozmalarını uygun görmediğini ifade etmiştir. Hz. Osman evi kuşatılınca, kuşatan asi kimseler ondan istifa etmesini istemişlerdi. Hz. Osman bu konuda İbn Ömer’e görüşünü sordu. İbn Ömer ona ““İslâm’da böyle bir adet başlatmanı uygun görmüyorum. Devlet başkanlarına kızan her topluluk onu makamından indirir. Allah’ın sana giydirdiği gömleği çıkarma!” dedi.⁵²⁰

Yukarıdaki örnekte Hz. Osman’dan istifa etmesi istendiğinde bunu reddetmesi halifenin istifa yetkisinin olduğunu göstermektedir. Ancak toplumda sadece bir kesimin halifeden istifa etmesini istemesi, halifenin istifa etmesi için yeterli bir sebep değildir. Bunu yeterli bir sebep olarak kabul edecek olursak toplumda istikrarın devam etmesi imkânsız hale gelecektir. Sonuç olarak halifenin istifa talebi İslâm toplumu için

⁵¹⁸ Buhârî, “İslah”, 897

⁵¹⁹ İbn Sa’d, *Tabakat*, III/78

⁵²⁰ İbn Kuteybe, *El- İmâme ve’s - Siyâse*, s. 75-76; İbn Sa’d, *Tabakat*, III/ 70-71

hayırlıysa, bu istifa sebebiyle fitne, fesadın yolu açılmayacak, huzur bozulmayacaksa halifenin görevini bırakması uygundur. Şayet halifenin istifa talebi, Hz Ebû Bekir'in istifa etmek istemesi gibi görevin büyüklüğünü, sorumluluk derecesini idrak etmekten ve görevin hakkıyla yapılamayacağından duyulan endişeden kaynaklanıyorsa, buradan bu kimsenin görevini daha iyi şekilde yapacağı anlaşılmalıdır. Bu vasıf ve anlayıştaki kimseler, Müslümanları idare etmeye, herkesten daha çok layıktırlar.

SONUÇ

“İslam hukukuna göre halifenin azli meselesi” isimli çalışmamızla ilgili değerlendirme ve ulaştığımız sonuçları şu şekilde ifade edebiliriz:

İslâm devlet başkanlığı anlamındaki hilâfetten maksat şeriatin tatbiki ve adaletin sağlanmasıdır. Tarihi süreç içerisinde devlet başkanlığı görevini üstlenen ve yürüten kimse için halife, halifetü Resulillah, emirü'l- mü'minin gibi ünvanlar kullanılmamıştır.

Hız. Peygamberin vefatının ardından ortaya çıkmış olan hilâfet, Müslümanları bir arada tutan, onların sosyal siyâsi itikadî ve ekonomik alanlarda kısacası hayatlarının tüm sahalarında birlikte hareket etmelerini sağlayan bir kurumdur. Halife, Müslümanları yöneten, onların haklarını savunup, din ve dünya işlerini daha rahat yaşamalarını sağlamayı amaç edinen devlet başkanıdır. Tüm mezheplerin ittifakıyla İslam toplumunun başında şeriatî kabul eden ve Müslümanların işlerini adil bir şekilde idare eden bir halifenin varlığı vaciptir.

Nakiller bizlere âdil bir düzenin olması ve hadlerin uygulanabilmesi için imâmetin Müslümanlar için vacip olduğunu göstermektedir. Aklen ise insanlık tarihine baktığımızda bir yöneticinin olmadığı hiçbir dönem görememekteyiz. Nasıl ki başsız bir vücut olamayacağı gibi özelde İslam toplumu genelde ise tüm insanlığın mutlaka bir yöneticiye ihtiyacı vardır.

İslam dininde yöneticiye itaat nasslar yoluyla farz kabul edilmektedir. Yine nasslar yoluyla bu itaatın sınırsız olmadığı, şeriate muhalif emirlere itaat edilmeyeceği bildirilmektedir. Ancak bunun da isyan edilip fitne çıkarmak manasında olmadığını söylemek gerekmektedir.

İslamın şeriat ile yöneticiye itaati sınırlamış olması, hilâfetin diğer sistemlerden ne kadar farklı olduğunu göstermektedir. Monarşi yönetim biçiminde itaatın bir sınırı bulunmazken ve yöneticiler la yüs'el (sorulamaz-sorgulanamaz) kabul edilip faaliyetlerinden sorulmazken, İslâm yöneticilere itaatın sınırını çizmiş, onlara itaatın, şeriate bağlılıkları oranında olacağını bildirmiştir. Ayrıca İslam yöneticiye itaati

sınırlandırmakla islam toplumuna halifenin faaliyetlerini denetleme hakkı vermiştir. Bir başka husus ise Monarşi yönetim biçiminde yöneticiye itaat güç ve korkutma yoluyla gerçekleşirken ve maddî yaptırımları bulunurken, hilâfet sisteminde bu durum bizzat şeriat/hukuk ile bildirilmiş olup hem maddî hem de manevî yönden yaptırımları bulunmaktadır. Krallıkların ve despotizmin olduğu bir dönemde İslam'ın temsilcilerine böyle bir yetkiyi vermiş olması dikkat çekilmesi gereken bir durumdur. Tüm bunlar hilâfet yönetim biçimini diğer sistemlerden ayırmaktadır.

Halifenin belirlenmesi seçim ve beyat yoluyla olduğunda halifeyi ümmet veya ümmetin temsilcileri olan ehlü'l hal ve'l akd belirler. İstihlaf halinde ise halifeyi görevi başındaki halife belirler. İstila yolu ise bir şahsın, önceki devlet başkanının vefatından sonra Müslümanların işlerinin düzgün gitmesi için yöneticiliği galebe yoluyla ele geçirmesi anlamına gelir.

Halifelik görevini üstlenecek kimsede bir takım vasıfların bulunması gerekli görülmüştür. Bu vasıflardan bazıları; Müslüman ve akıl-bâliğ olmak, İslam ahkâmını uygulamaya ve devlet işlerini yapmaya muktedir olmak, âdil olmaktır.

Halife, ehlü'l hal ve'l-akd tarafından seçilmesinin ardından başta şûrâ ve adalete riayet etmek üzere bir takım mesuliyet ve görevleri üzerine almış bulunmaktadır. İslâm âlimleri nasslar ışığında bu görevlerin bazılarını zikretmiş, halifenin ilk ve en önemli görevinin âdil olmak ve halkı İslâm ahkâmına göre yönetmek olduğunu ifade etmişlerdir.

İslam Hukuku açısından bakıldığında bir takım dinî ve dünyevî mesuliyetleri üstlenmiş olan halifenin İslâm ahkâmını tatbik etmesi, Müslümanların işlerini idare etmesi ve dünya işleriyle ilgilenmesi gibi önemli sorumlulukları bulunmaktadır.

Kur'an ve sünnet çizgisinde görevine devam ettiği sürece halifeye karşı isyan ve itaatsizlik etmenin haram olduğu konusunda fakihler arasında icmâ vardır. Buna göre halife kendisinde bulunması gereken vasıflara sahip olduğu ve görevlerini hakkıyla yerine getirdiği müddetçe kendisine itaat edilmesi gereklidir. Şayet halife kendisine yapılan uyarıları dikkate almayarak İslâm çizgisinden çıkarsa, bedeninde veya aklî melekelerinde ciddi bir noksanlık ortaya çıkarsa görevinin sona ermesinin yolu açılmış olur.

İslam âlimleri azil konusunu tartışmış ve hangi hususların azle sebep olduğu hususunda görüşlerini belirtmişlerdir. Azle sebep olan hususlar arasında üzerinde ittifak edilenlerden bazıları; âdil olmayıp halka zulmetmek, halifelik görevini hakkıyla yapmaya engel olacak bedenî noksanlıkların ortaya çıkması, İslâm dininden çıkmak, namazı ve ona daveti terk etmektir. Azli gerektiren hususlar arasında halifenin adâlet vasfını kaybetmesi, fasık olması hususu uzun uzadıya tartışılmış, bu durumun azil sebebi olup olmadığı İslâm âlimleri arasında ihtilafa yol açmıştır.

Fıkıh alimleri, halifenin azlinin mümkün olması hususunda ittifak halindedirler ancak hangi hususların azle sebebiyet vereceği konusu fakihler arasında ihtilafıdır. Fakihler halifenin sebepsiz yere azledilemeyeceğini, azil için geçerli bir sebebin bulunması gerektiğini ifade etmektedirler. Bu, hilâfet makamının kendisinden beklenen menfaatleri sağlaması, zararları defetmesi için elzem kabul edilmektedir.

Halifenin fiska düşmesi, zulme yönelmesi, islam dininden çıkması ve bedenî- aklî bir noksanlığının bulunması azli gerektiren sebeplerden bazılarıdır. Yöneticide azli gerektiren durumların devam etmesi halinde ilk etapta uyarılması ve ona nasihat edilmesi gerekmektedir. Nitekim Kur'an'da nasihatın mü'minlere fayda vereceği bildirilmektedir. Şayet uyarıları dinleyip şeriate bağlı olmayı ve zulme son vermeyi kabul ederse görevine devam etmesi gerekir. Ancak uyarıları dinlemeyip, günaha ve zulme devam ederse gerekli hazırlıklar yapıldıktan ve başarıdan emin olunduktan sonra azledilmesi gerekir.

İslâm âlimleri kâfir bir kimsenin Müslümanların yöneticisi olamayacağını, zira halifeliğin amacının şeriatı tatbik etmek olduğunu ifade etmişlerdir. Buna göre açıktan açığa küfrünü ilan eden ve İslâm'ın temel esaslarından birini inkâr eden kimse Müslümanların halifesi olamaz. Fukaha bu hükümleri esas alarak İslâm ahkâmını yok sayan kimsenin görevde kalmasının mümkün olamayacağı kanaatini ortaya koymuşlardır.

İslâm toplumunun maslahatı açısından aklî melekeleri yerinde olmayan ve bu sebeple sağlıklı düşünemeyen kimselere Müslümanların dinî ve dünyevî işlerinin teslim edilmesi yerinde bir davranış olmayacaktır. Hilâfetin amacını ve sorumluluklarını düşündüğümüzde doğru olanın aklî melekelerinde hiçbir sorun bulunmayan, aksine ileri düzeyde zekâyâ sahip olan, Müslümanların işlerini hakkıyla yerine getirebilecek birisinin

bu makamda bulunması ve görevini icrâ etmesi Müslümanların maslahatı açısından bir tercihten öte zorunluluktur.

Hilâfete engel olmayan noksanlıklar: Konuşma zorluğu, pelteklik, ağır işitme, görmede zayıflık, burnun koku almaması, dilin lezzet duymaması gibi noksanlıklardır. Ayrıca tek elin veya tek ayağın bulunmaması da ihtilaf olduğu söylenmekle beraber fakihlerin çoğuna göre hilâfete engel teşkil etmemektedir.

Bedenî noksanlık sebebiyle halifenin azlini gerektiren durumlar konusunda İslâm âlimlerinin görüşleri ikiye ayrılmaktadır: Halifenin kesin olarak azlini gerektiren durumlar ki bunlar; görme yetisinin kaybedilmesi, sağırılık, iki el veya iki ayağın kaybedilmesi ve konuşma yetisinin kaybedilmesidir. Halifenin kesin olarak azledilemeyeceğine hükmedilen durumlar ki bunlar; görme zayıflığı, işitme zayıflığı gibi durumlar olup halifenin görevini yapmasına engel olmamaktadır. Bazı durumlar ise halifede bulunmasıyla onun azlini gerektirdiği konusunda ihtilaf edilen durumlardır. Bunlar ise; Tek ayak veya elin kaybedilmesidir.

Allah'ın indirdiği ahkâm ile hükmetmemek, yöneticilerin, Allah'ın hükümlerini inkâr etmemeleri sebebiyle her ne kadar insanı dinden çıkaran bir küfür değilse de kesinlikle İslâm'a aykırı bir durumdur. Müslüman toplumun başkanının onları en iyi temsil eden kimse olması gerekir. Halifelik şartlarının ilk ve en önemlisi halifenin islam vasfına sahip olmasıdır. İslâm vasfını taşıyan bir devlet başkanına Nisa suresi 59. ayet gereğince itaat etmek gerekmektedir. Bu vasfı kaybeden birisi ise yine aynı sure 141. ayet gereğince kâfirlere bizim aleyhimize bir yol olmaması için İslam devletinin ve Müslümanların başkanı olması kesinlikle uygun değildir.

Fâsık bir kimsenin islam devletinin başında bulunup bulunmayacağı hususu ihtilafli olmakla birlikte Ehl-i sünnetin çoğunluğuna göre fitneye sebep olmaması için bu kimse görevinden azledilmemelidir. Mesela namazını terkeden halife toplumu ifsat etmiyor ve başkalarının ibadetine engel olmayıp, şeriatı tatbik etmeye devam ediyorsa bu takdirde görevde kalmasında bir sakınca bulunmaması gerekir. Eğer halife namazını inancında bulunan bir şüphe veya önemsemeyip, gerek görmediğinden dolayı kılmıyorsa bu durum azline gerekçe olur.

Fakihler, esir olan halifenin kurtulması için Müslümanların elinden geleni yapmasının vacip olduğu üzerinde ittifak halindedirler. Halifenin esaret altında bulunduğu esnada ise ümmetin işlerinin sekteye uğramaması için veliahd tayin edilmesi gereklidir. Esaret altındaki halife veliahd tayin etme imkânına sahip değilse bu durumda ehlü'l hal ve'l akd veliahdı tayin etmelidir. Tüm çabalara rağmen, uzun bir müddet halife kurtarılamazsa ve kurtarılmasından ümit kesilmişse bu durumda veliahdı biat edilir. Kurtarılmasından ümit kesilmesinden ve yeni halife tayininden sonra esaret altındaki halife kurtulsa bile görevine geri dönemez. Zira görevine geri dönmesi, yeni halifenin makamını bırakmak istememesi sebebiyle fitnenin kapısını aralayabilir. Esaret altındaki halifenin durumu fakihlerin çoğunluğuna göre bu şekildedir.

Fıska ve zulme sapan halife konusunda fakihlerin görüşleri şu şekildedir:

1- Başlangıçta fâsık olan birinin halife olması caiz değildir.

2- Halife olduğunda âdil iken daha sonra fisk ve zulme sapan devlet başkanı, bazı fakihlere göre (Şâfiî fakihler) azledilmiş sayılır, bazılarına göre (Hanefî- Hanbeli- Mâlikî fakihler) ise azli gerçekleşmemiştir.

3- Zalim ve fâsık halifeye karşı isyan edilmesine gelince bu konuda üç görüş bulunmaktadır. Bunlar:

- Âlimlerden bazıları (fakihlerin genel görüşü) kıyam esnasında ortaya çıkacak fitnelerin daha kötü olacağını düşünerek kıyamı uygun görmemişler sabrı tavsiye etmişlerdir.
- Bazı âlimler ise bu çeşit bir halifenin görevde kalmasının daha kötü olduğunu kabul ederek ona karşı kıyam edilmesi gerektiği görüşündedirler.
- Bir kısım âlimler ise halifenin görevinde kalması ile azledilmesi arasındaki zararın iyice anlaşılması ve ona göre en zararlı olanın def edilmesi gerektiği yönünde görüş beyan ederler.

Ehli-sünnet âlimleri, Harre vakıası, Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr'in başına gelenleri göz önünde bulundurarak kesin sonuç alamayacakları takdirde Müslüman yöneticiye karşı hurucun (ihtilalin) mutlak olarak caiz olmadığını ve sabrın vacip olduğu görüşündedirler. Bu konuda varit olan hadislere binaen ashab ve tâbiînin pek çoğu fâsık bile olsa devlet başkanına karşı isyana kalkışmamış ve sabır yolunu tutmuşlardır. Buna göre açıktan açığa küfrü ilan etme hali müstesna olmak üzere yöneticiye karşı isyan etmek uygun değildir. Bu konuda tarihi hadiseleri ve bunların elim sonuçlarını dikkate alarak iyiliği emredip kötülüklerden sakındırmayı tavsiye eden naslara tabi olmak daha isabetli olacaktır. Kur'an'da Müslümanların insanlar içinden çıkarılmış en hayırlı ümmet oldukları, iyiliği emredip kötülükten sakındırdıkları bildirilmektedir. Âyet ve hadislerden anladığımız kadarıyla devlet başkanını yaptığı hatalar için nasihat etmek gerekmektedir.

Halifenin istifa yetkisi vardır. Ancak toplumda sadece bir kesimin halifeden istifa etmesini istemesi, halifenin istifa etmesi için yeterli bir sebep değildir. Halifenin istifa talebi İslâm toplumu için hayırlıysa, bu istifa sebebiyle fitne, fesadın yolu açılmayacak, huzur bozulmayacaksa halifenin görevini bırakması uygundur. Şayet halifenin istifa talebi, Hz. Ebû Bekir'in istifa etmek istemesi gibi görevin büyüklüğünü, sorumluluk derecesini idrak etmekten ve görevin hakkıyla yapılamayacağından duyulan endişeden kaynaklanıyorsa, buradan bu kimsenin görevini daha iyi şekilde yapacağı anlaşılmalıdır.

Bu değerlendirmeler ışığında sonuç olarak şunları kaydedebiliriz: Hz. Peygamberin vefatının ardından ortaya çıkmış olan hilâfet kurumu, Müslümanları bir arada tutan, onların sosyal siyâsi itikadî ve ekonomik alanlarda kısacası hayatlarının tüm sahalarında birlikte hareket etmelerini sağlayan bir kurumdur. Halife, Müslümanları yöneten, onların haklarını savunup, din ve dünya işlerini daha rahat yaşamalarını sağlamayı amaç edinen devlet başkanıdır. Tüm mezheplerin ittifakıyla İslam toplumunun başında şeriatî kabul eden ve Müslümanların işlerini adil bir şekilde idare eden bir halifenin varlığı vaciptir. Devlet başkanına tarihi seyir içinde birtakım ünvanlar verilmiştir. Halife, halifetü resulillah, emiru'l mü'minin bu ünvanlardan bazılarıdır. İslâm nazarında halife olan şahıs Allah resûlünün halefi olması sebebiyle bir takım dinî ve dünyevî mesuliyetleri üstlenmiştir. Allah rasûlünün halefi olması ve İslâm ahkâmını tatbik etmesi hasebiyle dinî, Müslümanların işlerini idare etmesi ve dünya işleriyle ilgilenmesi yönüyle de dünyevî sorumlulukları bulunmaktadır. Halife, hilâfet kurumuna

gelmekle bu sorumlulukları kabul etmiş ve İslâm'ın kendisi için çizmiş olduğu sınırlara uyuyacağını sözünü vermiş bulunmaktadır. Bu sözüne sadık kaldığı, Kur'an ve sünnet çizgisinde görevine devam ettiği sürece kendisine karşı isyan ve itaatsizlik etmenin haram olduğu konusunda fakihler arasında icmâ vardır. Şayet halife kendisine yapılan uyarıları dikkate almayarak İslâm çizgisinden çıkarsa veya bedeninde, aklî melekelerinde bir noksanlık ortaya çıkarsa görevinin sona ermesinin yolu açılmış olur. Fakihler, halifenin küfrüne hükmedilirse görevine son verileceği görüşü üzerinde ittifak halindedirler. Ancak halifenin fiska düşmesi halinde görevine son verilip verilmeyeceği konusunda fakihler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bu konuda üç ayrı görüş bulunmaktadır: Birinci görüşe göre bu durumdaki bir halife görevine devam edemez ve azledilmesi gereklidir. İkinci görüşe göre halifenin görevine son verilmesi kargaşaya yol açacaksa, halife görevine devam etmelidir. Ehl-i sünnetin geneli bu görüştedir. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî fakihleri bu görüş üzerinde birleşmektedirler. Fakihlerin bu şartı ileri sürmelerindeki sebep ise Hz. Hüseyin'in şehadeti, Harre olayı, Abdullah Bin Zübeyr in başına gelenler gibi bir takım acı tarihi vakialardır. Üçüncü görüşe göre ise uygun zaman ve zemin bulunduğu bu tarz bir halifenin görevine son verilmelidir. Bu görüş Ebû Hanîfe'ye ait olan görüştür. Ayrıca fakihlere göre bu tarz bir halifenin Kur'an ve sünnete muhâlif emirlerine itaat edilmez.

Halifenin azlini gerektiren diğer durum ise bedeninde birtakım noksanlıkların ortaya çıkmasıdır. Bu noksanlıklar fakihler tarafından üçe ayrılmış olup bazıları hilâfete engel olurken, bazıları herhangi bir engel teşkil etmezler. Bir kısmının ise hilâfete engel teşkil edip etmediği hususunda fakihler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Hilâfete engel teşkil eden noksanlıklar iki elin veya iki ayağın kaybedilmesi, körlük, aklî melekelerin yerinde olmaması, hilâfete engel olmayan noksanlıklaraa, koku alamamak, dilin lezzet duymaması, ihtilafli olan noksanlıklara ise gözlerden birinin görmemesi veya gözlerde zayıflık, konuşma ve işitme de zorluk örnek olarak gösterilebilir.

Araştırmamızda hilâfet yönetim biçimi ile monarşi yönetimi arasındaki farklara da değindik. Monarşi sisteminde devletin başında bulunan şahsa koşulsuz itaat gerekli iken hilâfet sisteminde Müslümanların halifeyi itaati, verdiği emirlerin, yaptığı faaliyetlerin şeriate uygunluğu baz alınarak sınırlandırılmıştır. Buradan başta ehlü'l- hal ve'l- akdin ve Müslüman toplumun halifeyi teftiş hakkına sahip olduklarını

söyleyebiliriz. Monarşi sisteminde kralın görevden alınması söz konusu değilken ve onu görevden alacak herhangi bir mevki ve makam bulunmazken hilâfet sisteminde ise halifede azlini gerektirecek bir hal ortaya çıkması durumunda ehli'l hal ve'l akdin halifeyi azletme yetkisi bulunmaktadır. Hilâfet sisteminde devlet başkanı beyat ve seçim yoluyla seçilirken, monarşide ise devlet başkanının seçiminde babadan oğula geçen bir saltanat sistemi olup güç esasına bağlılık söz konusudur. Hilâfet sisteminde halifenin bağlı bulunduğu İslam kanunları bulunurken ve gerektiğinde halifenin de yargılanması gerekirken, monarşi sisteminde kralın yargılanması söz konusu olmayıp onun üzerinde bir güç bulunmamaktadır.

Halifenin azli konusuna akâid ve fıkıh kitaplarında çok rastlanmakla birlikte İslâm tarihine baktığımızda uygulamada pek rastlanmamaktadır. Yani teoride belirtilen bazı hususların pratiğe dökülemediğini söyleyebiliriz. Bunun nedeni ise daha önce de belirtildiği üzere Hz Peygamberin vefatından sonra yaşanan ve Müslümanların yüzyıllardır etkisinde kaldığı acı hadiselerdir. Fakihler daha önce yaşanan acı hadiselerin bir daha yaşanması endişesiyle, zarûri durumların memnû şeyleri mübah kılması prensibince hareket edip İslam toplumunu fitne ve kargaşadan uzak tutmaya çalışmışlardır. Bu tarz bir isyan hareketinin her dönemde vahim sonuçlara sebep olacağı muhakkaktır. Böyle durumlarda İslâm toplumunun maslahatını düşünerek hareket etmek en doğrusu olacaktır. Unutulmamalıdır ki Hz Peygamberden sonra gelen hiçbir devlet başkanı masum değildir. Devlet başkanının kararlarında ve fiillerinde hata yapabileceği kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Müslümanlara düşen sabrı tavsiye eden hadislere tabî olarak kendi durumlarını düzeltmek ve devlet başkanlarını usulünce uyarmak ve yanlış kararlarına engel olmaktır.

KAYNAKÇA

Abdullah b. Muhammed es- Salih, *Kendi Kaynaklarından Şîi ve Râfîzîlerin İnanç Esasları*, (Ter: Teymullah Yücel), Yedi İklim Kitabevi, İstanbul 2007

Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa I-II*, Bedir Yayınevi, (1) . İstanbul 1981;

Mecelle, (Ter: Ahmet Şimşirgil- Ekrem Buğra Ekinci), KTB Yayınları, İstanbul 2008

Aksoy, Numan Durak, ‘ ‘ *Tarihsel Bakımdan Hilâfet* ’ ’, Hikmet Yurdu Düşünce- Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, yıl:2, s.3(Ocak- Haziran 2009)

Azimli, Mehmet, *Hâlifelik Tarihine Giriş* ’, (3), Çizgi Yayınevi, Konya 2016

Bakıllânî, Ebu Bekir Muhammed b. Tayyip, *Kitâbü't- Temhidü'l- Evail ve Telhisu'd- Delail*, (Tah: İmadüddin Ahmed Haydar), Müessesetü El- Kitâbü's- Sekafiyyetü, Beyrut 1987

Baktır, Mehmet, ‘ ‘ *Cahız'a Göre Hilâfet* ’ ’, C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XVI, 2, 2012

Bağdadî, Ebu Mansur Abdulkahir b. Muhammed, *El- Fark Beyne'l- Firak*, (Ter: Ethem Ruhi Fığlalı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991

Beyâzizade, Ahmed Efendi, *El- Usûlü'l- Münife*, (Çev: İlyas Çelebi), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1996

Beydâvî, Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer, *Envaru't- Tenzil ve Esraru't- Te'vil I-V*, (Ter: Abdülvehhab Öztürk), Kahraman Yayınları, İstanbul 2011

Buhâri, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhâri* I-XV, (Çev: Mehmed Sofuoğlu), Ötüken Yayınları, İstanbul 1987

Buhâri, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhâri* I-IV, (Çev: Mehmed Vehbi Efendi), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993

Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerif, *Şerhu'l- Mevâkıf I-III*, (Çev: Ömer Türker), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015,

Cüveynî, Ebu'l- Meâli Diyâüddin Abdülmelik b. Abdillâh, *Kitâbü'l- İrşâd (3. Baskı)*, (Çev: Adnan Bülent Baloğlu, Sabri Yılmaz, Mehmet İlhan, Faruk Sancar), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2016;

El- Gıyâsî, (Çev: Abdullah Ünalın), (1. Baskı), Mevsimler Kitap, İstanbul 2016

Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Hüccetullahi'l- Baliğa* I-II, (Çev: Mehmet Erdoğan), İz Yayıncılık, İstanbul 1994

Demîci, Süleyman, *El- İmâmetü'l- Uzmâ (İslâm'da Devlet Başkanlığı)*, (t: İbrahim Cücük), Ravza Yayınları, İstanbul 1996

Diyanet İşleri Başkanlığı, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006

Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu Meâli (4. Baskı)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015

Ebu Davud, Süleyman b. Eşas es- Sicistanî, *Sünenü Ebi Davud*, (Tah: İzzet Ubeyd de'as), Daru İbn Hazm, Beyrut 1997

Ebu Zehra, Muhammed, *İslam'da Siyâsî, İtikadî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, (Çev: Abdülkadir Şener), (2. Baskı), Hisar Yayınevi, İstanbul Ts.

Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili I-X*, (Sadeleştiren: İsmail Karaçam, . Emin Işık, Nusrettin Boelleli, Abdullah Yücel), Umut Matbaası, Azim Dağıtım, İstanbul 1992

Eşarî, Ebu'l Hasan Ali b. İsmail b. Bişr İshak b. Salim, *Makâlatü'l- İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l- Musallîn*, (Ter: Mehmet Dalkılıç- Ömer Aydın), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005

Ferrâ, Ebû Ya'lâ Muhammed b. El- Hüseyin b. Muhammed b. Halef, *El- Ahkâmu 's- Sultaniyye*, Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut 2000

Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *El- İktisâd Fi'l- İ'tikâd*, (Çev: Kemal Işık), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1971

Fedaihu 'l- Batıniyye, (Çev: Avni İlhan), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993

Gölpınarlı Abdülbaki, Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, Der Yayınları, İstanbul 1987

Gümüšoğlu, Hasan, *İslâm 'da İmâmet ve Hilâfet*, (33. Baskı), Kayıhan yayınları, İstanbul 2017

Güneş, Kadir, *El- Mu 'cemü 'l- Arab*, Mektep Yayınları, İstanbul 2014

Hatipoğlu, M. Said, *İslam 'da İlk Siyasi Kavmiyeçilik Hilâfetin Kureyşliliği*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 23 s.1(Nisan 1979), s. 121-213

Heysemî, Nüreddîn Ebu'l- Hasan Ali b. Ebi Bekir, *Mecmau 'z- Zevâid ve Menbau 'l- Fevâid I-XX*, (Ter: Yaşar Güngör), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2009

İbn Âbidîn, *Reddü 'l- Muhtar Ale 'd- Dürrü 'l- Muhtar I-XII* (Çev: Ahmed Davutoğlu), Şamil Yayınevi, İstanbul 1982

İbn Haldûn, *Mukaddime I-II*, (Çev: Halil Kendir), Yenişafak Yayınları, Ankara 2004

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *El- Fasl fi'l- Milel ve'l- Ehvâ'n- Nihal I-III*, (Ter: Halil İbrahim Bulut), T.C. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2017

İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik, *Siret-i İbn Hişam I-IV*, (Ter: Hasan Ege), Kahraman Yayınları, İstanbul 2006

İbn Hümâm, Kemaleddin, *Kitâbü'l- Müsâyere*, (Çev: Harun Işık), Kimlik Yayınları, Kayseri 2017

İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm I-XVI*, (Ter: Bekir Karlığa- Bedreddin Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul 2009

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *El- İmâme ve's- Siyâse*, (Çev: Cemalettin Saylık), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017

İbn Manzûr, *Lisânü'l- Arab I-XVIII*, Ebü'l- Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrrem, Neşru Edebi'l- Havza, Kum- İran 1985-h.1405

İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce I-X*, (Çev: Haydar Hatipoğlu), Kahraman Yayınları, İstanbul 2012

İbn Nüceym, Zeynüd-din b. İbrahim b. Nüceym, *El- Eşbah ve'n- Nezair* (Tah: Abdülkerim El- Fudayli), Mektebetü'l- Asriyye, Beyrut 2011

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî el- Hâşimî el- Basrî, *Kitâbü't- Tabakâti'l- Kebîr I-XI*, (Ter: Hikmet Akdemir, Mehmet Vehbi Şahinalp, Ali Bakkal), Siyer Yayınları, İstanbul 2015

İbn Teymiye, *Siyâset (Es- Siyâsetü's- Şeriyye)*, (Çev: Vecdi Akyüz), Dergah Yayınları, İstanbul 1985

- İbnü'l Esir, Ebu'l Hasan İzzeddin Ali b. Ebi'l- Kerem, *El- Kamil Fi't- Tarih I-XI*, (ter: Beşir eryarsoy), Bahar Yayınları, İstanbul 1991
- İbnü't Tiktakâ, Ebu Cafer Safiyüddin Muhammed b. Taceddin, *Siyâset Adâbı (El- Fahri)*, (Çev: Harun Yılmaz), Klasik Yayınları, İstanbul 2017
- İmam Muhammed, Muhammed b. Hasan b. Farkad Eş- Şeybânî, *Siyer-i Kebir(İslam Devletler Hukuku)*, (Çev: M. Said Şimşek, İbrahim Sarmış), Evs Yayınları, İstanbul 1980
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebû'l- Hasen b. Ahmed, *Şerhu'l- Usûli'l- Hamse I-II*, (Ter: İlyas Çelebi), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013,
- Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayâtü's- Sahâbe I-IV*, (ter: Ali Arslan), Merve . . . . . Yayınları, İstanbul ts.
- Kaya İsmail, *Kendi Kaynaklarına Göre Şia ve Şiilik*, Nida Yayıncılık, İstanbul 2017
- Kerimoğlu, Yusuf, *Devlet ve Siyâset Üzerine Notlar*, (3. Baskı), Misak Yayınları, Ankara 2017
- Kummî, Şeyh Saduk Ebu Cafer Muhammed b. Ali ibn Babaveyh, *Risaletu'l- İ'tikadâtü'l- İmâmiyye*, (Ter: Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1978
- Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr, *El- Camiu Li Ahkami'l- -- , Kur'an I-XX*, (Çev: M. Beşir Eryarsoy), Buruc Yayınları, İstanbul 2004
- Maverdî, Ebû Hasen Ali b. Muhammed b. Hatib, *El-Ahkâmu's- Sultaniye*, (Çev.: Ali Şafak), Bedir Yayınevi, İstanbul 2017
- Memduhoğlu, Adnan, "Mâverdî ve Devlet Başkanlığı Konusundaki Görüşleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya 1998

Mevdudî, Ebû'l- Alâ, *Hilâfet ve Saltanat*, (Çev: Ali Genceli), Hilal Yayınları, İstanbul 2015

Muhammed Hüseyin Tabatabâi, *Tüm Boyutlarıyla İslam 'da Şia*, (Çev: Kadir Akaras- Abbas Akyüz), Kevser Yayınları, İstanbul ts.

Muhammed Rıza El- Muzaffer, *Akâidü'l- İmamiyye*, (Tec: Abdülbaki Gölpınarlı), Zaman Yayınları, İstanbul 1978

Muhammed Taki Misbah, *Ehl-i Beyt Mektebine Göre Akait Dersleri*, (Ter: Cafer Bendiderya- İsmail Bendiderya), Kevser Yayınları, İstanbul 2007

Mustafa El- Hin vd, *El- Fıkhu'l- Menhecî*, (Fehremez Sercan), Gonca Yayınevi, İstanbul ts.

Müslim, Ebû'l- Huseyn b. Haccac el- Kuşeyrî, “*El- Cami'u's- Sahih*”I-VIII, (Çev: Mehmed Sofuoğlu), İrfan Yayınevi, İstanbul 1988.

Nebhâni, Takıyyüddîn, *İslâm'da Yönetim Nizamı*, Köklü Değişim Yayınları, Karaman 1989

Nesâi, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, ‘*Sünen*’, İstanbul 1986

Nesefî, Ebu'l- Berekât Ahmet B. Mahmud, *El- Umde fi'l- Akâid*, (Ter: Temel Yeşilyurt), Kubbealtı Yayıncılık, Malatya 2000

Nesefî, Ebu'l-Berekat Abdellah İbn Ahmed, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil I-X* . (Çev: Harun Ünal), Ravza Yayınları, İstanbul 2003

Nesefî, Ebu'l- Muin Meymun b. Muhammed, *Bahru'l- Kelam*, (Ter: Ramazan Biçer), . Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 126

Nesefî, Ömer, *İslâm İnancının Temelleri- Akâid*, (23), (Çev: Seyit Ahsen), Bayrak Yayıncılık, İstanbul 2011

- Nevevî, Ebu Zekerriyya Yahya b. Şeref b. Müri, *El- Minhac Şerhu Sahih-i Müslim b. El- Haccac* (Ter: Beşir Eryarsoy), Karınca- Polen Yayınları, İstanbul 2012
- Niyazi, Mehmed, *İslâm Devlet Felsefesi*, (10), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015
- Pezdevî, Ebu'l Yusr Muhammed, *Ehl-i Sünnnet Akâidi*, (Çev: Şerafeddin Gölcük) (4), Kayıhan Yayıncılık, İstanbul 2015
- Rağıp El- İsfahani, *El- Müfredat*, (Çev: Mustafa Yıldız), Çıra Yayınları, İstanbul 2017
- Râzi, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l- Gayb*, (Ter: Suat . Yıldırım vd.), Huzur Yayınevi, İstanbul trhsz, VIII/103
- Sâbûni, Nüreddîn, *El- Bidâye Fi Usûli'd- Dîn*, (Çev: Bekir Topaloğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara Trhsz
- Said Abdullatif Fu'de, *Şerhu'l- Kebir ale'l- Akidetü't- Tahavi*, Daru'z- Zehain, Beyrut trhsz
- Senhûrî, *Fıkhu'l- Hilâfe ve tetavvuruha*, (Tah: Tefiik Muhammed Eş- Şavi- Nadiye Abdurrezzak Senhûrî), Menşuratü'l- Halebiyyi'l- Hukukiyye, Beyrut 2008
- Sirâceddin, Ebû Hasen Ali b. Osman El- ûşî, *Şerhu'l- Emâlî I-III*, (Ter: Şahver . Çelikoğlu), Marifet Yayınları, İstanbul 2009, III/568,577
- Suyûtî, Celâleddin Ebu'l- Fadl Abdurrahman b. Muhammed, *Tarihu'l- Hulefa(Halifeler Tarihi)*, (Ter: Onur Özatağ), (2), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015
- Suyûtî, Celâleddin Ebu'l- Fadl Abdurrahman b. Muhammed, *Ed- Dürrü'l- Mensûr fi'T- Tefsîr bi'l- Me'sûr I-XVI*, (Ter: Hasan Yıldız), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2012
- Şehristânî, Ebu'l- Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerim B. Ahmed, *El- Milel ve'n- Nihal*,(Ter: Mustafa Öz), İstanbul 2008

Şen, Abdurrahim, *İslam Hukuk Düşüncesinde İktidar- Güç İlişkisi*(Doktora Tezi),
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008

Şirbînî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed El- Hatib, *Muğni'l- Muhtac I-XX*, (Ter:Soner
duman), Mirac Yayınları, İstanbul 2016

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Tefsiru't- Taberî I-IX*, (Ter: Kerim Aytekin-
Hasan Karakaya), Hisar Yayınevi, İstanbul 1996

Taftâzânî, *Şerhu'l- Akâid*, (Çev: Talha Hakan Alp), Yasin Yayıncılık, İstanbul 2008

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed, '*Sünen*', I-X,(Ter: Abdullah Parlıyan), Konya Kitapçılık,
Konya 2004

Türpüşti, Fadlullah Şihâbüddîn Ebû Abdullah b. Hasan, *El- Mu'temed fi'l- Mu'tekad* (
Ter: Süleyman Kuku), Damra Yayınları, İstanbul trhsz

Uçar, Şahin, *İslam'da Mülk ve Hilafet*, Beyajans, Konya 1992

Udeh, Abdulkadir, *İslâm ve Siyasi Durumumuz*, (Çev: Beşir Eryarsoy), Pınar Yayınları,
İstanbul 1982

Vehbe Zuhayli, *El- Fıkhu'l- İslamî ve Edilletüha*,I-X (Çev: Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy
vd), Feza Yayıncılık, İstanbul 1990

Zebîdî, Zeynü'd - din Ahmed b. Ahmed İj b. Abdi'l- Lâtif, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*
Tecrîd-İ Sarîh Tercemesi, (Çev: Ahmed Naim), Diyanet İşleri Başkanlığı
Yayınları, Ankara 1976

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Kamil CANGÜL
Doğum Yeri ve Tarihi	Gerede/ BOLU 1992
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Siirt Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, İngilizce
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	kamilcangul92@gmail.com
Tarih	01/ 07/ 2020